

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
Ы. АЛТЫНСАРИН АТЫНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ БІЛІМ АКАДЕМИЯСЫ

**ОРТА БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА «ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ»
ЖӘНЕ «ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ» ПӘНДЕРІН ОҚЫТУДЫҢ
ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ**

Нұр-Сұлтан
2022

Ұлттық білім академиясының Ғылыми кеңесімен баспаға ұсынылды.
(2022 жылғы мамырдағы № 5 хаттама)

Орта білім беру ұйымдарында «Қазақстан тарихы» және «Дүниежүзі тарихы» пәндерін оқытудың тұжырымдамалық негіздері – Нұр-Сұлтан: Б.Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, 2022. – 120 б.

Бұл тұжырымдама Қазақстан Республикасының жалпы білім беру ұйымдарында тарих пәнін оқыту үшін даярланған құжат. Мұнда тарих оқыту мен тарихи білім беру мәселесіне жүйелі көзқарас қалыптастыру міндеті алға қойылған. Осы тұжырымдамада тарихи білім беру ісінің дамуы мен өзекті мәселелері туралы, тарих пәндерін оқытудың негізгі әдіснамалық ұстанымдары, мақсат-міндеттері, құрылымы мен көлемі, мазмұны, қалыптастырылатын құзыреттіліктері, жаңашылдығы, пәнаралық байланыстары мен тарихи білім беруге байланысты қосалқы міндеттер мен мәселелері қамтылған.

Тұжырымдама тарих пәніне қатысты білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарты, үлгілік оқу бағдарламасы, тарихи білім беру үшін даярланатын әдістемелік ұсынымдарға пайдаланылады. Сондай-ақ, тарихшы мамандарға, пән мұғалімдеріне, оқулық авторларына және баспа қызметкерлеріне арналған.

© Б.Алтынсарин атындағы
Ұлттық білім академиясы, 2022.

КІРІСПЕ

Орта білім беру ұйымдарында «Қазақстан тарихы» және «Дүниежүзі тарихы» пәндерін оқытудың тұжырымдамалық негіздері тарих пәндерін оқытудың мақсаты мен міндеттерін, мазмұны мен құрылымын, іргелі ұстанымдарын анықтайды. Тұжырымдаманы даярлау өзектілігі: орта білім беру мазмұнына тарихи білім жетістіктерін енгізу; тарихи ақпаратты жүйлеу және тарихи білім беру сапасын арттыру; жаңа шынайы көзқарастағы ортақ тарихи сана қалыптастыру. Тұжырымдама тарих пәнінің оқу бағдарламалары мен оқулықтарының мазмұнын жаңа көзқарастарға сәйкес толықтырады; білім алушының ұлттық құндылықтар мен мемлекеттік мүдделер тұрғысында азаматтық болмысын қалыптастырудағы тәрбие ісін жетілдіруге негіз болады. Тұжырымдама оқу пәні бойынша білім беру сапасын жақсарту мүддесінде ғылыми-әдістемелік дәйектемелерге, талдау қорытындыларына сүйене отырып оқу пәнінің құрылымы мен мазмұнына енгізілетін басты толықтырулар мен өзгерістерді сипаттайды, білім мазмұнын және оқыту әдістемесін жетілдірудің дидактикалық ұстанымдар мен шарттарын белгілейді.

Тұжырымдама мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттары, үлгілік оқу жоспары мен үлгілік оқу бағдарламаларын әзірлеуде негіз болады. Тарих пәндерін оқытудың тұжырымдамасы жалпы білім беру мектебінде тарихты оқытудың талаптарын, жүйесін, ретін, іргелі ұстанымдарын белгілейтін нормативтік материал болып табылады. Ол мектепте тарихи білім беру негіздерін әрі қарай жүйелі дамытудың негізін қалыптастырады. Тұжырымдама аясында тарихты оқытудың мақсат-міндеттері қойылып, олардың жүзеге асыру тетіктері және күтілетін нәтижелері қарастырылады. Осы құжаттың талаптары негізінде пән бойынша білім беру стандарты, үлгілік білім беру бағдарламалары даярланады.

Тұжырымдама Қазақстан Республикасы жалпы білім беру ұйымдарында тарих пәнін оқытуда оқу процесін жаңа сапада дамытуды көздейді және тарихи білім беру стандарттары мен бағдарламаларын жасақтауға жаңа бағыт береді. Тарих бағдарламаларын даярлау, тарихи пәндерді реттеу мазмұнына, сараптама жасау ісіне арнайы маманданған тарихшылар өзгеріс енгізеді, бұл іске кәсіби тарихи білім мен академиялық ғылымы мен әдістемелік кеңестерінен тыс, өзге ұйымдар мен жеке тұлғалар араласпайды.

Тарихты оқытудың тұжырымдамасын даярлау өзектілігі білім беру жүйесінде тарихи білім беру сапасын арттыру, тарихи ақпарат түрлерін оңтайландыру және жаңа тарихи білім жетістігін енгізуді көздейді. Сондай-ақ, білім алушылардың тарихи-танымдық талдау дағдыларын, тарихи ойлау қабілеттерін дамытуға, азаматтық болмысын қалыптастырудағы тәрбие ісін жетілдіруге қызмет етеді.

Тарихты оқыту тұжырымдамасын әзірлеуде тарих ғылымының академиялық тұжырымдамалық ұстанымдары негізге алынады. Тұжырымдаманы даярлау талабы 12 жылдық білім беруге көшудегі «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын бекіту» туралы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығында белгіленген орта

мектептік білім беру жүйесін дамытудың жаңа міндеттеріне байланысты туындады. Оның контекстінде тарихи білім беру екінші және үшінші деңгейінде іске асырылады. Бастауыш білім беру деңгейіндегі «Дүниетану» пәнінің аясында Қазақстан тарихының пропедевтикалық курсы оқытылады. Тұжырымдама әзірлеудің маңыздылығы өскелең ұрпақтың отаншылдық адалдығы мен азаматтылығын қалыптастырудағы тарихи білімнің ерекше рөлімен де айқындалады.

Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында «Қазақстан тарихы» және «Дүниежүзі тарихы» пәндерін оқытудың тұжырымдамалық негіздері (бұдан әрі – Тұжырымдама) жалпы орта білім беретін мектептерде тарихты оқытудағы маңызды өзгерістер мен жаңашылдықтарды қамтиды. Тарихи білім берудің жаңа ұлттық мазмұнын айқындайды, білім беру процесіне тарихты оқытудың озық отандық және әлемдік тәжірибесін енгізеді, тарихи білім беруді ізгілендіруге, ұлттық сана-сезімді жандандыруға және жас ұрпақты өнегелер негізінде тәрбиелеудің адамгершілік-этикалық нормаларын бекітуге басым көңіл бөледі.

Тәжірибе көрсетіп отырғандай, халықтың тарихи санасын қалыптастырудың маңыздылығын жете бағаламау патриоттық сезім, азаматтық жауапкершілік деңгейінің күрт төмендеуіне және тұтастай алғанда, елдің әлеуметтік, экономикалық және мәдени даму қарқынына әсер етеді. Бүгінде бұл проблемаға халықтың және, ең алдымен, жастардың тарихи санасын қалыптастырудың бірыңғай стратегиясын іске асыратын мемлекеттік және қоғамдық құрылымдардың назарын аудара отырып, оған көзқарасты өзгерту қажет екені айқын. Мұндай стратегияны жүзеге асыру тарихи сана феноменін, оның қалыптасуы мен даму процесіне әсер ететін детерминанттарды терең ғылыми зерттеулерсіз мүмкін емес.

Тарихи сана – бұл қоғамдық сананың ажырамас бөлігі, оның тарихын көрсететін және қоғамның тарихи эволюциясы процесінде қалыптасқан әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыруға қызмет ететін формалар жиынтығы болып табылатын, қоғамдық субъектінің рухани өміріндегі күрделі, көп функциялы, нақты білім. Бұл адамдардың санасында тарихи мәліметтердің көбеюіне байланысты, тарихи процестің логикасы, олардың өзін-өзі тануының құрамдас бөлігі және әлеуметтік қатынастарды реттеуші рөл атқарады.

Тарихи сананы қалыптастыру процесі өте күрделі және көптеген өзара әсер ететін факторларға байланысты. Атап айтқанда, Қазақстанда тарихи сананы қалыптастырудың ерекшелігі халықтың көпұлтты құрамымен анықталады, оның құрамындағы әрбір қауымдастықтың жеке тәжірибесі мен өткенді зерделеу негізінде қалыптасқан өзіндік құндылықтары, дәстүрлері, діни қалауы мен мәдениеті болады.

Оқушылардың тарихи санасы, басқа әлеуметтік субъектілердің тарихи санасы сияқты, осындай барлық факторлардың әсерімен қалыптасады. Сонымен бірге, оның жағдайына, ең алдымен, тарих сабақтарында алынған білім әсер етеді, оның объективтілігі мен сенімділігі мектеп оқулықтарының мазмұнына да, мұғалімдердің жағдайына да байланысты, өйткені оқушылар журналдар мен газеттерді іс жүзінде оқымайды, радио тыңдамайды

(оқырмандар мен тыңдаушылардың саны 5-6% аспайды). Олар үшін тарихи ақпараттың негізгі көздері – мұғалімдерден естіген ақпарат және оқу әдебиеттері.

Бүгінгі таңда мектеп те, университет те тарихи ойлауды қалыптастыру мәселелерін толық шешпейді. Тестілік тапсырмаларға басымдылық берілген соң, тарихи процесс білім алушыларға көбінесе даталар, есімдер, оқиғалар жиынтығы ретінде көрінеді. Бұл оқушылар мен студенттердің тарихтағы себеп-салдарлық байланыстарды толық ұқпауына, тарихи даму заңдылықтарын түсінбеуіне әкеледі. Мектеп оқулығымен, пән мұғалімі тарихи білімнің ең маңызды және шын мәнінде жалғыз, сенімді көзі болып қала бергенмен, бұл ақпарат көздері жастардың тарихи санасын қалыптастыруға жүйелі тәсілді жүзеге асыру үшін жеткіліксіз екені байқалады. Бұл міндет мемлекеттің, оның әлеуметтік институттарының белсенді қатысуымен, олардың белсенді өзара іс-қимылы мен өзара іс-әрекетінің нәтижесінде шешілуге тиіс. Тәжірибе көрсетіп отырғандай, жастардың тарихи санасын қалыптастыруды басқару және реттеп отыру рөлін жете бағаламау патриоттық сезім, азаматтық жауапкершілік деңгейінің күрт төмендеуіне және тұтастай алғанда, мемлекеттің әлеуметтік дамуының тұрақсыздануына алып келеді. Бүгінгі таңда бұл проблемаға жастардың тарихи санасын дамытудың бірыңғай стратегиясын іске асыратын мемлекеттік және қоғамдық құрылымдардың назарын аудара отырып, оның тәсілдерін өзгерту қажет.

Сонымен бірге, оқушы жастардың тарихи санасын қалыптастыру процесі жеңіл және ауыртпалықсыз жүреді деп айту үлкен қателік болар еді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, оқушылардың тарихи санасында көптеген «ақтаңдақтар» бар. Біріншіден, бұл қазақ тарихындағы кеңестік кезеңдегі оқиғаларға, фактілерге қатысты. Сонымен бірге соңғы уақытта өздерінің ұлттық батырларын толық білмейтін, жастардың ұрпағы өсті.

Эволюциясы тұрақсыз, дағдарыстық сипатқа ие қарқынды дамып келе жатқан қоғамда оның тұрақты дамуына көшудің негізгі факторларының бірі-құндылық бағдарлары, патриоттық және азаматтық бағыттағы жастардың өміршең ұрпақтарының қалыптасуы. Адамның қалыптасуында мектеп қабырғасындағы уақыты үлкен рөл атқарады, онда білім беру және тәрбиелеу жүйесі арқылы адамның негізгі құндылықтары және санасы қалыптасады. Адам санасының маңызды элементі - тарихи сана, оның қалыптасуы Отан тарихын оқыту барысында жүреді.

Мектептегі тарихи білім берудің негізгі міндеті ғылыми негіздегі тарихи ойлауды қалыптастыру болып табылады. Оқушылардың құндылық бағдарлары, олардың азаматтығы мен патриотизмін тәрбиелеу, өткенді бағалау және бүгінді түсіну үшін өз бетінше ақпарат алу қабілетін дамыту, осы мәселені шешуге байланысты.

Қазіргі кезеңде жас Қазақстандықтар ерекше, өзгерістер жағдайында өмір сүруде, әлеуметтік-экономикалық жүйедегі өзгерістер құндылық санасының дағдарысымен қатар жүріп жатыр. Білім алушылардың тарихи санасын қалыптастырудың теориялық және қолданбалы негіздерін зерттей отырып, біз келесі практикалық ұсыныстар бере аламыз:

Оқушылардың тарихи санасын қалыптастыру маңызды мемлекеттік міндет болып табылады, өйткені ол демократиялық қоғам азаматының жеке басын тәрбиелеу міндетімен тығыз байланысты. Мектеп оқушыларының тарихи санасының қазіргі жағдайы бүгінде мектеп түлектеріне қоғам мен мемлекет тарапынан қойылатын талаптарға толық жауап бермейді.

Оқушылардың тарихи санасына тән белгі – бұл идеологиялық бағалаудан алыстау және белгілі бір тұлғаның, белгілі бір оқиғаның немесе тарихи фактінің рөлі мен маңыздылығын, оны белгілі бір таптық немесе саяси күштердің мүдделерімен міндетті түрде байланыстырмай тану.

Оқушылардың тарихи тұлғаларды бағалауы, кейбір ретсіздікке қарамастан, бұқаралық тарихи сана деңгейінде өткеннің ең көрнекті тұлғаларының рөлі мен маңыздылығын ескере отырып жүзеге асады.

Бүгінгі таңда Қазақстандық мектептерде қолданылатын негізгі оқулықтар оқушылардың да, олардың мұғалімдерінің де сұраныстарына жауап бермейді. Олардың басты кемшіліктерінің бірі - фактілерді ұсынудағы, түсіндірудегі және таңдаудағы субъективизм. Әсіресе, оқиғалардың хронологиясының сақталмауы, жүйесіздік және материалды ұсынудағы қисынсыздық, «үнсіз тұлғалардың» болуы тарихты тұтас қабылдауға нұқсан тигізеді. Ал кейбір жағдайларда жеке оқулықтардың мазмұны құрылымы мен мазмұнының күрделілігіне қарай мектепке қарағанда тарих факультеттеріне арналған сияқты.

Қазақстанның өзгерген әлеуметтік-экономикалық жағдайын ескере отырып, өз халқымен тарихи бірліктегі, өз елінің тарихы мен мәдениетін құрметтеу сезімін тәрбиелеу, шет елдердің тәжірибесін және бұрын мектептегі тәрбие жүйесінде болған ең жақсы жетістіктерін пайдалана отырып, жүзеге асырылатын тарихи білім берудің тұтас тұжырымдамасын әзірлеу қажет.

Тұжырымдама тарихи білімнің мақсаты мен міндеттерін, базалық білім берудегі ұстанымдарын, құрылымы мен негізгі мазмұнын анықтайды. Сондай-ақ, ұлттық мемлекет пен әлемнің тарихи дамуының тұтас және үйлесімді бейнесін қалыптастыру мен тарихи таным қағидаттарын игеруде, тарихи сананы қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Мектеп пәндерінің ішінде тарих сабақтары ерекше орын алады. Білім алушыларға жан-жақты білім беру, ой-өрісі кең тұлға қалыптастыру, болашақ түлектердің құзыреттілік көрсеткіштеріне ықпал етеді.

«Қазақстан тарихы» академиялық ғылым атауы ретінде болса, мектепте «Қазақ тілі», «Қазақ әдебиетімен» қатар «Қазақ тарихы» атауын өзгертіп, енгізу ұсынылады.

Орта білім беру ұйымдарындағы пән атауы «Қазақ тарихы» болып өзгертілгенмен, оның негізгі өзегі Қазақстанның тарихи дамуын қарастыратыны анық. Бұл ретте қазіргі уақытта қазақ балалары тек Қазақстанда ғана емес, әлемнің көптеген елдерінде, АҚШ – та, Еуропада, көршілес елдерде-Ресейде, Өзбекстанда, ҚХР-да, Моңғолияда да өмір сүретінін ескерген жөн. Қазақ халқының тарихи тұлғаларының қызметімен байланысты көптеген тарих және мәдениет ескерткіштері, еске алу орындары қазіргі Қазақстан шекараларымен шектелмейді. Мысалы, көрші елдердің аумағында қазақ халқының көрнекті тарихи тұлғалары мен мемлекет қайраткерлері жерленген:

қазіргі Өзбекстан аумағында – Самарқанд маңында Алшын-төрткара руының қазақ биі Жалаңтөс Баһадүр Сейітқұлұлы жерленген; қазақ күйшісі, композитор Құрманғазы Сағырбайұлы қазіргі РФ Астрахан облысында «Құрманғазы-төбе» деген атпен танымал болған отбасылық қорымда жерленген; көрнекті саяси қайраткер, көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері түркі халықтарының ұлттық-азаттық қозғалысының көшбасшысы Оспан батыр Исламұлы ҚХР-дағы Алтайдың Көктоғай ауданында жерленген.

«Қазақстан тарихы» пәні Қазақстан Республикасының мемлекеттік тарихын оқытатын курс ретінде, жоғары оқу орындарында міндетті түрде өтетін мемлекеттік компонент пәні ретінде сақталуы тиіс. Бұл мектеп пәнінің аты мағынасы жағынан нақты, шұбалаңқы емес жинақы, және өзінің мәні тұрғысынан мазмұны қалыптасуы үшін бағдарлама мен оқулыққа үлкен әсер ететінін ескеру қажет. Сондықтан, осы ұстанымды негізге ала отырып, «Дүниежүзілік тарихы» пәнінің атауын да «Әлем тарихы» деп нақтылаған жөн. Себебі, «Дүниежүзілік тарихы» пәнінің көлемі мен мазмұны тұрғысынан бүкіл дүние жүзі елдерінің тарихын толығымен қамтуы қиынға соғады. Әлем тарихының негізгі оқиғалары мен жалпы даму құбылыстары оқытатын болса, «Әлем тарихы» пән атауы сол мәнді ашып тұр. «Қазақстан тарихы» мен «Дүниежүзілік тарихы» атауы еліміздің жоғары оқу орындарының тарих факультеттерінде кәсіби тарихшыларды дайындаумен айналысатын кафедралардың, білім беру бағдарламаларының арнайы тарихи пәндердің атауы ретінде қолданылады.

Қоғамда тарихты оқыту, тарихи білімді тарату үдерісі үздіксіз болуы үшін ең алдымен отбасында, балабақшада, одан кейін мектептің бастауыш сыныптарында, негізгі және жалпы орта білім беру деңгейінде бейінді білім беру, оқу бағдарламаларында тарих пәні аясындағы сабақтар арқылы үнемі жалғасады. Тарих пәнін оқыту орта білім беру ұйымдарында, кейін жоғары оқу орындарында жалғасын табады. Өйткені тарихи білім қоғам дамуында үлкен мәнге ие. Тарихи білімнің әлеуметтік және тәрбиелеушілік мүмкіндіктері зор болып табылады. Сондай-ақ тұлғаның жан-жақты адамшылық ұстанымдарын, азаматтық көзқарастары мен өмірлік құндылықтарын қалыптастыру үшін қажет. Тарихи білім адамды елге адал қызмет етуге бастайды. Қазақ болу әуелден-ақ үлкен мақтаныш еді, соны қазір тарихи санада жаңғырту қажет. Қазақ тарихының өзегі қазақ халқының тарихи жадысы негізінде болуы керек. Кез келген елде, кез келген халықта солай болған.

Қазақ халқының тарихи жадысын жеткізген қазақ-түрік шежірелері мен тарихшы Мәшһүр Жүсіп мұралары. Қазақтың тарихшылары көрсеткен сондай сұрлеумен жүру тиіспіз. Еуропалық тарихи мектеп қалыптастырып кеткен қазақ халқы тарихын сипаттау форматынан шығу қажет. Методологиялық тұрғыдан еуроцентризмнің қасаң қағидаларынан бас тартқан жөн болады.

Қазақ халқының адал-арам, обал-сауап, жақсы мен жаманды айыру, қайырымдылық пен мейірімді болуы, арлы, намысты болу, ер болу және өр болу, өжет мінез сияқты ұлттық педагогикамыздың басты қағидаттарын ұстаным етіп, қазіргі мектеп педагогикасы жүйесіндегі макаренколардың тәрбие жүйесінен шығып, тек ұтымды жағын пайдалану керек.

«Қазақ тарихы» оқулықтарының қалыптасуы бірнеше тарихи кезеңнен өтті. Әр оқулықтың негізіне тарихи зерттеулер мен ұлт тарихына қатысты ғылыми тұжырымдар алынады. Ғылыми негіздегі тарихи білімнің дамуы да үш кезеңді қамтиды: уақыт жағынан, оны ХІХ ғасырдың екінші жартысы мен ХХ ғ. бірінші ширегі, және ХХ ғ. екінші жартысы мен ХХІ ғ. басы деп екі дәуірге бөліп қарау қажет. Қазақ тарихының ғылыми негізін алғашқы қалыптастырған Шоқан Уәлиханов болды. Ол өз еңбектерінде қазақ халқының шығу тегі, дүниетанымы мен ой-санасы, шаруашылығы мен тұрмысы, дұшпанға қарсы шығу ерліктері, мемлекеттік құқықтық негіздері, арман-мұраттары мен өркениеттік ерекшеліктері жайында кеңінен толғанып жазған. Қ. Жалаиридін «Шежірелер жинағы» еңбегін жоғары бағалап, Алтын Орда мемлекетінің тарихын Қазақ хандығының қалыптасуының негізі деп көрсеткен.

Қазақ тарихнамасының бастауларында Шоқан Уәлихановпен қатар Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы, Абай Құнанбайұлы, Құрбанғали Халид, Шәкәрім Құдайбердіұлы, Нұржан Наушабайұлы, Мұхамеджан Тынышбайұлы, Маннан Тұрғанбайұлы, Санжар Асфердияров және Халел Досмұхамедұлы сынды қайраткер тұлғалар тұр. Олардың жазған еңбектері қазақ халқының тарихи жадысы мен өзіндік болмысын қазақ ұлты тарихының негізіне айналдыруға қызмет етті. Бұл ғалымдар тарихи білім мен тарихи танымды деректемелер негізінде қалыптастыруға ұмтылды.

Қазақ халқы және оның арғы замандағы тікелей ата-бабалары болған өзбек-қазақ, ноғайлы-қыпшақ, оғыз, моғұл, кимек, қарлұқ, түркеш, түрік, ғұн, сақа, мық, және т.б. қауымдар, олардың құрамындағы ру-тайпалық әулеттер, ғасырлар бойы осы Қазақстан аумағында өмір сүрген байырғы халық, олардың кем дегенде 4 мың жылдық археологиялық, палеоостеологиялық, антропологиялық, генетикалық әр түрлі деректердің мәліметтері негізінде өзара байланысы ғылыми дәлелденген, материалдық және рухани мәдениеті сабақтастығы негізінде айғақталған, академиялық ғылыми басылымдарда кеңінен жария етілді.

Тарихтың негізгі дереккөздері ауызша, жазбаша және зат жүзіндегі айғақтар, аңыз-әпсаналар, жылнамалар, жолжазбалар, елшілік құжаттары, саяхатшылардың естеліктері, ресми құжаттыр, саудагерлердің күнделіктері, мемлекет қайраткерлерінің мемуарлары, археологиялық табылымдар, мәдени мұралар, оба, қорған, қала, керуен сарай, қыстақ қирандылары, және т.б. болды. «Әлем тарихы» пәнін оқыту барысында осы мол мұралардың мазмұны қамтылуы тиіс.

Тарихи білім адамның өмірлік кезеңіне, әр жасқа тән психологиясына, кәсіби қажеттіліктеріне орай берілуі керек. Қазіргі кезде мектепке дейінгі білім беру тарихи сананы қалыптастыруға қомақты үлесін қосуы тиіс, ал жалпы білім беретін орта білім беру ұйымдарында тарихи білімнің көлемі мен мөлшері баланың жас ерекшеліктеріне сай болуы қажет. Қоғамдық тарихи сананы ұлттық тұрғыдан қалыптастыру, тарихи сапалы білім беру жастарды өз халқының рухани әлемімен біте қайнасып, ұлттық мәдениет пен тарихты түсінуге, халықтың асыл қазыналары – қазақ поэзиясы, музыкасы, ою-өрнек,

дәстүрлі рәміздік символдар мен таным жүйесін қабылдауға ықпал етуге арналады.

Бұл жерде тарихи өлкетану пәнінің де маңызы зор, тарих, мәдениет және табиғи ескерткіштерді қорғауды күшейту, дәстүрлі қолөнер білімін жалғастырып дамыту керек. Тарихты оқыту тұжырымдамасында өткен заман кезеңдеріне, күрделі үдерістеріне, құбылыстарына, орын алған оқиғаларына, оның елдерге, халықтарға және адамдарға қатысты үйлесімді, логикалық және шынайы көзқарастар жүйесі көрініс табуы тиіс. Ол тарихи шындықтың мәнін, сипатын, заңдылықтарын, алғышарттарын, себептері мен салдарын түсіндіруге арналған. Бұл тарихи шындық белгілі бір уақыт шеңберінде және белгілі бір ортада қалыптасады. Тарих тұжырымдамасында тарих ғылыми және білімдік, көзқарастар жүйесі ретінде, әлеуметтік және тәрбиелік рөлі объектінің динамикалық құбылысы ретінде, сонымен қатар, тарихтың барысы және оның принциптері, талаптары, әдістері мен көзқарастар жүйесі қамтылуы тиіс.

НОРМАТИВТІК СІЛТЕМЕЛЕР

«Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың мақаласы // Егемен Қазақстан. 05 қаңтар 2021 жылы;

«Ұлы даланың жеті қыры» атты Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың мақаласы // Егемен Қазақстан. 21 қараша 2018 жылы;

«Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың мақаласы // Егемен Қазақстан. 12 сәуір 2017 жылы;

Қазақстан Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Ұлытау төріндегі сұқбаты // 24kz. Арнайы шығарылым. 25 тамыз 2014 жылы;

«Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2019 жылдың 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы;

2019 жылғы 23 қаңтардағы Жастар жылы ашылуында және 2019 жылғы 27 ақпандағы «Nur Otan» партиясы XVIII съезінде ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың берген тапсырмасы;

«Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» атты ҚР Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың 2018 жылдың 5 қазандағы Қазақстан халқына Жолдауы;

«Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты ҚР Н.Ә. Назарбаевтың 2018 жылдың 10 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауы;

«Игілік баршаға! Сабактастық. Әділдік. Өрлеу» сайлауалды бағдарламасын және «Бірге» жалпыұлттық акциясы барысында алынған ұсыныстарды іске асыру жөніндегі шаралар туралы» ҚР Президентінің № 27 Жарлығы 19.06.2019 ж;

«Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір

жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2018 жылғы 15 ақпандағы № 636 Жарлығы;

«Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту» туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 Қаулысы;

«Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы №604 бұйрығы;

«Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік жоспарлау жүйесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 29.11.2017 жылғы № 790 Қаулысы;

Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Қазақстан тарихы» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 3 сәуірдегі № 115 бұйрығына 419-қосымша (ҚР БҒМ 2019 жылғы 26 шілдедегі № 334 бұйрығымен өзгерістер енгізілген);

Жалпы орта білім беру деңгейінің 10-11-сыныптарға арналған «Қазақстан тарихы» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы (жаратылыстану-математикалық бағыт, қоғамдық-гуманитарлық бағыт) Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2013 жылғы 3 сәуірдегі № 115 бұйрығына 419-қосымша (ҚР БҒМ 2019 жылғы 7 наурыздағы № 105 бұйрығымен өзгерістер енгізілген);

Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі «Білім туралы» Заңы;

Қазақстан Республикасының Конституциясы (30 тамыз, 1995);

Қазақстан Республикасындағы тарихи сананы қалыптастыру тұжырымдамасы (1995);

«Білім туралы» Қазақстан Республикасының Заңына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 24 қазандағы № 487-IV Заңы;

БҰҰ -Саммитінде қабылданған «2030 жылға дейінгі кезеңге арналған тұрақты даму мақсаттары» (25 қыркүйек, 2015);

БҰҰ Тұрақты даму мақсаттары бойынша жоғары деңгейдегі саяси форум шеңберінде таныстырылған Қазақстанның ерікті ұлттық шолуы (16 шілде, 2019);

Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту» туралы Қаулысы (№ 988, 27 желтоқсан, 2019);

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің «Білім берудің барлық деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарын бекіту туралы» бұйрығы (№604, 31 қазан, 2018);

Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын бекіту және Қазақстан

Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы» Жарлығы (№ 636, 15 ақпан, 2018);

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» атты мақаласы («Егемен Қазақстан», 21 қараша, 2018);

Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы («Егемен Қазақстан», 12 сәуір, 2017);

«ҚР Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Баршаға бақ-береке! Сабактастық. Әділдік. Прогресс» жалпыұлттық акциясы барысында алынған ұсыныстар / Қазақстан Республикасы Президентінің 2019 жылғы 19 маусымдағы № 27 Жарлығы;

«Қазақстан Республикасының орта білім беру ұйымдарында оқу- тәрбие процесін ұйымдастырудың 2021-2022 оқу жылындағы ерекшеліктері туралы». Әдістемелік нұсқау хат. – Нұр-Сұлтан: Ы.Алтынсарин атындағы ҰБА, 2021. – 378 б;

«Ғылым туралы» 2011 жылғы 18 ақпандағы № 407-IV Қазақстан Республикасының Заңы (01.01.2022 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен);

Государственная программа по реализации языковой политики Республики Казахстан на 2020-2025 гг;

Стратегия развития Республики Казахстан до 2050 г.; Государственная программа «Цифровой Казахстан». Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 г. №827;

ҚР Қ.К. Тоқаевтің «Жаңа Қазақстан: Жаңару мен жаңғыру жолы» атты Жолдауы 16 наурыз 2022;

Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 - 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы қаулысымен бекітілген;

«Архив – 2025» жобасын іске асыру жөніндегі 2020 - 2025 жылдарға арналған кешенді іс-шаралар жоспарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 20 желтоқсандағы № 953 қаулысы.

1 ОРТА БІЛІМ ҰЙЫМДАРЫНДА «ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ», «ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ» ПӘНДЕРІН ОҚЫТУДЫҢ ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІНІҢ МАҚСАТЫ МЕН МІНДЕТТЕРІ

Тұжырымдаманың мақсаты – тарих пәнін орта білім беру ұйымдарында оқытудың басымдықтарын, ұстанымдарын, құрылымын, әдістемелік негіздерін, тарихи білім беруді дамытудың бағдарларын анықтау. Тарихты оқыту мен тарихи білім беру жүйесі, пәннің құрылымы мен жалпы мазмұны, оны ұйымдастыру жолдары мен ұстанымдары, тарихи оқиғалар мен фактілерді талдау мен баға берудегі білім алушылардың тарихи білімі, білігі мен дағдыларын қалыптастыруға қойылатын талаптар туралы бірыңғай түсінік қалыптастыру.

Тұжырымдаманың міндеттері:

- жалпы білім беру ұйымдарының білім беру процесінде тарихи білімнің даму сипаты, тарихты оқыту және оны жетілдіру мәселелері туралы жаңа нормативтік талаптарға сай кешенді көзқарас қалыптастыру;

- қазіргі әлемдік жаһандану мен Тәуелсіз Қазақстанның әлемдік қауымдастыққа енуі жағдайында «Қазақстан тарихы» және «Дүниежүзі тарихы» пәндерінің оқу міндеттерін ғылыми тұрғыдан ұғындырып, қазіргі жағдайды талдау арқылы ұсыну;

- тарих пәнін оқытудың өзекті мәселелерін айқындау;

- тарихи білім беру мазмұнын жаңарту бағыттары мен міндеттерін қазіргі мемлекеттік идеология бағыттарына сәйкестендіру, тарихи сананы отарсыздандыру (деколонизация);

- оқытудың жаңа ұстанымдарын анықтау, тарихи жады қалыптастыру;

- тарихи білім берудің мазмұны мен құрылымын жетілдіру;

- жаңа мазмұнда тарихи білім беруден күтілетін нәтижелерді жоспарлау;

- халықаралық тәжірибені ескере отырып, «Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы» пәндерін қоса алғанда, тарихи пәндер бойынша білім беру стандарты мен оқу бағдарламасын жетілдірудің жаңа ұстанымдарын белгілеу;

- жалпы білім беру ұйымдарында тарихи білімді дамыту және тарихты оқыту стратегиясын, оның негізгі сындарлы бағыттарын және тарихты оқытудың жаңа сапалы нәтижелерін жүзеге асыру тетіктерін әзірлеу.

Тарих пәндерін оқытудың мақсаты:

Қазақ халқының тарихи және ұлттық тұрғыда қалыптасып дамуы, территориялық тұрғыда этникалық жерлерінің қалыптасуы, саяси тұрғыда мемлекеттер құруы, олардың арғы тарихтағы ата-бабаларының қоғамдасуы, әлеуметтік-шаруашылық тұрғыда дәстүрлі экономикалық жүйесінің қалыптасуы, мәдени жәдігерлері мен рухани құндылықтары, сол арқылы білім алушылардың бойында тарихи сана, адамшылық қасиеттер, отаншылдық сезім, өз елінің тарихы мен мәдениетіне құрмет, өз ата-бабаларының жетістіктеріне деген ұлттық мақтанышын қалыптастыру, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды дарыту, сондай-ақ, дүниежүзілік тарихтағы елдер мен халықтардың өткен даму жолын оқыту, олардың тарихи-географиялық орналасуы, саяси-әлеуметтік дамуы, мемлекеттер мен құқықтық жүйелер

құруы, экономикасы, мәдениеті мен салт-дәстүрлерін оқыту барысында зерттеушілік, ойлау, коммуникативті дағдыларды дамыту.

Тарихи білім берудің басты міндеті - қоғам пайда болған кезден бастап бүгінгі күнге дейінгі негізгі даму заңдылықтарын көрсету. Дәл осы тарихи қоғамдық қатынастар жүйесіндегі өзгерістерді, сонымен қатар адамзат дамуының негізгі бағыттарын анықтауды үйрету. Тарихтың айқын тәрбиелік сипаты, оның жалпы білім беру құрылымындағы ерекше рөлі туралы түсіндіру.

«Қазақстан тарихы» пәнінің міндеттері:

- «Қазақстан тарихы» пәні аясында Қазақстан аумағындағы ежелгі заманнан бастап, бүгінгі күнге дейінгі қоғамның даму тарихы туралы жүйелі білім қалыптастыру және байырғы замандарда қазіргі қазақ жерінде өмір сүрген қауымдардың рухани, әлеуметтік, мәдени, саяси, экономикалық дамуы туралы түсінік қалыптастыру;

Ежелгі және ортағасырлық кезеңдердегі Ұлы Дала өркениеті тарихын оқытуға басымдық беру;

-«Қазақстан тарихы» пәнін оқыту барысында Қазақстанның тарихи дамуында орын алған негізгі оқиғалары, құбылыстары мен процестердің мәні туралы түсінік қалыптастыру, жан-жақты тарихи деректердің айғақтары негізінде дәлелді пайымдау, ойлау дағдыларын дамыту;

- «Қазақстан тарихы» пәнін оқытуда қазақ жерінде әр түрлі кезеңде орын алған тарихи оқиғалар мен тарихи тұлғалардың қызметін Отандық тарих контекстінде сын тұрғысынан талдаулар жасау мен сыни баға беру дағдыларын қалыптастыру;

-«Қазақстан тарихы» пәні аясында қоғамдық өмір қалыптастырған ұлттық құндылықтар жүйесі туралы білім беру, тарихи ізденіс жасап, шығармашылық зерттеу жүргізудегі зерттеу сұрақтарын құрастыру, гипотезаларды ұсыну, деректерді талдау дағдыларын қалыптастыру мен дамыту;

- «Қазақстан тарихы» бойынша тарихи зерттеу жүргізудегі әртүрлі күнделікті және ғылыми көзқарастарды салыстыру, нәтижелерге келу мен тарихи қорытындылар шығару, өзінің ұстанымын анықтау сияқты дағдыларын қалыптастыру;

- «Қазақстан тарихы» пәні аясында қазіргі кездегі саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени үдерістерде бағдарлану үшін, тарихи білімдерін қолдана білу дағдыларын қалыптастыру;

- «Қазақстан тарихы» пәнін оқыту барысында білім алушылардың коммуникативті дағдыларды қалыптастыру, өз ойын ауызша және жазбаша түрде анық білдіру, әр түрлі ақпараттармен топтасып жұмыс жасау, жарияланым мен электронды құралдарды қолдану;

- «Қазақстан тарихы» пәні адам туралы, және қоғамның дамуы жайынан жүйелі білім беру арқылы оқушының жеке тұлғасын тәрбиелейді, тарихи оқиғалары мысалында адам өміріне гуманитарлық білім беріп, керекті дағдыларды үйретіп дамытады.

-«Дүниежүзі тарихы» пәнінің міндеттері:

-«Дүниежүзі тарихы» пәні аясында ежелгі заманнан бастап бүгінгі күнге дейінгі әлем аумағындағы қоғамның даму тарихы туралы жүйелі білім

қалыптастырып, әртүрлі қауымдардың, халықтардың, елдердің рухани, әлеуметтік, мәдени, саяси, экономикалық дамуының негізгі кезеңдері мен ерекшеліктері туралы білімін қалыптастыру;

- «Дүниежүзі тарихы» пәні аясында әртүрлі елдер мен халықтардың тарихи дамуында орын алған басты тарихи оқиғалар, негізі тарихи құбылыстары және қоғамдық өміріндегі әлеуметтік процестердің мәні туралы түсінік қалыптастыру;

- «Дүниежүзі тарихы» бойынша тарихи деректердің негізінде мемлекет пен адам, ұлттар мен қоғамның арасындағы қатынастарды пайымдау, адамның тарихи әрекеттерінің қоғамдық дамудағы әсері туралы ойлау дағдыларын дамыту;

- «Дүниежүзі тарихы» пәні аясында тарихи оқиғалардағы тұлғалардың қызметі, олардың тарихи мәндегі іс-әрекеттері мен амалдарына тарихи талдау және баға берудегі білім алушылардың дағдыларын қалыптастыру;

- «Дүниежүзі тарихы» пәнінің қоғамның тарихи құбылыстары мен тарихи үдерістеріне орай талдау, қоғамның әлеуметтік құрылымына баға беру, қоғамдық қатынастардың түрлерін ажыратуға бағытталған білім алушылардың дағдыларын қалыптастыру;

- «Дүниежүзі тарихы» пәні аясында әр түрлі елдер мен халықтардың, мәдениеттер мен діндердің арасында тарихи байланыстарды дамытуда қалыптасқан адамзаттық құндылықтар жүйесі туралы білім беру және түсініктерін қалыптастыру;

- «Дүниежүзі тарихы» пәні бойынша тарихи ізденіс жүргізудегі шығармашылық зерттеу сұрақтарын құрастыру, гипотезаларды ұсыну, деректерді талдау дағдыларын қалыптастыру мен дамыту;

- «Дүниежүзі тарихы» мәселелері мен тақырыптары бойынша тарихи ізденіс, шығармашылық зерттеу жүргізудегі әртүрлі көзқарастарды салыстыру, нәтижелер мен қорытындыларды шығару, өзінің ұстанымы мен көзқарасын анықтау сияқты дағдыларын қалыптастыру;

- «Дүниежүзі тарихы» пәнінің тақырыптары арқылы әлемдегі қазіргі кездегі саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени процестерде, әлемдік мәселелерді шешуге бағытталған тарихи білімді қолдана білу дағдыларын қалыптастыру;

-«Дүниежүзі тарихы» пәнінде коммуникативті дағдыларды қалыптастыру, өз ойын ауызша және жазбаша түрде анық білдіру, топта жұмыс істей алу, түрлі деректерден алынған ақпараттарды қоса алғанда, жарияланымдар мен электронды құралдарды қолдану;

- «Дүниежүзі тарихы» пәні адам туралы, және қоғамның дамуы жайынан жүйелі білім беру арқылы оқушының жеке тұлғасын тәрбиелейді және тарихи оқиғалары мысалында адам өміріне гуманитарлық білім беріп, керекті дағдыларды үйретіп дамытады.

Тарих пәндерін оқытудың өзекті мәселелері

«Қазақстан Республикасының жалпы білім беру оқу орындарында тарих пәндерін оқытудың тұжырымдамасы» атты құжат орта білім беру ұйымдарында алдағы 20 жылда тарихи білім беруді бағдарлауға арналған. Орта білім беру

ұйымдарында тарих пәнін оқытуға ерекше назар аударылуы тиіс. Өйткені тарихи білім адам, қоғам және мемлекеттің маңызы, пайда болуы, әрі құбылыс ретіндегі мәнін түсіндіреді, заңдылықтарын ашады, әрекеті мен қызметін айқындайды. Қазақстанның ұлттық тәуелсіздігін жариялағынан бері отыз жыл өтті. Бұл аралықты тарихи білімді дамытудың өз алдына жеке бір кезеңі ретінде қарастыруға болады. Тәуелсіздікті мығымдау, құндылықтарын бекіту кезеңі болды. Бірақ алда тұрған отыз жыл, еліміздің жаңа сапалық деңгейге көтерілу межесіне айналуы керек. Мемлекетті дамытатын білім мен ғылым, өнертапқыштық пен жаңа технологиялар, ал оған серпін беретін күш – рухани қайнарлар, солардың қатарында ұлттық тарих тұр.

Ұлт деп тілі, әдебиеті, салт-дәстүрі, жері, тарихы сияқты өзіндік ұлттық айрықша сипатты, және саяси тұрғыда бір өзі жеке ұйымдасқан, дербес мемлекеттілігін жария етіп отырған халық танылады. Әрбір мемлекеттің иесі бар, және мемлекет сөзі «мүлік», «мүлік иесі» ұғымынан шыққан. Мемлекеттің басты қазынасы болып табылатын жер мүлкі, оған иелік ету үшін жаудан қорғау керек болған, бұл халықтың саяси билікке иелік етуін көрсетеді. Тарих – бұл халықтың терең жады мен қалың әлеуметтің жасампаздығына шабыт беретін, болашаққа бетбұрыс жасайтын зор күш. Тарих, әсіресе, қоғамның өтпелі кезеңдерінде ерекше маңызға ие болады, өйткені бұрын болған оқиғалардан ұқсастық тауып, оны заманауи мәселенің шешімін табуға пайдаланады. Тарихты зерделеу адамдардың өздері тарихи процестің белсенді субъектілері екенін түсінуге, оларға мемлекет дамуының оңтайлы жолын, қоғамды жаңарту жолдарын да анықтауға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта Қазақстан тарихын оқытуда іргелі негіз болатын стратегиялық құжаттардың қатарында «Мәңгілік Ел» бағдарламасы, Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті – Елбасы Нұрсұлтан Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламалық мақаласы мен «Ұлы Даланың жеті қыры» атты мақаласы тұр. Онда гуманитарлық білімді дамытудың өзектілігі айтылып, тарих ғылымдары бойынша білім алушыларға кемел білім беруге қажетті барлық жағдайды жасауға тиіспіз деп көрсетілген. Соның ішінде тарихи ескерткіштер мен мәдени нысандарды қалпына келтіру мәселесі айтылған, тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге дұрыс қарап, заман сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді жаңғырту, елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр алуы, ұлттық код пен ұлттық мәдениеттің сақталуы туралы ескертілген.

Тарихи білімді дамыту мен ғылыми зерттеулерді кеңейту жайында пікір білдірген Қазақстан Республикасының бұрынғы Мемлекеттік Хатшысы Қырымбек Көшербаев, өзекті мәселелерді қозғады. Ол өз сөзінде: Қазақстан тарихына қазіргі заман тұрғысынан қарау дегеніміз – оны бүкіл әлем және Еуразия құрлығы тарихымен, көшпелілер өркениетімен түркі халықтары, Орталық Азия елдері тарихымен бірлікте кешенді күйде қарастырып, Қазақстан тарихының Кеңестік дәуірі саяси-әлеуметтік, экономикалық, этникалық қарама-қайшылықтарға, трагедиялы драмаға толы зерттелетін тақырып төңірегінде тарихнамалық талдауларды көбейтуі керек. Кеңестік дәуірдің ащы шындығын ашып, көрсететін түбегейлі зерттеулерді тарихшылар ешкімге жалтақтамай, өз

халқының тарихы туралы ашық жаза алатын жағдайға жетті. Қазақстанның КСРО құрамындағы дамуына да реалистік тұрғыдан қарау қажет. Жаппай ұжымдастыру алдында қазақ елінің діни сауатты адамдарына репрессия жасалғаны баршаға белгілі, осы оқиғаларға да әлі де әділ баға берілген жөн. Елбасы Нұрсұлтан Назарбаев айтқандай, белгілі ғалымдар, зерттеушілер тарих ғылымының өткені мен келешегі туралы пайымды ой-пікірлерін білдірді, тарихқа жаңаша қараудың үлгісін көрсетуде. Тарихи сала іргетасын тарих ғылымы қалайды, ол кешеге дейін идеологиялық қасандық құрсауында болды. Қазақстан тарихы тек қана ақ пен қара түске бөлініп, шендестіру арқылы, көбінесе біржақты, таптық көзқарас тұрғысынан сыңаржақ ыңғайда жазылды. Отан тарихындағы көптеген өзекті мәселелер жаңа тұрғыдан қаралып, дербес, азат ой-пікірлер мен тұжырымдар қалыптаса бастады. Тарих ғылымында жаңа парақтар, іргелі ізденістер пайда болды. Бірақ әлі де ел тарихының көптеген принципті мәселелері түбегейлі дәйектелген жоқ.

Қазақ этнонимінің шығуы, қазақ халқының этногенезі, қазақ мемлекеттігінің тууы мен қалыптасуы, көшпелі қоғам эволюциясы секілді кешенді зерттеуді қажет етеді. Қазақстан тарихы мен қазақ этносы тарихының да ара-жігі ажыратылмаған. Қазақ хандығының Ресей империясы құрамына кіруі тарихының жай-жапсары да әлі толық ашылған жоқ. Біз өзімізді Алтын орданың ең соңғы сілемі, XIX ғасырдың басына дейін жеткен алтын үзігі ретінде қарауға құқылымыз, яғни Қазақ хандығының құрылымы жаңа мемлекеттің іргетасын қалаушылардың Моғолстандағы Шайбани әулетінен бөлек шығуымен ғана байланыстыру жеткіліксіз болуы мүмкін. Қазақ хандарының библиографиялық көрсеткішін жасау да маңызды. Оқулықта әр ханның қай кезеңде өмір сүргені, атқарған қызметі, елдің жағдайы туралы деректер бір ізге түсірілсе дейміз. Мысалы, Кенесары ханның Түркия басшыларына жазған хаттарын табу, Түркия архивтерінен қазақ тарихына қатысты деректерді іздестіру жүйелеу керек» - деп атап өтті.

Мемлекеттіліктің тарихи қалыптасу негіздерін айғақтайтын, қоғамның тұтастығын дәріптейтін, даму бағдарын белгілейтін тарих екені мәлім. Тарих өткен заман мысалымен қоғам дамуының ұтымды жақтарын, немесе қоғам дамуын тежейтін ұтымсыз тұстарын ашып береді, тұлғалардың тәлімін үйретеді, мемлекеттің сабақтастығын баяндайды. Тарих мазмұны нақты бір нысанға байланысты, ол нақты бір ұлттың тарихы болып табылады. Отаншылдық пен патриотизм деген асыл ұғым Қазақстанда қазақ халқын құрметтеу, сыйлау, қадір тұтудан бастау алуы тиіс. Өйткені, қазақ халқы осы мемлекеттің бірден-бір басыбайлы иесі, ата-бабаларының аманатын жалғастырушы киелі жердің де жалғыз иесі. Бұл туралы Қазақстан Республикасы Конституциясының алғысөзінде айтылған, қазақтың тарихи жерінде құрылып отырған мемлекеті деп нақты аталып өтілген.

Ұлттық тарихымыздың терең тамырлары көне заманның өзегінде жатыр деп атап көрсетіп, осы тұрғыдан Түрік қағандығы, Ұлық Ұлыс – Алтын Орда мемлекеті қазақ мемлекеттігінің бастау негіздері мен Қазақ хандығы тақырыптары мектеп оқулықтарында кеңінен ашылып сабақ барысында

оқушыларға сапалы ұғындырылып, сабақтастық тұрғыдағы мәселелер қамтылуы керек.

Мемлекеттігіміздің тамыры тереңде жатқанын өскелең ұрпақтың санасына берік орнықтыру керек. Сонымен қатар, оқу үрдісіне Алаш ұлт-азаттық қозғалыс қайраткерлері, саяси қуғын-сүргін мен ашаршылық, Кеңес кезеңіндегі ұлт-азаттық қозғалыстар, 1986 жылғы Желтоқсан оқиғасы туралы маңызды тарихи деректер мен жаңа мәліметтерді енгізу қажет. Тәуелсіздік жылдардағы Қазақстанның дамуы туралы жаңа пайымдаулар жасалып, Семей полигонын жабудың қажеттілігін, ядролық сынақтар салдарының тигізген зардаптарын негіздеу, Қазақстанның ядролық полигонды жоюға қосқан үлесі мен оның ядролық қарусыз әлем үшін қозғалыстағы бастамашылық рөлін атап өту. Жаңаша білім беруге көшу аясында тарихты оқыту сапасын жетілдіру және оқу бағдарламасы мазмұнының жаңаруын қамтамасыз ету маңызды. Тарихи білім жүйесі – қоғамдық ой әлеуетін дамытудағы маңызды факторы. Ол – ұлттық бірегейлікті, қауіпсіздікті бекемдеу мен өнегелі құндылықтарды қалыптастырудың негіздері болып табылады.

Тарихты зерттеу нысаны адамзат қоғамының даму процесімен байланысты тарихи оқиғалар, құбылыстар мен фактілер, тарихи тұлғалардың қызметі екендігі белгілі. Тарихтың негізгі мазмұнын оқушының жеке тұлғалық және ұлттық санасын, өмірлік ұстанымдары мен құндылықтар жүйесін, адамгершілік қасиеті мен адами сапасын қалыптастыруға ықпал етеді. Оқушыны өз Отанының патриоты, елдің асыл азаматы ретінде тәрбиелеп, өмір бойы мемлекетке, туған елге, халыққа адал қызмет етуге жетелейді.

Мектеп оқушылары үшін оқулықтарда тым ауқымды, өте күрделі материалдар ұсынылмай, оқушының жас ерекшелігін ескеретін, бастауыш, орта және жоғары сыныптар арасында қарастырылып отырған тарихи тақырыптардың өзара сабақтастық пен байланысы анық көрінгені дұрыс. Бастауыш мектеп аясында 1-ші мен 4-ші сыныптар аралығында «Дүниетану» сабағы мазмұнына енген тарихи мәселелер өзіндік деңгейде өтіп кетеді. Бірақ олардың төрт жылда оқытылып, айтылып кеткен оқу материалдарын жинақтап, білім алушының жадысында, баланың санасында айқын бекітетін пропедевтикалық курс болуы тиіс. Сыныптар бойынша жазылатын тарих оқулығының мазмұны біркелкі көлемді қамтамсыз етіліп, қоғамдық-гуманитарлық бағыт, жаратылыстану-математикалық бағыт бойынша сыныптардың бағдарламасы мен оқулықтарының мазмұны көлеміне сай мазмұнды толық ашып береді. «Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы» пәндерінің тақырыптары қайталап оқытылмауы қадағаланады, тарихи ақпараттар мен материалдар оқушылардың қабылдауына лайық, қарама-қайшылықсыз жетік түсінік қалыптастыруға бағытталады. Қазақ тарихын жаңа тұрғыдан баяндау үшін академиялық басылымдарға негізделген, ғалымдардың жаңа тұжырымдарына сүйенген ортақ ой-талқыдан өткен ақпараттарды мектеп оқулықтарына енгізуді ұйымдастыру қажет.

Тәуелсіз елдің азаматтарын тәрбиелеу үшін жаңаша әзірленген қазақ тарихы тұжырымдамасы болуы керек. Мектеп мұғалімдері оқушылар үшін ел тарихын танып білуге ынталандыратын материалдарды пайдалануы керек.

Тарих пәнінің тұжырымдамасы тарихи сана қалыптастырудағы міндеттерін де қамтуы тиіс. Сондықтан, бұл ұсынымда тарихи сананы қалыптастыру үшін қажетті тарих ғылымының әдіснамалық негізі мен тарихи білім беру нұсқаулық ретінде жасақталған тарихи білімнің негізгі басымдықтарын айқындайды. Қазақ тарихы Ұлы дала өркениеті аясында дамығандығын әрқашан ескеру маңызды. Қазақстан аумағы әр кезеңде дамыған мәдениеттерді байланыстырды. Кешенді түрде отырықшы және көшпелі мәдени салт қатар дамыды, оның сауда тармақтары әлем өркениеттерімен байланыста болған өлкелерді қамтыды. Қазақстанның қазіргі аумағы түркі қауымдарының мал шаруашылығы мен егіншілік шарушылықтарын кешенді дамыту сатыларынан өтіп, отырықшылықтың қалыптасуы мен қала мәдениетінің орталығы болған аймақтардың бірі болғандығы дәлелденген.

«Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы» пәндерінің білім мазмұны хронологиялық реттілікпен беріледі: көне дәуірден бүгінгі күнге дейін және әлеуметтік қатынастардың дамуы, мәдениеттің дамуы, мемлекеттің дамуы, экономикалық даму бөлімдерін қамтиды. Эволюционизмді даму теориясы ретінде жоққа да шығармай, оны абсолюттендірмей, парасатты әрі салмақты көзқарас болуы қажет. Білім мазмұнын ұйымдастырудағы ерекшеліктер қатарында: тарихи пәндер арасындағы пәнаралық байланыс іске асырылады, тарихи ойлау дағдыларын (тарихи процестер мен құбылыстарды зерттеу, талдау, түсіну және түсіндіру) дамытуға бағытталады, білім алушылардың тарихи сана, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтарды дамытуға септігін тигізетін материалдарды зерделеуге ерекше көңіл бөлінеді.

Қазақстан Республикасының Конституциясында бүгінгі Қазақстан халқы «байырғы қазақ жерінде мемлекеттілік» құрып отырғаны аталып өтілсе, 7-ші баптың 1-ші тармағында мемлекеттік тіл – қазақ тілі деп бекітілген. Сонымен, Қазақстан Республикасы қазақ жерінде құрылған қазақ мемлекеті болып табылады. Тарихты оқыту тұжырымдамасын даярлаудағы ұстанымдар қатарында – тарих пәні бойынша білім беру ісін бірізділікті жүйеге түсіру, оның ішкі және сыртқы логикалық байланысын қамтамасыз ету, заман талабына сай өзгерістерге орай білім беру бағдарламасын ілгері жаңартуда, оның оңтайлы жолдарын табу, қарастыру болып табылады.

Тарих – елді біріктіруші күш. Тарих халықтың шығу тегін, біртұтас ұлт ретінде қалыптасуын, дәстүрлі мәдениеті, халық өнері және шаруашылығының дамуын көрсетеді. Тарих мемлекеттің тарихи қалыптасу заңдылықтарын ұғындырады. Мемлекеттің іргелі негізі – жер болып табылды. Жер – елдің аумағы. Халық белгілі бір территория аясында өмір сүрген. Халық ғасырлар бойы өз жерінде тұрып, өз жеріне қорған болған. Тарихты ең алдымен елге қорған болу қасиетін тәрбиелеу үшін оқытады. Бұрын да солай болған. Ерлік жырлары, батырлар жыры, қазақ халқының жері мен елді қорғаған тұлғаларының ұлағатты елдік ісін насихаттау үшін айталытан болған.

Тарихты жасаушы – бұқара халық, қатардағы көпшілік деген түсінік бар. Тарихи дара тұлғалар да қалың халық ортасынан шығады. «Батыр туса – анадан» деген қазақ халқының мақалы, аналарды құрметтеуге шақыратын, ананың қасиетін қастерлейтін ұғым болған. «Әке көрген – оқ жонар, шеше

көрген – тон пішер» деген қазақ мақалы ұлтымыздың отбасылық тәрбие құндылықтарын дәріптейтін болған. Қайырымды әрі мейірімді ұрпақ адал шаңырақтан өсіп шығатыны белгілі. Тарихи тұлғалар – тарихи мәні зор оқиғаларға ықпал еткен ел қайраткерлері болып табылады. Оларды тәрбиелеген ата-ана, қазақи орта мен дәстүрлі мәдениетіміз.

«Қазақстан тарихы» академиялық ғылымның атауы. Жалпыға білім беру мектебінде «Қазақ тілі», «Қазақ әдебиетімен» қатар «Қазақ тарихы» оқытылады. «Қазақ тарихы» пәні өз мазмұнында қазақ халқының тарихы, қазақ жерінің тарихын, қазақ өмірінің тарихын, қазақ мемлекеттілігінің тарихын, қазақ мәдениетінің тарихы, қазақ өнерінің тарихы, қазақ мифологиясы, этногенезі мен шығу тегін және тектілігін, қазақтың әскери тарихы, қазақ батырлары мен қазақ елшіліктерінің тарихы, қазақ даналарының, ел билеген би-шешендерінің, қазақ хандарының, сұлтандарының тарихын қамтиды.

Әлемдегі әрбір мемлекет сол мемлекетті құрған негізгі халық тарихын оқытады, тұлғаларын дәріптейді, ұлттық мәдениеті мен дәстүрін мақтаныш етеді. Германия сияқты мемлекет неміс тарихын оқытса, Франция мемлекеті француз халқы тарихын оқытады. Басқа елдер де солай. Қазақстанда да отандық тарих ретінде «Қазақ тарихы» атауын өзгерту ұсынылады.

2 ТАРИХИ БІЛІМ БЕРУДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫНА ТАЛДАУ

Тәуелсіздік кезеңінде Қазақстан Республикасында еліміздің тарих ғылымының дамуына серпін берген, бірақ Қазақстандықтардың тарихи санасын қалыптастыру процесінде мемлекеттің рөлін айтарлықтай дәрежеде сипаттайтын бірқатар маңызды, қағидатты актілер, құжаттар, тұжырымдамалар және өзге де құжаттар қабылданды.

Қазақстандықтардың тарихи санасын қалыптастыру процесіне ықпал еткен алғашқы және елеулі құжаттардың бірі 1995 жылы ҚР президенті жанындағы Мемлекеттік саясат жөніндегі Ұлттық Кеңес қабылдаған «Қазақстан Республикасындағы тарихи сананың қалыптасу тұжырымдамасы» еді. Тұжырымдаманы әзірлеуші Тарих және этнология институтының ұжымы болды.

Тұжырымдаманың негізгі мақсаты Қазақстандықтардың тарихи санасын қалыптастырудағы мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтарын айқындау болды. Мақсат пен міндеттер анықталды, оларды шешу тұжырымдаманы құрастырушылардың ойлары бойынша қойылған мақсатты жүзеге асыруға – тарихи білімнің негізгі бағыттарын анықтауға ықпал етуі керек еді. Тұжырымдаманың міндеттері: транзит жағдайында Қазақстандық тарих ғылымының басты проблемаларын анықтау және оларды шешудің ықтимал жолдарын айқындау; үшінші міндет – «тарихи білім беру мен ағартуды реформалау жолдарын белгілеу» болды.

Бұдан басқа, тұжырымдама еліміздің тарих ғылымын зерттеудің перспективалы, жаңа тарихи жағдайларда өзекті бағыттарын айқындады: қазақ халқының этногенезі; қазақ мемлекеттілігінің қалыптасуы; көшпелі қоғамның

эволюциясы; Қазақстан тарихын кезеңдерге бөлу проблемасын шешу; қазақ хандықтарының Ресей империясына қосылу тарихы; Қазақстанның КСРО құрамындағы дамуы; этностық топтардың Қазақстанға қоныс аудару және депортациялау тарихы; Қазақстанның тарихы және тарихи-мәдени мұрасы; тарихи-мәдени мұра, рухани және материалдық мәдениет «оның барлық көріністерінде»; ежелгі және ортағасырлық тарих кезеңіне көбірек көңіл бөлу және жаңа тарих мәселелерін зерттеуді кеңейту.

Ұлттық тарих ғылымының дамуына көп көңіл бөлінді, «әдіснамалық қайта жарақтандыру», тұжырымдамалық аппаратты жаңарту, «ескірген идеологиялық терминологиядан» бас тарту қажеттілігі белгіленді.

Қазақстанның тарих ғылымының дамуы, әсіресе тәуелсіздік жағдайында ұлттық тарихты зерделеу саласында маңызды қоғамдық бастамалармен ерекшеленді: Жалпыұлттық татулық пен саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу жылын (1997 ж.), сондай-ақ халық бірлігі мен ұлттық тарих жылын (1998 ж.) өткізуі, «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасын іске асыруі (2004-2011).

Зерттеушілер ұлттық тарих бойынша шетелдік деректерге қол жеткізді. 2013 жылы «Халық тарих толқынында» мемлекеттік бағдарламасы бастау алды. «Қазақстан тарихы» анықтамалық ақпараттық-білім беру порталы құрылды. e-history.kz 2013 жылы еліміздің қалың жұртшылығы Қазақ хандығының көрнекті мемлекет қайраткерлерінің бірқатар мерейтойларын атап өтті, мысалы, Қожаберген жыраудың туғанына 350 жыл және Абылай ханның 300 жылдығы. Сонымен қатар, 2015 жылы Қазақ хандығының 550 жылдығын атап өту үлкен қолдауға ие болды.

2017 және 2018 жылдары Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» және «Ұлы даланың жеті қыры» атты екі бағдарламалық мақаласы жарық көрді. 2019 жылы Ел президенті Қ.Қ. Тоқаев Алтын Орданың (Жошы ұлысының) 750 жылдығын атап өтуді ұсынды, осы мемлекеттің тарихын зерделеу, Абай мен Әл-Фарабидің мерейтойларын мерекелеу қажеттігіне бастамашылық жасады.

Соңғы жылдары ұлттық тарихқа мүлдем жаңа көзқараспен қарауға және оны шынайы тәуелсіз және егемен мемлекет тұрғысынан түсіндіруге мүмкіндік беретін, әлемде сыннан өткен зерттеу әдістерін, соның ішінде пәнаралық сипаттағы зерттеу әдістерін тарта отырып, бірегей материалдар жиналды. Жеті жыл ішінде үлкен мұрағат массивін жинап, жүйелеуге және оның негізінде іргелі тарихи зерттеулерді жүзеге асыруға арналған «Архив-2025» жаңа бағдарламасының еңбегі зор.

1995 жылғы тұжырымдама өз миссиясын орындады және қазіргі жағдайда өзінің ресурстық әлеуетін сарқып алды. Қазақстанда социалистік дәуірді есіне алмайтын және жаһандану процесінің қоғамның саяси, әлеуметтік-экономикалық және рухани өміріне әсерін сезінетін ашық жаңа ұрпақ өсті. Ғылым саласына тәуелсіз Қазақстанның университеттері мен шетелдік жоғары оқу орындарын бітірген зерттеушілердің ұрпағы келді. Қазақстанның және жалпы әлемдік қоғамдастықтың әлеуметтік-экономикалық, саяси және рухани даму мақсаттары да өзгерді.

Жаңа тарихи дүниетанымды қалыптастыру қажеттілігі – бұл Қазақстандық қоғамның сұранысы, өйткені ескі, кеңестік ойлаудың ауысуымен қоғамда объективті, академиялық тарихқа деген қызығушылық артты. Тарих ғылымының жаңа тұжырымдамасы бұрынғы тарихи көзқарастардан түбегейлі бас тартуды білдірмейді, керісінше, ғылыми дәстүрлер мен жаңа тарихи зерттеулер синтезінің нәтижесі болуы керек.

Шын мәнінде, нақ осы тарихи өткенді репрезентациялау ұлттық бірегейлікті қалыптастыру үшін негіз болып табылады, ал жаңа тарихи тұжырымдаманы қалыптастыру көбінесе оның негізгі контурларын белгілеуге ықпал ететін болады.

Жаңартылған білім беру шеңберінде тарихты оқыту.

1. Шиыршық принципі. «Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы» оқу пәндерінің оқу мақсаттары шиыршық принципі негізінде дағдыларды дамытуға негізделген. Осыған сәйкес оқыту мақсаты мен тақырыптар оқытудың белгілі бір академиялық кезеңдері өткеннен кейін білім мен дағдылар көлемін біртіндеп тереңдете, күрделене отырып қарастырады. Әр бөлімшенің ішінде жүйелі ұйымдастырылған оқыту мақсаты мұғалімдерге өз жұмысын жоспарлауға және оқушылардың жетістіктерін бағалауға, сондай-ақ оларға оқытудың келесі кезеңдері туралы хабардар етуге мүмкіндік береді.

2. Оқу мақсаттарының құрастырылған жүйесі. Блум таксономиясы бойынша оқу мақсаттарының иерархиясы сақталынып, бір білім беру аясындағы және пәнаралық байланыстарды жүзеге асыру мақсатында «ортақ тақырыптардың» берілуі көрініс табады.

3. Құндылықтарды білім беру мазмұны арқылы жүзеге асыру. Құндылыққа-бағдарланған тәсіл – оқушының құндылықтар жүйесін қалыптастырушы оқу-тәрбиелік үдерістің сәйкесінше формалары арқылы тұлғаның өзін-өзі танытуы үшін алғышарттар құруды көздейді. Орта білім беру құндылықтары: Қазақстандық отансүйгіштік және азаматтық жауапкершілік; құрмет; ынтымақтастық; еңбек және шығармашылық; ашықтық; өмір бойы білім алу.

4. Тиімді оқыту. Білімін функционалдық және шығармашылықта қолдану, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану, қарым-қатынас жасаудың түрлі тәсілдерін қолдану, топпен және жеке дара жұмыс істей алу, мәселелерді шешу және шешімдер қабылдау сияқты кең ауқымды дағдыларды дамытуға негіз болады. Аталған дағдыларды қалыптастыру және дамыту оқытудың әдістері мен тәсілдері арқылы жүзеге асады. Сондықтан тарихты оқытудың әдістері мен тәсілдері мұғалім ұсынған әр түрлі оқыту әрекеттері арқылы оқушылардың ақпаратты өздігінен табу, әр түрлі кезеңдегі тарихи оқиғаларды, құбылыстар мен процестерді талдау, түсіндіру және дәйекті баға беруге негізделген.

Тарих пәндерін оқытудың әлемдік тәжірибесіне сәйкес білім мазмұнын жаңартуда орта білім беру ұйымдарында тарихты оқытқанда білім алушының тарихи ойлау дағдысын қалыптастыру мен дамытуға басымдық берілген. Бұл оқушыларда оқу, зерттеу және тәжірибеге бағытталған дағдыларды (зерттеу,

шешім қабылдау, сыни ойлау, өз бетімен оқу, ақпаратты өңдеу, практикалық дағдылар) қалыптастырумен анықталады.

Білім мазмұнын жаңарту аясында «Қазақстан тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұны өлкетану курсы материалдарымен толықтырылды. Тарих пәні мұғалімі сабақта өлкетануды кіріктіруі керек.

5. Критериалды бағалау. Критериалды бағалау – оқушылардың оқу жетістіктерін білім беру мақсаттары мен мазмұнына сәйкес, ұжым ішінде жасақталған, оқушыға, ата-анаға және мұғалімге түсінікті нақты белгіленген критерийлерге негізделген үдеріс.

Критериалды бағалау оқушылардың жетістіктерін бір-бірімен салыстырмайды және бір-біріне тәуелді етпейді, сонымен қатар әр оқушының құзыреттілік деңгейі туралы ақпарат беруге бағытталады.

Жалпы талдаулар көрсетіп отырғандай, тарихи білім беруде жетістіктер де, белгілі кемшіліктер де орын алады. Тарихи білім берудегі жетістіктердің қатарына тарихи зерттеулердің негізіндегі әдебиеттердің көбеюі, деректеме, тарихнамалық құжаттарының артуы, тарихи басылымдардың артуы, цифрлық контенттің қалыптасуы, ғылыми зерттеу нәтижелерінің оқу процесіне ене бастауы сияқты оң өзгерістерді атап өтуге болады.

Тарихи білім берудегі кемшіліктер қатарында орта білім беру ұйымдарындағы бағдарламада кейбір тақырыптардың оқулықта ашылмауы, оқулық мәтіні күрделілігі, оқушының жас ерекшелігін ескерілмеуі, тақырыпты түсіндіруде қиыншылықтардың туындауы, мәтінің толық ашылмауы, оқиғаны ашып түсіндіретін мәтіннің жоқтығы, тарихи оқиғалардың толық себеп-салдар тұрғысынан ашылмауы, кестелер, карталар мен тапсырмалардың аздығы, оның мазмұны ескіргені, Қазақстан тарихынан қосымша деректік маңызды материалдардың қажеттілігі орын алады, ұлттық идеология тарихты баяндау желісіне қарай өрбиді. Осы орайда орын алған ең үлкен кемшіліктер:

- ежелгі заман мен орта ғасыр тарихындағы сабақтастықтың үзілуі;
- түркі дәуірін шолу жасау түрінде оқыту;
- Қазақ хандығы тақырыбының толық ашылмауы;
- қазақ тарихының ерлік және бостандық дәуірінің үстірт қарастырылуы;
- отаршылдыққа қарсы ұлт-азаттық көтеріліс тарихының толық қамтылмауы;

Ұлттық тарихи сана қалыптастырудың жолдары: мектепке дейінгі ұйымдары, орта білім беру ұйымдарындағы және университеттік білім беру жүйесі, мәдени мекемелердің және ақпарат құралдарының қызметі. Олардың басты міндеті – қоғамда тарихты білу, құрметтеу, қастерлеу, тарихпен байланыс ахуалын қалыптастыру, тарихи білім берудің сапалы жетілдірілуі жалғасын тауып, қазіргі таңда мүмкіндігі артып келе жатқан сандық электрондық технологиялық құралдар арқылы, телеарналардың мүмкіндіктерін қолданумен, тарихи білімді дәріптеудің жолдарының тиімді тәсілдері арқылы атқарылады. Өз тарихына деген ұлттық мақтаныш сезімін ұялатып, балаға отаншылдық тәрбие беру мектеп қабырғасынан басталуы тиіс. Сондықтан,

мектептер мен барлық өңірдегі өлкетану музейлерінің жанынан тарихи-археологиялық қозғалыстар құру маңызды [1].

Тарихтың қоғамдағы орны. Тарих – орта білім беру ұйымдарындағы оқу пәні ретінде жалпы білім беретін мектептегі барлық гуманитарлық және қоғамтанушылық пәндердің өзегін құрайды. Тарих білім алушының ұлттық өзіндік сана-сезімді және адамгершілік-этикалық нормалардың негізінде мектептің жаратылыстану-математикалық және қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы пәндерді оқытуда дүниетанымдық көзқарас жүйесін қалыптастырады. Қазіргі уақытта Қазақстан тарихын оқытудағы іргелі негіз болатын стратегиялық құжаттар қатарында «Мәңгілік Ел», «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру», «Ұлы Даланың жеті қыры» атты бағдарламалық зерттеулер тұр. Онда гуманитарлық білімді дамыту өзектілігі айтылып, тарих ғылымдары бойынша білім алушыларға кемел білім беруге қажетті барлық жағдайды жасауға тиіспіз делінген, тарихи ескерткіштер мен мәдени нысандарды қалпына келтіру мәселесі айтылған, тарихи тәжірибе мен ұлттық дәстүрлерге дұрыс қарап, заман сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді жаңғырту, елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр алуы, ұлттық код пен ұлттық мәдениеттің сақталуы туралы ескертілген [2].

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Тәуелсіздік бәрінен де қымбат атты» сындарлы мақаласында «халқымыз Қазақ хандығы кезінде де, одан арғы Алтын Орда, Түрік қағанаты, Ғұн, Сақ дәуірінде де осы жерде өмір сүрген, өсіп-өнген. Ұлттық тарихымыздың терең тамырлары көне заманның өзегінде жатыр» деп, қоғам мен мемлекеттің дамуындағы тарих тәліміне, тарихи сана мен жадының қызметіне, шежіре сияқты құндылыққа ерекше назар аударуды ескертіп өтті [3]. Міне, осы тұрғыдан Түрік қағандығы, Ұлық Ұлыс – Алтын Орда мемлекеті қазақ мемлекеттігінің бастау негіздері мен Қазақ хандығы тақырыптары мектеп оқулықтарында кеңінен ашылып сабақ барысында оқушыларға сапалы ұғындырылып, сабақтастық тұрғыдағы мәселелер қамтылуы керек. Сондай-ақ, өткен ғасыр ақтаңдақтарын ашып, маңызды тарихи деректер қатарына Алаш қайраткерлерінің мұралары, саяси қуғын-сүргін мен ашаршылық, кеңестік кезеңдегі ұлт-азаттық қозғалыстар, Желтоқсан көтерілісі туралы жаңа мәліметтер кіруі қажет. Тәуелсіздік жылдардағы Қазақстанның дамуы туралы жаңа пайымдаулар жасалып, Семей полигонының жабылуы, оның тигізген зардаптары, Қазақстанның ядролық қарусыз әлем қозғалысы бастамаларына қосқан үлесі де баяндалуы маңызды.

Ұлттық кодтың қайнар көзі – тарих, ана тілі, ұлттық мәдениет пен құндылықтары жүйесі, халықтың асыл қазыналары мен салт-дәстүрі екені белгілі. Оның тарихи дамуын, мағыналары мен мәндерін, маңызын оқытып үйрететін пән ең алдымен тарих екені мәлім. Тарих пәнінің өзектілігі мен көкейкестілігі туралы Елбасы - Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Ә.Назарбаевтың «Ұлытау төріндегі сұқбатында» айтылған, ол «Отан деген үлкен ұғым. Отанды қорғау дегенде, әрине, адам баласы алдымен өзінің шаңырағын ойлайды. Әкеңді, шешенді, бауырларыңды, балаларыңды, немерелеріңді ойлайсың. Сол жүрекпен, сол тілекпен Отаныңды қорғайсың. Сондықтан тарихыңды білген жөн болады. Тарихын білмеген ұлттың болашағы

да бұлыңғыр. Мысалы, керемет үлкен еменнің тамыры терең болмаса, ол дауылға шыдап тұра алмайды. Сондықтан тарихымызды таныту үшін қазір көп нәрсе жасап жатырмыз» деп ескертіп айтты [4].

Тарих – бұл халықтың жады және әлеуметтің жасампаздығына шабыт беретін, болашаққа бетбұрыс жасайтын зор күш. Тарих әсіресе қоғамның өтпелі кезеңдерінде ерекше маңызға ие болады, өйткені бұрын болған оқиғалардан ұқсастық тауып, оны заманауи мәселенің шешімін табуға пайдаланады. Тарихқа назар аудару жолымен мемлекетті дамытудың оңтайлы тәсілі, қоғамды жаңартудың жолы ретінде адамдардың өзі-өзін тарихи процестің белсенді субъектісі болуымен жүзеге асырылатындығын түсіндіруге болады.

Тарихтың мектептегі орны. Тарихи білім адамзатың дамуы мен оның табиғи заңдалықтары туралы түсінік қалыптастыру мен адами асыл қасиеттерді тәрбиелеудегі орны ерекше екені баршаға белгілі. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында Біріккен Ұлттар Ұйымының 2030 жылға дейінгі тұрақты даму мақсаттарына орай әділ сапалы білім беру көзделетіні, әлемдегі білім беруді дамытудың негізгі бағыттарына сай 12 жылдық мектеп білімінің моделін қалыптастыру, оқушылардың бойында 21 ғасыр дағдыларын дамыту жайында жоспарлар айқындалды [5]. Осыған орай, тарихты оқыту сапасын жетілдіру мен оқу бағдарламасы мазмұнының жаңаруын қамтамасыз ету маңызды. Өйткені, тарихи білім жүйесі қоғамдық ой әлеуетін дамытудағы маңызды фактор, ол маңызды мемлекеттік сана қалыптастыруға, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі пен елдік идеологиясын дамытудың қайнаркөзі.

Қазақстанның жалпы білім беретін мектептерінде тарих пәнін оқыту еліміздің даму жолындағы гуманитарлық білімді дамытуда тарихи білімнің қажеттілігін көрсетеді. Тарихтың зерттеу нысаны дүние жүзінде орын алған оқиғалар, соған қатысты тарихи даталар мен орындар, тарихта болған әйгілі тұлғалар, қоғамдық құбылыстар мен тарихи фактілер, қоғамның даму заңдылықтары екені белгілі. Тарих тәлімін жүйелі оқыту мектеп оқушысының жеке тұлғалық және ұлттық санасын, өмірлік ұстанымдары мен құндылықтар жүйесін, адамгершілік қасиеті мен кісіліктілік сапасын қалыптастырады. Оқушыны өз Отанының отаншыл патриоты, елдің асыл азаматы ретінде тәрбиелеп, өмір бойы мемлекетке, туған елге, халыққа адал қызмет етуге жетелейді.

Тарихи білім қалыптастырудың негізгі бағыттары

Тарихи білім қалыптастырудағы білім беру ұйымдарының қызметі.

Жалпы білім беру ұйымдарындағы тарихи білімнің дамытылуын қамтамасыз ету аса маңызды. Қазіргі кезде мектепке дейінгі білім беруде тарихи сананы қалыптастыруы тиіс. Мектеп жасына дейінгі балаларды тарихи тәрбиелеу үшін қажетті әдістер, әдістемелік нұсқаулар, бағдарламалар әзірленеді. Отбасының тарихи тәрбиеге ықпалы болуы үшін қазақтың ертегілері, ежелгі жыр-аңыздары, халықтың дәстүрлі мәдениет үлгілері пайдаланылуы керек. Дала жұрты менталитетінде, әсіресе қазақ халқында ұлттық тарихи санадан отбасылық тәрбие беруді әрқашан жасы үлкен қариялар іске асыратын, ол өз отбасы мен ата-тегіне деген құрметке негізделетін еді.

Олар өздерінің ата-бабаларына, өз халқының тарихына, өз еліне деген мақтаныш сезімдерін тәрбиелейтін болған, сол дәстүр үзілмеуі керек. Тәрбиешілерді тиісті даярлаумен мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында тарихты оқытуға арналған нұсқаулықтар да болуы керек. Тарихи тақырыпта ұлттық мультфильмдер, компьютерлік ойындар, қызықтыратын түрлі-түсті кітаптар, альбомдар шығару қажет.

Жалпы білім беру ұйымдарында тарих пәнін оқыту жалпы қоғамдық сана сапасын қалыптастырады, жүйелі әрі қарапайым түрде түсіндіріп жеткізеді. Мектептегі тарих пәнінде оқиғаларға баға беруде кез келген көзқарасты таңдамай, дәйекті ақпараттарға сүйену қажет. Өткенді гуманизм тұрғысынан ойлауға, ұлттық сезімді оятуда тарихты жан-жақты қарастыру, қоғамдық өмірдің, әлеуметтік-саяси құрылымдардың, мәдениеттің дамуы мен халықтың тұрмыс-тіршілікті қамтамасыз ету дәстүрлерін, экономикалық ынтымақтастық, елшілік, жаушылық дипломатия, бейбітшілік пен бітімгершілік, ел мен жерді қорғау жолында болған соғыстар мен әскери өнер тарихын, қалалар мен керуен жолдары тарихын, сауда-саттық, айырбас, білім беру ошақтары мен ғылыми технологиялардың даму тарихын, адамның жасампаздық тәлімдері мен өнертапқыштық қасиеттері тарихы, тарихи тұлғалардың өнегелі өмірбаяны, құндылықтары, даналардың хикметі, өркениет жетістіктері, ұрпақ алмасу процесстері. Тарихи таным жүйесінде орын алған тарихи оқиғалардың хронологиялық дәйектілігін есте сақтаумен шектелмей, тарихи үдерісті ұғыну керек. Тарихты үстірт сызбаға, идеологиялық догмаларға түсіруден бас тарту маңызды.

Мәдени-тарихи көпшілік идеяларын, тарихтың сызықтық еместігін, белгілі бір ырғақпен дамуын, циклдік сипатын да қабылдау қажет. Орталық Азия халықтарының тарихы, Шығыс елдері тарихы, археология, тарихи география, тарихи генеалогия, ұлттық геральдика, нумизматика, этнография, тарихи демография, ел халықтарының мәдени тарихы, қазақ эпосы бойынша оқу материалдары «Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы» оқу пәндері мазмұнында қамтылу қажет. Тарих пәндері бойынша мектеп оқулықтарын тарихи шындықтарды ескере отырып жазу қажет, және оқу әдебиеттерін бәсекелестікке қабілетті негізде шығару қажет. Басқа гуманитарлық пәндермен – әдебиет, қазақ тілі мен әдебиеті, география, музыкамен кіріктірілген өлкетану бағдарламалары әзірленді. Қазақ халқына тән отаншылдықты тәрбиелеу туған өлке тарихын білуден басталады.

Тарихи білім қалыптастырудағы тарихшы мамандардың қызметі.

Гуманитарлық саладағы мамандар үшін тарихи мазмұндағы білім өте қажет. Әлемдік және ұлттық мәдениет тарихы, өнер тарихы, театр және кино тарихы, әлем және ұлттық әдебиет тарихы бойынша таңдау пәндерін енгізуге де болады. Тарихи білім беруді түбегейлі жаңартып, мектеп пен университетте тарихты оқытуды ізгілендіру, оған мәдени бағыт беру, өркениеттер мәселесіне назар аударып, адамзаттың рухани ізденістерін ашу қажет. Кәсіби тарихшыларды даярлау жүйесі сапалық тұрғыда дамыту жолға қойылған, олар әр түрлі тағылымдамалдан өтіп, сертификаттар алады. Тарих пәні мұғалімдерімен қатар тарихшылар, этнографтар, археологтар, музейтанушы,

архивистер, және т.б. дайындау үлкен мәнге ие екені белгілі. Кәсіби тарихшылардың білімін жетілдіру жүйесінің қызметі жалғасып, енді шет елдердің беделді университеттері мен ғылыми орталықтарынан тағылымдамадан өту «Болашақ» бағдарламасы және т.б. гранттық қорлардың мүмкіндіктерімен кеңеюде. Білім алушыларға қойылатын талаптар мен қайта даярлау бағдарламалары қоғамдық дамуға сай өзгеріске түседі. «Қазақстан тарихы» бойынша жасалатын білім беру бағдарламалары шетелден оқуға келетін білім алушыларды да ерекше қызықтыруы керек.

Тарихшы кәсіби мамандарды даярлауда қолданылатын тарихи деректемелердің көп болуы маңызды. «Дүниежүзі тарихы» мен «Қазақстан тарихы» пәніне қатысты деректер қазақ тіліне аударылып, жариялануы күннен күнге артып келеді. Қазақстан Республикасының архивтерінен (оның ішінде ҰҚК, Ішкі істер министрлігі және басқа да мемлекеттік органдардың архивтерінен) мағлұматы маңызды құжаттарды жариялауды қамтамасыз ету жолдары қарастырылуда. Қазақстан тарихын зерттеумен әр түрлі елдердің ғалымдары айналысуда. Білім алушы докторанттар жыл сайын шетелдік тағыламдамадан өтіп жатыр. Қазақстан тарихшыларының шетелде оқыту мүмкіндіктерін осылай кеңейтіп, оқытушыларды тәжірибе алмасуы үдерісін кеңінен жүргізу қажет. Бұл шетелдік зерттеуші ғалымдармен тәжірибе алмасып, конференциялар мен семинарлар өткізуге ықпал етеді.

Тарихи білім қалыптастырудағы ақпарат көздері.

Тарихи білім беру мәселесінде ақпарат құралдары ерекше орын алады, оларды көпшіліктің тарихи ақпарат алуы мен ұлттық тарихқа қызығушылық тудыру үшін кеңірек пайдалану жолдары көп. Телеарналар мен радиоэфирде тарихи мазмұндағы хабарлар беріліп, газет-журналдарда «Ұлы Дала тарихы», «Тарихи аңыз-эпсаналар», «Тарихи төл атаулар», «Ұлы Дала өркениетінің құндылықтары» сияқты тақырыпшалар болуы керек. Тарихи сана қалыптастыру міндеттерін жүзеге асыруда заңнамалық - ұйымдастырушылық қолдау тауып, тәуелсіз елдің қажеттіліктерін ескере отырып, Қазақстанның мәдени және тарихи мұраларын қорғау, тарихи қалалар мен тарихи-мәдени аумақтар, елдің мұражай қоры туралы заңның күші болуы тиіс. Архивтерде әр түрлі тарихи құжаттар бар, мұрағаттық қорларды сақтау маңызды. Қазақстан тарихшылар қауымдастығы ретінде Қазақстан тарихшыларының ұлттық Конгресі, Тарихи және қоғамдық ғылымдар академиясы қоғамдық бірлестігі, басқа да академиялық мекемелер, университеттер, мектептегі тарихшы мамандардың жұмысын қажетінше үйлестіріп, біліктілігін арттырып, жетілдіреді.

Тарихи тақырыптағы кітаптар, оқулықтар мен оқу құралдары, монографиялар мен ғылыми еңбектер, әдеби шығармалар, анықтамалықтар мен энциклопедиялар көбейіп, Қазақстан тарихы бойынша энциклопедиялар, және тұлғалық энциклопедиялар жарыққа шыққан. Тарихты оқуға қызыққан оқырмандарға арналған «Тарихи кітапхана», «Қазақстан тарихы туралы архив материалдары», «Таңғажайып адамдардың өмірі», «Қазақстан қалаларының тарихы», әр түрлі өлкетану әдебиеттері үшін арнайы әдеби-көркем және мемуарлық-публицистикалық сериялар шығарылуда. Жалпы білім беретін

мектептер мен жоғары оқу орындарына арналған Қазақстан тарихы карталарының тұрақты шығарылуы қамтамасыз етілуде.

Халықаралық тәжірибеге шолу жасап, талдау.

Қазақстан дүниежүзілік білім беру кеңестігіне кіруге бағытталған жаңа білім беру жүйесін қалыптастыруда. Бұл үрдіс оқыту мен тәрбиелеу процесінің теориясы мен практикасына маңызды өзгерістер әкеледі. Білім берудегі құзыреттілік ыңғайының негізі Инчхон декларациясы шеңберінде қарастырылады. Инчхон декларациясы және ТДМ-нің 4-мақсаты Білім беру – 2030 бағдарламасын іске асыруда: «Мұғалімдер сапалы білім берудің ажырамас шарты болғандықтан, мұғалімдер мен тәрбиешілердің құқықтары мен мүмкіндіктерін кеңейту қажет, олар тиісті түрде қызмет етіп, тиісті сыйақы алуы қажет, уәжге ие болуы, кәсіби дайын болуы және жеткілікті ресурстарға, тиімді басқарылатын жүйелер аясында қолдау алуы керек» [6, 54 б.].

2016 жылы Тұрақты даму үшін білім беру (бұдан әрі-ТДБ) жөніндегі дүниежүзілік конференцияның ақпараттық жазбасында «...тұрақты даму үшін білім беру әркімге тұрақты даму міндеттеріне сәйкес болашаққа аяқ басу үшін қажетті құндылықтарды, құзыреттіліктерді, дағдылар мен білімдерді алуға мүмкіндік береді. ТДБ жарқын болашаққа аяқ басу үшін тұрақты дамуға қатысты мазмұнды білім беру шеңберінде игеруді және сыни тұрғыдан ойлау, жобалау, ынтымақтасып мәселе шешу, т.с.с. әдістерді пайдалануды көздейді. БҰҰ мен ЮНЕСКО-ның Тұрақты даму алаңындағы 4-мақсаты адамдардың өмірін өзгертетін білім берудің жаңа тұжырымдамасы ретінде ұсынылған және онда білім беру тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудің негізгі қозғаушы күші екені анықталды. Тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізудің негізгі құзыреттіліктері: Жүйелі ойлау, Болжай білу, Нормативтік, Стратегиялық. Ынтымақтастық, Сыни тұрғыдан ойлау, Өзін-өзі тану, Мәселелерді шешу бойынша интеграцияланған құзыреттілік [7].

Мектепте тарих пәндерін оқытудың әлемдік тәжірибесін зерделеу көптеген елдерде дағдыларды дамытуға, оқушылардың оқу, зерттеу және практикаға бағдарланаған дағдыларын қалыптастыруға (зерттеу, мәселелерді шешу, сыни ойлау, өз бетінше оқу, ынтымақтастық, ақпаратты өңдеу, креативтілік, практикалық дағдылар) басымдық берілетінін көрсетеді.

Ұлыбританияның, Америка Құрама Штаттарының және Сингапур елдерінің тәжірибесіне сәйкес, тарихты зерделеуде әрбір тақырып үшін тиісті тарихи түсінік (концепт) таңдалып алынады. Бұл сабақты белгілі бір дағдыларды дамытуға бағыттауға, оқушылардың осы концептілерді түсінуін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Аталған тәсіл оқушылардың қызығушылығын, ынтасын арттырады, бұл өз кезегінде пәндік білімді меңгерудің негізі болып табылады [8].

Ұлыбританияда, Еуроодақ елдерінде, Канадада, ТМД елдерінде, Қытайда, Сингапурда, Гонконгта тарихи білім беру мазмұнына қойылатын ресми бірыңғай талаптар бар. АҚШ-та әр штат үшін нормативтік құжаттар бар.

Көптеген ресми нормативтік құжаттарда тарих, ел мен әлем азаматын қалыптастырудағы тарихтың рөлі туралы анықтама берілген. Ұлыбританияда

мектептегі білім берудің мақсаты жеке мінез-құлықты саналы түрде шектеуге дайын адамның азаматтық ұстанымын қалыптастыру болып табылады.

Британдық тарихи білім беру жүйесі айтарлықтай орталықтандыруға ие және «бірыңғай оқу жоспарына» негізделген. Ұлыбританияда тарихты оқытудың өзіне тән ерекшелігі ұлттық тарихты зерделеуге баса назар аудару болып табылады. Мектептің бірінші және екінші кезеңдерінде Англия тарихы Уэльс, Шотландия және Ирландия тарихынан бөлек оқытылады. Үшінші кезеңде жалпы Британдық тарих оқытылады.

Еуроодақ елдерінде жалпыеуропалық тарихты, ұлттық тарихтан гөрі маңызды пән ретінде зерделеуге баса назар аударылған. 2001 жылы «Жаңа Еуропадағы тарих» зерттеу жобасы және «Тарихты оқыту және Бас хатшының жаңа бастамасы» бағдарламасы жүзеге асырылды. Осы зерттеулердің нәтижелері негізінде Еуропа Кеңесі Министрлер комитетінің «Еуропада ХХІ ғасырда тарихты оқыту туралы» мүше мемлекеттерге ұсыныстары қабылданды (Министрлер комитеті 31 жылғы 2001 қазанда Министрлер өкілдерінің 771-ші отырысында қабылдады). 2006 жылы «Тарихты зерттеудегі Еуропалық өлшем» жобасы бойынша жұмыс аяқталды.

Еуропалық Одақта еуропалық мектептер (Teacher Guidelines) үшін тарих бойынша мұғалімдерге арналған ұсынымдар әзірленген. Сонымен, еуропалық мектептер екі мақсат қояды: формальды білім беру және білім алушылардың жеке дамуын кең әлеуметтік және мәдени тұрғыда ынталандыру. Мысалы, Франция мен Германияда тарихты оқыту бастауыш, орта және жоғары мектепте міндетті болып табылады. Сонымен қатар, бұл елдерде мектептен тыс тарихты оқыту жүйесі қолданылады. Мұндай тарихи білімнің басты мақсаты-демократия мұраттарын білетін және жалпы еуропалық құндылықтарға ұмтылатын тұлғаны қалыптастыру. Сыныптан тыс жұмыстар иммигранттардың балаларына жаңа Отанының мәдениеті мен құндылықтарын игеруге арналған.

Польшада постсоциалистік кезеңде тарих бойынша мектеп бағдарламасы түбегейлі өзгерді. Сонымен бірге КСРО мен нацистік Германия өздерінің «күнәлары» бойынша теңестірілген тарихи жадыны қалыптастырудың іргелі моделі таңдалды.

Венгрияда соңғы жиырма жылдықта бетбұрыс байқалды, оның аясында Туранизм дискурсы жанданды, онда мадьярларды еуропалық емес халық, Еуразия даласынан шыққан, фин-угор емес, тұран халқы деп ғұндар мен аварлардың ұрпақтары ретінде таниды.

Канадада ел тарихын, байырғы халықтың тарихы және О. Ханзада Эдвардтың қара қауымдастығының тарихын оқытады. Тарихты оқыту Канадалық және әлемдік зерттеулер бағдарламасы бойынша тарихтың барлық курстарында ойлау мен оқытудың негізін құрайтын тарихи маңыздылық, себеп - салдар, үздіксіздік және өзгеріс, тарихи перспектива сияқты тарихи ойлаудың төрт тұжырымдамасына негізделген.

Сингапурда тарихты оқыту Білім министрлігінің оқу бағдарламаларын жоспарлау және дамыту бөлімі (teaching syllabuses) әзірлеген және бекіткен оқу бағдарламаларына негізделген. Тарихи білімнің негізінде адам тәжірибесін анықтайтын қиындықтарды тануға деген ұмтылыс жатыр. Сонымен қатар, білім

алушылар өздеріне сенімді және тәуелсіз білім алушыларға айналады, олар маңызды сұрақтар қояды және өмірге, елге және әлемге қатысты әртүрлі көзқарастарды талдайды.

Гонконгтағы тарихи білім мемлекеттік білім беру бюросы бекіткен тарих бойынша оқу бағдарламасы нұсқаулығына (History Curriculum Guide) негізделген. Бұл құжат білімді жинақтап, тарихи процесті зерттеуге баса назар аударады, оның көмегімен студенттер бастапқы деректерді түсіну, талдау және сипаттап, баяндау арқылы өздерінің тарихи білімдерін қалыптастырады, оқиғаларды әртүрлі көзқарастардан түсіндіруге және тарихи дәлелдер мен тарихи идеялар арасындағы байланысты түсінуге үйренеді.

Мультикультурализм АҚШ-тағы тарихи білімнің қалыптасуына айтарлықтай әсер етті. АҚШ-та әр мемлекет жеке пәндерді оқытуға қатысты өз директиваларын бекітеді. Атап айтқанда, Массачусетс штатында бастауыш және орта білім департаменті 2018 жылы Массачусетстің тарих және әлеуметтік ғылымдар бойынша негіздемелік оқу бағдарламасын (Massachusetts Curriculum Framework for History and Social Science) әзірледі. АҚШ-та тарихты оқыту 6-7 сыныптарда басталады, онда мектеп пәні ретінде тарихтың рөлі артуда. Оқу бағдарламалары мұғалімге курстың мазмұнын, оның құрылымын, зерттелетін тақырыптардың реттілігін, оқу құралдарын тандауда үлкен еркіндік береді.

Қытайда елдің саяси басшылығының басты міндеттерінің бірі этникалық шекаралар бойынша елдің ықтимал ыдырау қаупінің алдын алу болды. Осыған байланысты орта білім беру ұйымдарындағы тарих пәні оқулықтарында ұлы әулеттердің (Хан, Тан, Юань, Цин) тарихын зерттеп, оқытуға ерекше көңіл бөліне бастады, сол кезде қазіргі Қытай жері ұлттық аймақтардың барлығын немесе бір бөлігін (ШҰАА, Ішкі Моңғолия, Тибет) қамтыған еді. Қытай тарихы әулеттер тарихы ретінде оқытылады. Бұл тұрғыда халық әрқашан бір болды, тек саяси элиталар өзгерді деген қағида тұжырымдалған.

Ресей тарихы бойынша жаңа оқу-әдістемелік кешен тұжырымдамасында Ресейдің жаңа және қазіргі заман тарихына баса назар аударылған. 9 бөлімнен тек 3-уі 18 ғасырға дейінгі Ресей тарихына арналған. Сонымен қатар, 1 ғасырға дейінгі Ресей тарихына, 9-дан тек 1-бөлімі ғана арналған. Бұл жағдай Ресей тарихын қазіргі Ресей Федерациясының барлық жерлері Ресей империясының құрамына кірген дәуірді егжей-тегжейлі зерттеу үшін арнайы қалыптастырылған. Сондықтан, Ортағасырлық тарихқа көңіл аударатын болса, ресейлік оқушылар әлем бейнесін, онда Ресей территориясы әлі тек өзінің европалық бөлігімен шектелген түрінде қалыптасатын еді. Осылайша, бұл тұжырымдама мектеп білім алушыларының арасында Ресей қазірдің өзінде үлкен мемлекет болған кезеңінен бастап, әлем бейнесін қалыптастыруға бағытталған.

Халықаралық тәжірибеге шолу тарихты зерделеуде мынадай үрдістердің бар екенін көрсетеді:

- Мұғалімдерге өз жұмысында көп ұлтты қоғамдарға тән мәдени көзқарастардың алуан түрлілігін ескеру ұсынылады.

- Оқу процесінде күндер мен оқиғаларды тек жаттап алмау, түп-дереккөздерді түсіну, талдау және сараптау арқылы тарихи білімдерді қалыптастыру, оқиғаларды әртүрлі көзқарастардан түсіндіруді үйрену және тарихи дәлелдер мен тарихи идеялар арасындағы байланысты түсіну арқылы сапалы білім алу.

Жалпы алғанда, ұлттық тарихнамалардың әрқайсысында тарих бойынша мектеп оқулықтары деңгейінде әртүрлі кезеңдерді зерделеуге баса назар аудару, ғылыми тұрғыдан объективті және оқушылардың бойында қажетті ұжымдық бірегейлікті қалыптастыру үшін әлемнің тарихи бейнесін қалыптастыруға арналғанын атап өткен жөн.

Тарих пәнін орта білім беру ұйымдарында оқытудың әлемдік тәжірибесі көптеген елдерде (Ұлыбритания, Сингапур, Финляндия және т.б.) ұлттық тарихты оқытуға ерекше көңіл бөлінетінін көрсетеді. Дүниежүзі тарихынан әлемнің жалпы өркениеттік матрицасын қалыптастыруға елеулі әсер еткен елдер мен мәдениеттер, сонымен қатар, әлемдік түйінді / маңызды оқиғалар оқытылады. Яғни басқа мемлекеттердің тарихы өз елдерімен өзара қарым-қатынас контекстінде оқытылады. Сондықтан «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінің мазмұнын құрылымдауда осы аталған тәжірибелер де сараланды. Бұл оқушылардың ұлттық құндылықтарды жаңғыртуға бағытталған мемлекеттік бағдарламалардың қажеттілігін негіздеуіне мүмкіндік береді. Сонымен қатар, білім беру мазмұнын жаңарту аясында «Қазақстан тарихы» оқу пәнінің базалық мазмұны Өлкетану курсының материалдарымен толықтырылды. Тарих пәнінің мұғалімі сабақта өлкетануды кіріктіріп оқытуы керек.

«Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы» оқу пәндерінің оқу мақсаттары тарихи ойлаудың базалық дағдыларын қалыптастыруға негізделген: тарихи дереккөздерді интерпретациялау, уақыт пен кеңістікте бағдарлану, тарихи талдау және түсіндіру дағдыларын дамыту.

Осыған сәйкес оқу мақсаттары мен тақырыптары белгілі бір академиялық кезеңдерден өткеннен кейін білім мен дағдылардың көлемін біртіндеп тереңдетіп, күрделендіре отыру қарастырылады. Әрбір цикл ішінде жүйелі түрде ұйымдастырылған оқытудың мақсаты мұғалімдерге өз жұмысын жоспарлауға және оқушылардың жетістіктерін бағалауға, сондай-ақ оларды оқытудың келесі кезеңдері туралы хабардар етуге мүмкіндік береді.

Оқу мақсаттарының құрылған жүйесі дағдылардың кең спектрін дамыту үшін негіз болады: білімді функционалдық және шығармашылық қолдану, сыни ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану, қарым-қатынастың әртүрлі тәсілдерін қолдану, топта және жеке жұмыс істей білу, проблемаларды шешу және шешім қабылдау.

Бұл дағдыларды қалыптастыру және дамыту оқытудың әдістері мен тәсілдері арқылы жүзеге асырылады. Сондықтан тарихты оқытудың әдістері білім алушылардың ақпаратты өз бетінше іздеуіне, талдау, түсіндіру және мұғалім ұсынған әртүрлі оқу әрекеттері арқылы түрлі кезеңдердегі тарихи оқиғаларды, құбылыстар мен процестерді дәйекті бағалауға негізделген.

Тарих пәндерін оқытудың әлемдік тәжірибесіне сәйкес білім беру мазмұнын жаңартуда жалпы білім беретін мектепте тарихты зерделеу кезінде оқушылардың тарихи ойлау дағдыларын қалыптастыру мен дамытуға басымдық беріледі. Бұл оқушылардың оқу, зерттеу және практикаға бағытталған дағдыларын (зерттеу, шешім қабылдау, сыни ойлау, өз бетінше оқу, ақпаратты өңдеу, практикалық дағдылар) қалыптастырумен айқындалады.

3 МЕКТЕПТЕГІ ТАРИХИ БІЛІМ БЕРУДІҢ ЖАҢА ҰСТАНЫМДАРЫ МЕН ЖАҢАРТУ ЖОЛДАРЫ

Тұжырымдама келесі принциптерге негізделген:

1. Ұлттық тарихтың басымдығы принципі. Біз ұлттық тарихты дүниежүзілік тарихтың бір бөлігі ретінде қарастыруымыз керек. Алайда ұлттық білім беру жүйесінің басты міндеті - абстрактілі адамгершілік тәрбиесі мен дағды мен білімді қалыптастыру ғана емес, сонымен бірге ұлттық сананы, ұлттық бірегейлікті қалыптастыру. Сондықтан дүниежүзілік тарихты оқыту осы міндетке барынша бағындырылуы керек. «Әлемдік тарих» пәнінің тұжырымдамасы мен мазмұны керісінше емес, ұлттық тарихты оқытуды толықтыратындай етіп қайта қаралуы керек.

Ұлт тарихы дүниежүзі тарихының құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Бірақ, ұлттық білім беру жүйесінің басты міндеті ұлттық сана, ұлттық бірегейлікті қалыптастыру болып табылады. Сондықтан, тарихты оқыту да аталған міндетке барынша тәуелді болуы шарт. «Дүниежүзі тарихы» пәнінің тұжырымдамасы мен мазмұны ұлт тарихын оқытуды кеміту емес, дамыту тұрғысынан қайта қарастырылғаны жөн.

Дүниежүзінің, посткеңестік кеңістіктен өзге, көп елдерінде дүние жүзі тарихы мүлдем оқытылмайды немесе қысқаша – әлемдік басты-басты әрі ұлт тарихы үшін маңызы бар оқиғалар түрінде ғана оқытылады. Қазіргі уақытта оқу бағдарламаларын әзірлеу барысында Дүниежүзі тарихы мен Қазақстан тарихының бағдарламаларын үйлестіру мақсатында ұлттық тарих бойынша бағдарламалар Дүние жүзі тарихының кезеңдеу «ырқына ыңғайластырылады». Нәтижесінде, қазақ этногенезі мен политогенезін түсінуге аса маңызды «орта ғасырлар» тарихы кезеңіне аз уақыт бөлінеді де, керісінше уақыттың көп бөлігі, әсіресе жоғарғы сыныптарда, қазақ мемлекеттілігі мен қоғамы дағдарысқа ұшырап, отаршылдықтың зардабын тартқан 18-20 ғасырлар тарихына арналады. Сондықтан, төменгі сыныптарда оқытылатын Қазақстанның ежелгі және орта ғасырлар тарихы, Ұлы Дала Өркениетінің өркендеу кезеңі бойынша материалдардың ұмыт қалу салдарынан дәстүрлі қазақ қоғамының «артта қалып қойғаны» мен «жалтақтығы» туралы қате пікір қалыптасады.

2. Отарсыздандыру принципі. Қазіргі уақытқа дейін тарихты Қазақстандық бейнелеуде евроцентристік гносеология басым, Еуропа тарихының тәжірибесіне негізделген тұжырымдамалар басым. Кезеңделген тұжырымдамалар - формациялық, әлемдік жүйе және басқалары - Еуразияның аграрлық жылқы өсіруші қоғамдарын адамзат дамуының жанама, тұйықталған

салалары деп санайды. Өркениеттік тұжырымдамаларды қоса алғанда, әртүрлі циклдік және кезеңдік-циклдік тұжырымдамалар Еуразияның пастористік қоғамдарын адамзаттың перифериясы ретінде қарастырады. Ұлттық тарихқа деген мұндай көзқарас ұжымдық төменгі кешенін қалыптастыруға алып келетіні сөзсіз. Оның салдары ғылыми білімге деген теріс көзқарасты, жалған тарихқа деген құштарлықты, құрбандық кешені мен жаппай ксенофобияны қалыптастыру болып табылады.

Әрине, біз еуропалық ғылымның зияткерлік білім жүгін мүлдем қабылдамау туралы айтып отырған жоқпыз, бірақ тарихи процесті ұсынған кезде осы ұғымдардың барлығы ұлттық тарихтың міндеттерін ескере отырып қолданылуы керек.

Қазақстанда, посткеңестік елдердің барлығындағы сияқты, отарлық бұғаудан босау дискурсы болған емес. Кеңес Одағы әлі де болса отарлық империя емес деген пікірлер айтылып, Ресей империясының отарлық сипатын теріске шығару әрекеттері (ресейлік әдебиеттерде) жалғасуда. Осының салдарынан отарлаушылардың оң рөлі, инфрақұрылымды дамыту, зауыт-қалаларды салу, Ресейдің «өркениеттілік» миссиясы сияқты Р.Киплингтің «ақ нәсілді адамның ауыртпалығы» деген сарында айтылған сөздер мен басқа да Батыстың тарихи дискурсы баяғыдан-ақ нәсілшілдікке айыптаған тезистер кең өріс алған.

Тарихты бейнелеу мен оқытудың басты идеясы «Мұрагері қазіргі Қазақстан қоғамы болып саналатын Ұлы Даланың жылқы өсіруші қоғамдары – «дамыған» қоғамдардың мәдени және саяси ықпалының объектісі емес, тарихтың дербес субъектісі» деген тезис болуы тиіс.

3. Адалдық қағидаты. Бүгінгі күні ұлттық тарих екі өлшемде - территория тарихы ретінде және қоғам тарихы ретінде қарастырылады. Бұл ұлттық тарих пәні туралы, «Қазақстан тарихы» немесе «қазақтар тарихы» туралы пікірталасқа байланысты. Алайда, осы екі тәсіл де қазіргі заманғы шекаралардың салыстырмалы түрде жақында дамығанын және қазіргі этникалық топтардың тарихи стандарттар тұрғысынан салыстырмалы түрде қысқа тарихын, ұлттық тарихты ескеруі қажет. Сонымен қатар, бұл тәсілдер Еуразиядағы бақташылар қоғамының дамуының тұтас көрінісін жоғалтпауы тиіс. Ұлттық тарихты ажырамас тарихи құбылыс - Ұлы Дала немесе Еуразия көшпелі (бақташы, бақташысы) өркениетінің туу, даму және құлдырау процесі ретінде қарастыру қажет. Тарихи процестің жалпы алгоритмін келесідей көреміз:

- адамзаттың шығу тегі;
- интеграцияланған мал шаруашылығы мен егін шаруашылығы түріндегі аграрлық қоғамның пайда болуы;
- әлемдік коммуникацияларды дамыту арқылы адамзат өркениетінің дамуының шешуші факторы ретінде жылқының қолға үйретілуі;
- өзендік және теңіз жағалауы қоғамдарына балама ретінде дала жылқы қоғамдарының құрылуы. Дала жылқы қоғамдарының екі орталығы - батыс (қазақстандық) және шығыс (монғолдық);

- Еуразияның бақташылар қоғамының гүлденуі және олардың саяси жобалары

- дала империяларының пайда болуы, дамуы және күйреуі, еуразиялық бақташылар тарихындағы орталықтандыру мен орталықсыздандыру, пастористік қоғамдардағы ауыл шаруашылығы мен қалалардың рөлі;

- аграрлық қоғамның дағдарысы, Ұлы даланың құлдырауы, Еуразия бақташыларының соңғы империясы ретінде Алтын Орданың күйреуі;

- Еуразиядағы тәуелсіз бақташылар қоғамдарының қалдықтарын біріктіру арқылы қазақ қоғамын қалыптастыру. Еуразия малшыларының соңғы мемлекеттері - Алтын Орданың мұрагері түркі-мұсылман Қазақ хандығы және Юань империясының мұрагері, моңғол-буддистік Ойрат (Жоңғар) хандығының арасындағы бәсекелестік.

- кеңестік кезең

- жаңғырту және заманауи ұлтты қалыптастыру арқылы дағдарыстан шығу.

4. Тұрақты даму принципі. Қазіргі уақытта Еуразияның пастористік қоғамдарының материалдық және рухани мәдениетінің өзгермейтіндігі туралы басым идеядан бас тарту керек. Бұл көзқарастар нақты жағдаймен емес, осы қоғамдардағы даму процестері туралы ақпараттың жеткіліксіздігімен байланысты. Сонымен қатар, қоғамда және ғылымда «көшпелі» қоғамдардың технологиялық артта қалуы және олардың өз бетінше дамуға қабілетсіздігі туралы қалыптасқан стереотип рөл атқарады. Тарихты бейнелеу мен оқыту прогресс пен өзгерістерге бағытталуы керек:

- материалдық өндіріс сферасында - стационарлық қалалық орталықтарға негізделген біріккен шаруашылық түрлерінен біріккен мал шаруашылығы мен ауылшаруашылық экономикасына көшу, экологиялық жүйені тиімді пайдалануға көшу. Материалдық мәдениеттің, атап айтқанда тұрғын үйлердің эволюциясы - ғұндар шатырларынан бастап қазақ және моңғол киіз үйіне дейін. Сол сияқты киім, тамақ және басқа да материалдық мәдениеттің элементтері.

- рухани мәдениет саласында - политеизмнен әлемдік діндерді қабылдауға дейінгі дүниетанымды дамыту, ауызша және жазбаша әдебиетте жанрлық алуан түрлілікті дамыту. Жазудың дамуы.

- саяси тарих саласында - саяси жүйелердің дамуы - алғашқы Ұлы дала жылқы өсірушілерінің патшалық билігі, хұннудың алым-салық империясы, түркілердің сауда империясы, шыңғыс ұрпақтарының классикалық империясы. Билікті легитимизациялау принциптерінің дамуы, биліктің әмбебаптығы қағидасының пайда болуы (төре). Ұлы Даланың саяси бірлігіне ұмтылу - үш империялық жоба - ғұндық, түркі және шыңғыс ақсүйектерінің. Дәстүрлі құқықтың дамуы. Еуразияның жылқы өсіруші қоғамдарының заттай және рухани мәдениетінің өзгеріссіз тұрып қалғандығы туралы қазіргі үстемдік етіп тұрған түсініктен арылу қажет. Аталмыш түсінік нақты жағдайлардан гөрі, ондай қоғамдардың ішкі даму үдерістеріне қатысты ақпараттың тапшылығынан туындап отыр. Бұған қоса, қоғам мен ғылымда орнығып қалған «көшпелі» қоғамның технологиялық кемістігі, дербес дамуға дәрменсіздігі туралы таптаурын түсініктің де кері әсері бар.

Дәл осы тәсіл: а) ұлттық тарихтың әлемдік тарихқа қосқан үлесін, оның бүкіл адамзаттың дамуына әсерін көрсетуге; б) ұлттық тарихтың қайталама, кемшіліктер кешенін жеңуге үлесін қосады.

Тұтастық қағидасы. Қазір ұлттық тарих екі сала тұрғысынан – территория тарихы және қоғам тарихы болып қарастырылады. Бұл ұлттық тарихтың пәні туралы пікір-таластан туындаған құбылыс.

Сонымен қатар, қазіргі ұлт тарихын бейнелеудің үзік-үзік, толымсыз тұстары бар. Мәселен, сақ, үйсін, ғұн, түркі, кейінгі көшпелілер қоғамдарының өзара байланысы болса да, бірақ жекелеген дербес ұлттық және саяси бірліктер ретінде қарастырылады. Ортағасырлық түркі, түргеш, карлұқ және басқа да бірлестіктер біртұтас мемлекет ішінде бірін-бірі алмастырған әулеттер емес, дербес мемлекеттер деп көрсетілгендіктен, көшпелілер мемлекеттілігінің тұрақсыздығы мен мешеулігі туралы қиял тудырады.

Сондықтан, ұлттық тарихты біртұтас тарихи құбылыстың – Ұлы Дала өркениетінің пайда болу, өрлеу және құлдырау үдерісі ретінде қарастырған дұрыс.

Тарихты қарастырудың өркениеттілік ұстанымының тарихы терең, көшпелілер өркениеті туралы өз уақытында А.Тойнби де айтқан. Қазіргі кезде көшпелілердің дербес өркениеті болғанын отандық та (М.Қозыбаев, Н.Масанов, А.Оразбаева), ресейлік те (А.Буровский, А.Мартынов, С.Боталов), еуропалық ғалымдар да (Ч.Л.Коппань) жазып жүр. Өркениеттілік ұстанымы кейбір кемшіліктеріне қарамастан, ұлттық тарихты бейнелеуге барынша лайық, себебі Орталық Азия мен Қазақстан аумағындағы қоғамдарды шеткі аймақ емес, керісінше тарихтың белгілі бір кезеңінде әлемдік оқиғалардың бел ортасынан орын алған дербес қоғамдар ретінде сипаттауға мүмкіндік береді. Сондықтан, Ұлы Даланың біртұтас өркениетін теориялық негіздеу жұмыстарын жалғастыру керек.

Ұлттық тарихтың репрезентациясында жеке есімдердің жазылуы

Қазіргі тарих репрезентациясының орыс тіліндегі мәтіндерінде тарихи тұлғалардың жеке есімдерінің көпшілігі дереккөздерде қалай жазылса, сол нұсқада берілуде.

Тиісінше, олардың жазылуы дереккөз тілінің фонетикалық ерекшеліктерін көрсетеді. Тіпті, түркітілдес (араб, парсы және басқаларын айтпағанда) дереккөздер оларды халықтық қолданыстан өзгеше жазбаша (әдеби) түрде береді. Осылайша, Ұлық Ұлыстың сол қанатындағы ханның есімі қазіргі әдебиетте Абулхаир, Абулхайр, Абу-л-Хайр болып жазылған. Қазақтың ханы Мұрындық (1474/80-1511 жж.) Бурундук деп жазылған.

Ұлттық ұжымдық жадты жаңғырту үшін орыс тіліндегі мәтіндерде есімдердің қазақ тіліндегі нұсқасының транслитерациясын негізге ала отырып, жеке есімдерді жазудың бірыңғай нысанын бекіту қажет (Джанибек орнына Жанибек, Абулхаир орнына Абилькаир, Ялангтуш орнына Жалантос және т.б.).

20 ғасырдың басындағы тарихи тұлғалар есімдерінің дұрыс жазылуы туралы да көптеген пікірталастар туындап жүр. Бұл орыс тіліндегі ресми құжаттарда, оның ішінде негізінен өз қолымен ресми түрде және орысша

аяқталуымен жазылған құжаттарда (Байтұрсынов, Бүкейханов және т.б.) берілуімен байланысты.

Сонымен бірге, қазақ тіліндегі құжаттарда олар көбінесе ұлттық дәстүрлерге сай келетін басқа қалыпта беріледі. Осылайша, Әлихан Бөкейханов қазақ тіліндегі (және кейбір орыс тіліндегі) құжаттарға Бөкейхан/Бокейхан деп қолын қойған. 1926 жылғы «Әліппенің» мұқаба бетінде автор Байтұрсынұлы/Байтұрсынулы ретінде көрсетілген. Сонымен қатар, Ф.Щербина экспедициясы (1896-1901) шеңберіндегі қазақ үй иелерінің сауалнамалары және осы кезеңдегі басқа да осыған ұқсас экспедициялар негізінде жасалған қырғыз жерін пайдалану жөніндегі материалдарда қазақтардың барлық тегі орысша аяқталмай берілген, бұл ақпарат берушілердің (қазақтардың) жеке есімдер жүйесіне деген өзіндік көзқарасын көрсетеді.

Осыған байланысты, оқу бағдарламалары мен ресми құжаттарда адам тегін жазудың дәстүрлі ұлттық қалпын қолданудың маңызы жоғары. Құжаттарда ұлттық қалып көрсетілмеген жағдайларда (негізінен 20 ғасырдың 30-жылдарынан бастап) орыс тілінде адам тегін жазу үшін қазақ тіліндегі ресми қалыпты (Ураз Джандосов орнына Ораз Жандосов, Д.Кунаев орнына Д.Конаев және т.б.) негізге алу керек

Тарихи білім беруді жаңарту жолдары

Мектептегі тарихи білім беру үдерісі қызметін жүзеге асыруды қамтамасыз етуі керек. Танымдық-дамытушылық қызметі – қоғамның барлық қарама-қайшылықтары мен әр түрлі болуы негізгі заңдылықтарын ашатын ғылыми білім алу. Танымдық-оқыту қызметі ғылыми білімді өз бетінше іздеу, тарихи материалмен жұмыс істеу, оны жүйелеу және талдау біліктіктері мен дағдыларын қалыптастыруды қамтиды. Тәрбие қызметі қоғам мен мемлекет алдында жауапты тұлғаны қалыптастыруды қарастырады. Бұл қызметтер оқушылардың әлеуметтік бейімделу мәселесін шешуге мүмкіндік береді. Бұл міндетті іске асыру үшін тарихи білімді жетілдірудің мынадай ұстанымдарын басшылыққа алады: оқу үдерістерінде тарихи сана қалыптастыруды қазақ жеріне деген сүйспеншілік, қазақ халқына деген құрмет, әйгілі тарихи тұлғалардың жетістіктеріне деген мақтаныш сезімін тәрбиелеп, азаматтық қоғам құндылықтары болып табылатын құқықтық мемлекет, әлеуметтік ынтымақтастық, қауіпсіздік, бостандық пен жауапкершілік мәселелерін оқыту барысында тәрбиелеу.

Тарихты адамзаттың рухани және мәдени-өркениеттік даму үдерістері заңдылықтарын талдап ұғындыру және қоғамның әлеуметтік-экономикалық даму үдерістерін түсіндіруді үйлестіру. Белгілі бір дәуірдегі адамзат дамуының ерекшеліктерін, әр түрлі елдер мен халықтардың өзара мәдени байланысы мен әсерін өркениеттік тұрғыдан көрсету керек және тарихи уақыт қозғалысы мен даму кезеңдерінің сабақтастығын ішкі байланыстары арқылы көрсету қажет. Бұл әлеуметтік-экономикалық үдерістер жайына байланысты мәліметтерді қамтиды. Салыстырмалы түрде ізденіс жасау мақсатына типологиялық әдісті кеңінен қолдануға болады.

Оқу курстарын оқушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып әзірлеу және өмір бойы үздіксіз тарих білімінің әр кезеңіне қатысты талаптарды

қалыптастыру. Тарихты оқыту барысында дүниетанымдық көзқарастар, тарихи пайымдаулар, тарихи мәліметтерді талдау әдістер мен тәсілдер негізіндегі әдіснаманы жетілдіріп отыру қажет. Тарихты сипаттау, салыстыру, құрылымдық мағыналарын ашу, тарихи құбылысты феноменология ретінде көрсету, идеографиялық мәнін ашу, тарихи және сыни талдау мен аналогия жасау, және басқа да ізденіс әдістерін қолдану, тарихты фактілік материалдар негізінде жанаша түсіндіруге мүмкіндік береді. Тарих ғылымы тарихи шындыққа ғылыми тәсілді қолдана отырып, фактілерді зерттелетін уақыт тұрғысынан бағалайды. Тарихты оқыту барысында мәдениеттің ішкі мағыналарын ашу, өткен оқиғаларды сипаттағанда, елдердің саяси тарихын, саяси элита қызметін, елдің рухани және материалдық мәдениет тарихын, ел мен қоғамның тарихи дамуының алуан түрлілігін аңғарту қажет. Тарихи даму кезеңдері сабақтастығын қалыптастыру тарихи білім берудің тәрбиелік мүмкіндіктерін күшейтеді, азаматтық бірегейлік қалыптастыруға әсер етеді.

Оқу процесінде білім алушыны ынталы, қызығушылығы жоғары, дербес, сенімді, жауапты, талдау жасай алуға бағыттайтын оқытудың түрлі формалары ұсынылады:

- мұқият іріктелген тапсырмалар мен іс-әрекет түрлері арқылы білім алушыларды ынталандыра және дамыта оқыту;
- білім алушылардың зерттеушілік ізденіс жұмыстарын жүргізуге негізделген белсенді оқытуды ұйымдастыру;
- білім алушылардың сыни ойлау дағдыларын дамыту;
- білім алушылардың жеке мүмкіндіктерін ескере отырып, деңгейлік тапсырмалар құрастыру;
- білім алушылардың жеке, жұптық, топтық және тұтас сыныптық жұмыс түрлерін ұйымдастыруды қолдану;
- оқу процесінде тарихи құжаттардың фрагменттерін талдау, ақпарат жинақтау және қорытынды жасау, себеп-салдарлық байланыстарды орнатуды және т.б. талап ететін тапсырмаларды кеңінен қолдану;
- сабақта білім алушының біліміндегі кемшіліктерді уақытында анықтауға мүмкіндік беретін кері байланысты ұйымдастырудың әр түрлі әдістерін қолдану.

Тарихи тұлғаға сипаттама бергенде мынадай арнайы жадынаманы қолдану ұсынылады:

- тарихи қайраткердің сыртқы бейнесін суреттеу;
- тұлғалық белгілерін сипаттау;
- өмірінің ең жарқын маңызды фактілерін анықтау;
- тұлғаның тарихқа қосқан үлесіне баға беру.

Бұл тарихи тұлғалардың іске асырған ерекше әрекеттерінің білім алушының жадында сақталуына мүмкіндік береді.

«Қазақстан тарихы» пәнін оқытуда:

- тарихи білімді бірізді оқыту, өткен тарихи дәуірлердің көрінісін келтіре баяндау;
- ежелгі және ортағасырлық тарихқа зейінді арттыру;

- кеңестік кезеңдегі «Қазақ тарихы» тұжырымдарын қайта қарау;
- ел тарихын баяндауда жаңашылдықты кеңейту;
- қазақ диаспора мен ирредента тарихы мәселелерін қамтып оқыту;
- ел тарихы мен оны мекендеген жұрттар тарихын ажырата білу.

Қазіргі уақытта білім беру процесінің өзекті мәселелерінің бірі – оқушылардың тарихи, саяси, әлеуметтік және мәдени процестерді түсіну үшін қолдану дағдыларын қалыптастыру. «Қазақстан тарихы» курсы бойынша оқу бағдарламасы білім алушылардың қызығушылығы мен қабілеттерін ескеріп, тарихи дамудың күрделі мәселелерін талқылау кезінде өз көзқарасын білдіруге, оны қорғай білуі қабілетін дамытуға бағытталған, сонымен қатар белгілі бір тарихи оқиғалар, тақырып бойынша өзіндік тұжырымдар мен бағалар береді. Оқушылардың тарихи ойлау, тарихи ізденіс жүргізу, болжамды шығару, зерттеуге сұрақтар құрастыру, қазіргі саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени процестерді бағдарлау, тарихи деректерді талдау, әртүрлі көзқарастарды өзара салыстыру, соған қатысты жасаған нәтижелер мен қорытындыларды жинақтау, өз ұстанымы мен көзқарасын анықтау, алынған тарихи білімді өмірде қолдана білу дағдыларын қалыптастыру мен дамытуды үйретуі тиіс. Бұл білім алушылардың бойында көшбасшылық қасиет қалыптастырып, сыни ойлау дағдыларын дамытуға ықпал етеді.

Оқыту процесінде дидактикалық аппарат, тарихи ойлау дағдыларын дамытуға бағытталған (тарихи процестер мен құбылыстарды зерттеу, талдау, түсіну және түсіндіру) тарихи сананың, ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтардың дамуына ықпал ететін материалдарды зерттеуге ерекше назар аудару қажет. Білім берудің негізгі фактілерін және олардан туындайтын теориялық жинақтарды түсіну (теория, заңдар, ұғымдар), есте ұстау және білім беру (түсіндіру). Тарихи түсініктерге сүйене отырып, білім алушы мәтіндермен, дереккөздермен, картамен, диаграммалармен, кестелермен, иллюстрациялармен жұмыс істеуде білім мен дағды деңгейін көрсетуі керек.

Тарихты оқыту оқушылардың уақыт пен кеңістікте бағдарлау дағдыларын дамытуға көмектесу үшін тарихи карталарды пайдалануды қамтиды. Сондықтан карталармен жұмысты күшейту, тарихи оқиғаларды картаға, олардың өзгеруі мен даму шарттарын бекіту қажет. Жас ерекшеліктерін ескере отырып, презентация, ақыл картасы, диаграмма құруға тапсырмалар берген жөн. Тарихи тұлғаны сипаттағанда қайраткердің жеке қасиеттерін, өмірінің маңызды деректерін сипаттауға, тұлғаның тарихқа қосқан үлесін бағалауға ерекше мән беріледі. Бұл құралды картамен және суреттермен жұмыс істеуде дұрыс пайдалана отырып, мұғалім қазіргі білім беру жүйесінің алдында тұрған репродуктивті деңгейден өнімді деңгейге өту мәселелерін, оқыту мен әлеуметтену арасындағы байланыстың жоқтығы мәселелерін, тек бір ғана ақпараттың пәндік сипаттамасы және оның икемділігі мен дағдылары мәселелерін шеше алады. Тарихи карталардың мазмұнын талдау үшін тапсырмаларды қолдану ұсынылады.

Тарихи білім берудің сапалы жетілдірілуі үздіксіз жалғасуы қажет. Оның келесі ұстанымдарға негізделгені дұрыс:

- тарихилік және шынайылық негізде;
- тұжырымдамалық жан-жақты ой-пікір;
- адамгершілік құндылықтарды жоғару қою;
- тарихи шындық мәселесінде адал болу.

Тарихи деректерді, басқа ресурстарды өз бетінше іздеуге, түсіндіруге, талдауға, тұжырымдауға және бағалауға және белсенді танымдық іс-әрекет барысында білім мен дағды қалыптастыруға мүмкіндік беретін белсенділікке бағытталған тәсілдер. Оқыту үдерісінде бұл тәсілді тиімді қолдану білім алушыларға проблемалық мәселелерді бірлесіп талқылауға, рөлдік ойындар мен белсенді оқыту формаларына белсенді қатысуға мүмкіндік береді. Тарихты оқыту процесінде АКТ-ны қолдану: ақпарат іздеу, сұрыптау, фактілер мен құбылыстар арасындағы байланыстар мен айырмашылықтарды анықтау, салыстыруға байланысты өзіндік жұмыс дағдыларын дамыту; білімді кеңейту үшін мультимедиялық ресурстарды қолдану; оқытудың белсенді әдістерін қолдану үшін интерактивті тақтаны қолдану; электронды оқулықтар арқылы дайындалу; компьютерлік презентацияларды пайдалана отырып таңдалған тақырыптар бойынша шығармашылық жобалар құру; дискуссия жүргізу және оқушылардың тарихи мәселелерді талқылауын жеңілдету үшін компьютерлік байланыс құралдарын (онлайн форумдар, конференциялар) пайдалануға мүмкіндік береді. Дұрыс құрастырылған сұрақтар мен тапсырмалар тарихты оқытуда маңызды орын алады. Берілген тарихи түсініктерге арналған тапсырмалар оқушы тек себеп - салдарды анықтаумен шектеліп қалмайтындай етіп жасалуы керек, бірақ бұл себептерді берілген сипаттамаларға (мазмұнға, уақыт пен рөлге) сәйкес жіктеуге, әр түрлі себептер арасындағы байланыс және оларды салыстырмалы (маңызды) деңгейге қарай орналастыру қажет. Тарихи білімді тәжірибеде нақтылау үшін мүмкіндігінше мұражайларға, тарихи ескерткіш орнатылған жерлерге немесе тарихи-археологиялық орындарға экскурсия ұйымдастыру ұсынылады. Тарихты оқытуда қолданылатын білім беру модельдеріне, оқыту әдістері мен тәсілдеріне ерекше назар аудару керек. Әдістемелік сабақ жобасын құру барысында оқытудың белсенді әдістерін ұтымды қолдану арқылы оқу мақсаттарына қол жеткізіледі.

«Қазақстан тарихы» курсы мазмұнына «Өлкетану» материалдары кіріктіріледі. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы негізінде әзірленген «Өлкетану» материалдарын оқыту: білім алушыларда ежелгі дәуірден бастап, қазіргі уақытқа дейінгі туған жер аумағында болып жатқан тарихи процестердің негізгі кезеңдері мен ерекшеліктері туралы білім қалыптастыруға; туған өлкенің табиғи байлықтары, тарихи ескерткіштері және мәдени нысандары туралы білімдерін кеңейтуге; туған өлкенің дәстүрлі қолөнері, мәдени және әдеби мұралары мен өңір мақтанышына айналған адамдар туралы білімдерін кеңейтуге; туған өлкенің бірегей табиғаты, тарихы мен мәдениетіне деген құрмет сезімдеріне тәрбиелеу; оларды қорғауға жауапкершіліктерін арттыруға бағытталады.

Өлкетану мәдени және ұлттық сәйкестікті дамыту мен сақтаудың маңызды міндетін атқарады. Өлкетанулық білім жаңа буынды аймақтың мәдени құндылықтарымен қамтамасыз етіп отыратын әлеуметтік-мәдени

ақпарат көзінің бірі. Бұл жеке тұлғаның мәдениетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бұл білім алушыларды ата-бабалардың дәстүрін құрметтеуге, келешек ұрпақтардың тәжірибесін жалғастыруға, өнегелі жерлестерінің өмірін замандастарына үлгі етуге бағыттайды. Тарихи мұраны жеткізудегі жәдігерлердің рөлін сипаттау үшін мүмкіндігінше тиісті сабақтары мұражайда өтетін болса, білім алушылардың оқу материалдарын мұражайдағы бай қорды пайдалана отырып терең меңгертуге бағыттайды. Бұл өз алдына білім алушылардың азаматтық және патриоттық қасиеттерін қалыптастыруға, олардың танымдық қызығушылықтары мен қабілеттерін, ой-өрісін кеңейтуге, тарихи және мәдени ескерткіштерге ұқыпты қарауға ықпал етеді. Өлкедегі жер-су атауларының тарихын, ұлттық қолданбалы өнері мен қолөнерді, қазіргі кездегі өлкедегі атақты тұлғалардың ерлік істері мен еңбегі туралы білім беруде білім алушылардың өлкенің негізгі ерекшеліктерін анықтауға және терең түсінуіне, аймақтағы түрлі ұлттардың тарихымен, салт-дәстүрімен танысады. Бұл білім алушыларды бірыңғай әлеуметтік ортаға біріктіруге ықпал етеді және білім алушыларға оқу мазмұнына сәйкес материалдарды анықтау, талдау, бағалау және ізденіс жасау дағдыларын дамытады.

Негізгі орта білім беру деңгейінде «Қазақстан тарихы» және «Дүниежүзі тарихы» пәндері бойынша білім мазмұнын жаңарту оқушыларда тарихи сананы, патриотизмді, өз елінің тарихына құрмет көрсету, ұлттық және жалпы адами құндылықтар қалыптастыруға баулу, ойлау, коммуникативтік және зерттеу дағдыларын дамытуға негізделеді. Пән мазмұны тарихи оқиғалар, фактілер, деректерді жаттанды оқуға емес, олардың мәнін түсінуге, яғни тарихи концептілер негізінде тарихи ойлау дағдыларын дамытуға бағытталады. Білім алушылардың сыни ойлау әрекеттері таңдау жасай білу, дұрыс шешім қабылдау, қоғам өміріне жасампаздықпен қатысу, қоршаған ортаны объективті түрде көрсету қабілеттерін дамытады. Бұл ретте оқушылардың бойында аталған дағдылар мен құзыреттіліктерді дамыту тарихи ойлау дағдыларын қалыптастыру шеңберінде жүзеге асырылады. Пәндерді оқытуды ұйымдастырудың формалары мен әдістері, тарих пәнін тарихи түсініктер негізінде оқытуды тиімді ұйымдастыру жолдары нақты мысалдармен беріледі. Критериалды бағалауды ұйымдастыру бойынша әдістемелік ұсынымдар және пән бойынша жалпы білім беретін мектеп мұғалімдерінің қысқа мерзімді жоспарлары және орта мерзімді жоспар үлгілері қолданылатын болады. Бағдарламалар өзгергенде тарих пәні мұғалімдерінің біліктілігін жетілдіретін семинарлар ұйымдастыру қажет.

Тарих пәні мазмұнына енгізілетін өзгерістер:

- Тарих пәні бағдарламаларының құрылымы мен мазмұны тың зерттеулер және мәліметтер негізінде жетілдіріледі;
- Жаңа зерттеулер негізінде ежелгі заман мен орта ғасыр тарихы мазмұнындағы сабақтастық жүзеге асырылады;
- Түрік қағандығы мемлекеттерін қазақ мемлекеттігінің бастауы ретінде көрсетіліп, қазақ халқының тарихы тұтастықта және бірізділікте оқытылады;
- елу ғасыр тарихы бойындағы қазақтардың байырғы халық екені және Қазақстан аумағында мемлекеттіліктің екіжарым мыңжылдық дәстүрі

көрсетіледі;

- 5-сыныпта «Тарихқа кіріспе» пәні енгізіледі;

- Әлемдік тарихи үдерістер аясында түркі өркениеті құндылықтары негізінде білім алушылардың тарихи санасын және жасампаз дүниетанымын қалыптастыруға басымдық беріледі;

- ҚР аумақтық тұтастығы мен мемлекеттік шекараларының негіздемесі, ұлттық тарихтың жаһандық тарихи үдерістердегі орны көрсетілед.

Мектептегі тарихи білім берудің жаңа тәсілдері мен принциптері.

«Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы» пәндері бойынша оқу бағдарламасының басты мақсаттарының бірі – оқушылардың тарихи ойлау дағдыларын қалыптастыру мен дамыту болып табылады. Сондықтан сабақта оқушылардың «тарихи ойлау» дағдысын қалыптастыруға мүмкіндік беретін түрлі әдіс-тәсілдерді (белсенді және проблемалық оқыту әдістері, зерттеу, жоба әдістері т.б.) қолдану ұсынылады. «Тарихи ойлау» өткен заманның кез-келген құбылысын сол заманның контекстінде, бұрын болған және кейінгі тарихи оқиғалармен өзара байланысында көру, анықтау, бағалау, талдау қабілетін білдіреді. Осы қабілетке ие болу арқылы білім алушы өткен тарихқа қатысты білім мен түсінікке негізделген өзіндік дәлелді ұстанымды қалыптастыра алады. Тарихи ойлау дағдылары әрбір сабақта олардың біртіндеп кеңеюі мен прогрессиясы негізінде дамытылуы тиіс.

«Қазақстан тарихы» пәнінің мазмұнын толықтыруда Қазақстанның тәуелсіздік жылдары қабылданған мемлекеттік маңызға ие, идеологиялық мәні бар «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», «Ұлы даланың жеті қыры», «Тәуелсіздік бәрінен қымбат», «Елдіктің жеті тұғыры» т.б. іргелі ұлттық жобалар идеялары басшылыққа алынады.

«Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы» пәндерін тарихи түсініктер негізінде оқыту келесі түсініктердің негізінде құрылады: өзгеріс және сабақтастық; себеп-салдар; дәйек; ұқсастық пен айырмашылық; маңыздылық; интерпретация. Тарихи түсініктер негізінде оқыту тарихи оқиғалардың мағыналары мен маңыздылығын, үдерістер мен оқиғаларды «тез түсінуге» бағытталған, бұл пәннің мағынасын терең түсінуге көмектеседі. Тарихи түсініктерге сүйене отырып, тарихи материалдарды талдауды жүзеге асыру ұсынылады. Нәтижесінде білім алушылар тек қана пәндік материалды ғана емес, зерттеу процестері, дағдылар және біліктермен байланысты әдістерді игереді (материалдарды жинау мен реттеу әдістері, сұрақтарды құрастыру және дереккөздермен жұмыс жасау процесінде мәселені қоя білу білігі, сәйкестендіру әдістері мен дереккөздерді сыни бағалауы, зерттеу жоспарларын әзірлеу, материалдарды жинақтау және нәтижелерді тексеру). Белгілі бір тарихи концептілерге негізделген оқыту, нақты оқу материалының негізінде оқушылардың бойында тарихи ойлау дағдыларын қалыптастыруға және дамытуға мүмкіндік береді. Мұндай әдіс, зерттеуге негізделген оқытуды жүзеге асыруға мүмкіндік туғызады. Сондықтан «Қазақ тарихы» пәні бойынша әр тақырыптан кейін зерттеу сұрақтары қамтылған. «Дүниежүзі тарихы» пәні бойынша ұзақ мерзімді жоспардағы тақырыптар проблемалық сұрақтар түрінде құрастырылған. Оның басты себебі – кез келген тақырып оқушыларды бірден

ойландырады және оқушыларды сын тұрғысынан ойлауға, проблемалық сұрақ қоюға, өздігінен талдау жасау дағдыларын дамытуға жәрдемдеседі.

«Қазақстан тарихы» пәні

«Қазақстан тарихы» курсының оқыту барысында қазақ тарихының даму кезеңдері туралы анық түсінік қалыптастырып, ғұн, түркі, Алтын Орда дәуірі, қазақ халқының қалыптасуы мен «қазақ» этнонимінің шығуы, қазақ мемлекеттілігінің қалыптасуы мен көшпелі қоғамның дамуы жайлы жан-жақты білім беруді қажет етеді. Қазақ хандығының отаршылдық саясатқа ұшырауы тарихы, сондай-ақ қазақ жеріне өзге этнос өкілдерін әкеліп күшпен қоныстандыру саясаты тарихын толыққанды оқытуды қажет етеді. «Қазақ тарихы» курсы, сонымен қатар, төмендегідей тақырыптарды қамтуы тиіс:

- қазақ мемлекеттілігінің тарихы,
- қазақ этногенезі мен шығу тегі,
- қазақ халқының тарихы,
- қазақ жерінің тарихы,
- қазақ өмірінің тарихы,
- қазақ мәдениетінің тарихы,
- қазақ өнерінің тарихы,
- қазақ мифологиясы,
- қазақ әскери тарихы,
- қазақ батырлары тарихы,
- қазақ елшіліктері тарихы,
- қазақ билері даналары, қазақ хандары тарихы,
- қазақ елінің отарлау саясатына ұшырауы,
- кеңестік және тәуелсіз кезеңдегі қазақ елі т.б.

Мектептегі тарихты оқыту жүйесіндегі «Қазақстан тарихы» пәнін оқытудың мақсаты мен міндеттерін және орнын айқындап алу қажет. «Қазақстан тарихы» курсының білім беру мен тәрбиелік әлеуетін көрсету керек. «Қазақстан тарихы» курсының оқытудың әдістемелік негіздері, құрылымы, мазмұны мен тәсілдері таңдалуы керек. «Қазақстан тарихы» курсының оқытудың өзекті мәселелері, тарихи кезеңдері; «Қазақ тарихы» мен «Дүниежүзі тарихы» пәндерінің тарихи кезеңдері жағынан өзара сәйкестендіру; тарих пәндері аясында оқытылатын ірі оқиғалары мен тұлғалар мәселелері айқындалуы тиіс.

Қазақстан тарихының сабақтастығы ұстанымы қазақ халқының шығу тегі, тарихы мен мәдениетінің сабақтастығы туралы ұлттық идеясына ұштасады. Олар өзіндік ұлттық, антропологиялық сипаттамаларына ие Ұлы даланың іргелі өкілдері болды. Қазақстан аумағында түркі тілі мен үндіарийлік мәдениеттердің өзара әсерлері болды. Қазақстан тарихы мен мәдениеті өзінің күрделі құрамы сипатымен белгілі. Ежелгі заманнан бері мұның бәрі тарихи-мәдени аймақтың ерекше сипатын айқындады және осы жағдайлармен анықталған бірегейлігін, ел осы күнге дейін жоғалтпаған. Біздің тарихымыз үшін Тұран өркениеті аясындағы түркі және ислам құндылықтары мен мәдениеті өзара байытқан өңір ретінде қарастыру - тарих шындығы болып табылады. Дешті Қыпшаққа

исламның енуімен қазақ мәдениеті ислам өркениетінің көптеген құндылықтарын қабылдады.

Шежіренің туыстық тізбегі халықтардың шығу тегі жағынан қауымдастырып, сақалардан бастап қазіргі заманғы қазақ халқына дейін үздіксіз дамығанын байқатты. Олар із-түзсіз жоғалған жоқ, тек қана әр түрлі этнонимдерін өзгерткен. Түркі-қазақ мәдениетінің сабақтастығын дәріптеу - қазақ ұлтының дәстүрі мен тарихи білімнің негізі. Қазақстан тарихының сабақтастығы оның аумағында өмір сүрген, негізі түркі ру-тайпаларының жергілікті тектен шыққаны. Түркі тілді ортадан шыққан бүгінгі қазақ халқы Қазақстан жерін мекендеген байырғы ата-бабаларының тарихы мен мәдениетінің тікелей ізбасары болып табылады. Қазақ халқы олардың өзіне тән өмір салты, тілін, мәдениетін, құндылықтарын сақтап, ғасырлары бойы жеткізуші болды. Қазақ руханияты өзіндік дүниетанымдық жүйеге негізделеді. Қазақ халқы ислам дінінің теологиялық құнды ілімін түріктің аруақты қадірлеу салттарымен ұштастырды. Қазақ халқының мемлекеттілік дәстүрлері ежелгі дәуірлерден бастап Ұлы дала кеңістігінде, соның ішінде қазіргі Қазақстан аумағында болған ірі көшпелі империялар мен жекелеген хандықтардың мемлекеттілігінің табиғи жалғасына айналды.

Оқулық кітаптарының атауы және мазмұны тарихты оқытқанда кәдімгідей нақты болуы керек. Сондай бір үлгі академик Ә.Х.Марғұлан мұрасында бар. Мысалы:

- Мық дәуірі.
- Сақа дәуірі.
- Ғұн дәуірі.
- Түркі дәуірі.
- Оғыз-қыпшақ дәуірі.
- Шыңғыс хан мемлекеті.
- Әбілхайыр хан мемлекеті.
- Қазақ хандығы.
- Азаттық үшін күрес.
- Тәуелсіздікті жариялау.

Қазақтың дәстүрлі тарихи танымында Алаша хан дәуірі атымен аталатын Алтын Орда кезеңі арғы қазақ заманы ретінде қабылданып, ал XV ғасырда негізі қаланған Қазақ хандығы аумақтың, саяси құрылым мен мәдениет, дін мен тіл қауымдастығының бірлігі негізінде тәуелсіз мемлекет өлшемдеріне сай келді. Көшпелі өркениет құбылысын танып білу ғылымда тарихи білімнің басым бағытының бірі бола алды. Көшпенділіктің әлемдік өркениетке қосқан үлесін, көшпелі өмір салтының орны мен рөлі, қазақ халқының генезисіне әсерін ашып көрсетеді. Дала демократиясының мәнін ашатын әскери өнер мен басқарудың арнайы жүйесі, дүниетаным, ислам ұстанымдары сияқты әлемдік діни ілімі тарихи даму заңдылықтарын түсіну жолына айналды. Қазақстан тарихын көшпенділер тарихымен ғана шектеуге болмайды, өйткені Қазақстанда қалалық мәдениет көшпелі тұрмыс пен отырықшы өркениеттің бір бөлігі болды. Қалалар жылқы шаруашылығын игерген көшпенділер мен бау-бақша

еккен отырықшы өркениеті бөлген шекара емес, олардың байланыс орны, өзара ықпал ету орны болды.

Қазақ халқының тарихи даму заңдылықтарын ашатын жаңа тәсілдер мен тұжырымдамаларды іздеу өркениеттік тәсілді пайымдауға алып келді. Отандық тарих ғылымы халықтың әлеуметтік-мәдени дамуының өркениеттік ерекшеліктеріне қатысты мәселелерді дамытты. Ғылымда жергілікті өркениеттер теориясы дәстүрлерге негізделген қазақ қоғамының дамуын, құрылымдық-жүйелік байланысының мән-сипатты ерекшелігін көрсетеді деген ереже бекітілді. Ұла дала өркениеті белгілеріне мемлекеттік институттар, жазу, кесенелер жатады, бұл дала өркениетін әлемдік тарихтың құрамдас бөлігі екендігін айқындайды.

Халықтың рухы мықты болса, жат жұрт сескенетін болады. Сол үшін тарихи тәрбие күшті құралға айналуы тиіс. Мемлекетіміздің ішкі ісіне сыртан ешкім арласпай, қазақ халқын ешкім басынбауы керек. Тарихтағы ұлттық рух археологтар қазған қу сүйекте емес, даңғырлы бос құмыраларда емес. Қазақ болмысына сай, мектептегі оқушыны жастайынан тарихи жыр дастандармен сусындандыру амалы қарастырылуы керек. Тарих тек жылдар мен оқиғалар жазудан, игеруден емес, тарихты ұғындырудың тиімді дидактикалық амалдары қарастырылуынан тұруы керек. Тарих адамды төмен құлдық психологиядан арылтып, рухты, өр мінезді қазақ жастарын тәрбиелеуі керек. Қазақстан тарихы бойынша негізінен көп оқытылатын тақырыптары бірінші және екінші дүние жүзі соғыстары болып отыр. Мұның мөлшері болуы керек. Ұлт тарихына құрметпен қарамаған жас буыннан ешбір даналық күтуге болмайды. Ұлтты тәрбиелеудің әдісі, құралы ол тарих пәні, ғылымы болып табылады. Қоғамда айтылып жатқан заман талабына сай жаратылыстану ғылымдарына ғана мән беру керек деген қате тұжырымы аса қауіпті. Елін құрметемегеннен қайыр күту, тарихын кәміл білмеген азаматтың, қайраткер тұлға болуының өзі екіталай. Тарихты жетік игерген ақиқатқа көз жеткізіп, қоғамда болып жатқан мәселелердің себеп-салдарын түсіндіре алады. Жас ұрпақ бойына өз халқын сүю ұлтжандылық сезімін дарытып, соның негізінде адамзатты сүю мәдениеті қалыптасады.

Қазіргі Қазақстанның мемлекет ретінде нығаюы жағдайында біздің еліміздің тарихи өткенін, қазақ этносының политогенезі, этногенезі мен этникалық тарихын дәйекті оқыту және танымал ету мәселелері айтарлықтай өзекті болып отыр. Тарихи білім негізі халықтың өз ұлттық тарихына деген қызығушылығын, біздің мемлекеттігіміздің бастауын түсінуге, мемлекеттік дербестіктің саяси дәстүрлерін сақтау мен қалпына келтіруде маңызды рөл атқарған көрнекті тұлғаларға деген қызығушылықты арттырады. Бұл жағдайда тарих ғылымының қызметі ұлттық және әлемдік тарих мәселелерін ғылыми тұрғыдан объективті түрде көрсету, далалықтар тарихын объективті бағалаудың қалыптасқан стереотиптерін еңсеру, олардың тарихында жазуды, мемлекетті, әлеуметтік ұйымды, қалаларды, мәдени жетістіктерді теріске шығару және оларды өзінің тарихи түйсінуінде иеліктен шығару болып табылады. Тарихты оқыту прогресс пен өзгерістерге бағытталуы керек:

- материалдық өндіріс тарихы мәселесінде – стационарлық қалалық орталықтарға негізделген біріккен шаруашылық түрлерінен біріккен мал шаруашылығы мен ауылшаруашылық экономикасына көшу, экологиялық жүйені тиімді пайдалануға көшу. Материалдық мәдениеттің, атап айтқанда ғұндар шатырлары мен скиф баспаналарынан бастап қазақ және моңғол киіз үйіне дейінгі тұрғын үйлердің эволюциясы. Сол сияқты киім, тамақ және басқа да материалдық мәдениеттің элементтері.
- рухани мәдениет тарихы мәселесінде – политеизмнен әлемдік діндерді қабылдауға дейінгі дүниетанымның дамытылуы, ауызша және жазбаша әдебиетте жанрлық алуан түрлілікті дамыуы. Жазудың дамуы.
- әлеуметтік-құқықтық және саяси тарихи даму мәселесінде – саяси жүйенің дамуы – ертедегі Ұлы дала патшалық билігі, ғұндар империясы, түркілердің сауда империясы, Шыңғыс қаған ұрпағының (төре тұқымдары) классикалық империясы. Билікті заңдастыру принциптерін дамыту, биліктің әмбебаптығы қағидатының пайда болуы. Үш империялық жоба: ғұн, түркі және Шыңғыс қаған ұрпақтарының Ұлы даланың саяси бірлігіне ұмтылуы. Дәстүрлі құқықтың дамуы. Осылайша, бұл тәсіл ұлттық тарихтың әлемдік тарихқа қосқан үлесін, оның бүкіл адамзаттың дамуына әсерін көрсетуге; ұлттық тарихтың қайталама кемшіліктер кешенін еңсеруге мүмкіндік береді.

Ұлттық тарихты ажырамас тарихи құбылыс – Ұлы дала көшпелі ірі өркениетінің туу, даму және құлдырау процесі ретінде қарастыру қажет. Тарихи процестің жалпы алгоритмін келесідей көреміз:

- адамзаттың шығу тегі;
- кешенді мал шаруашылығы мен егіншілік шаруашылығы түріндегі аграрлық қоғамның пайда болуы;
- әлемдік өзара байланыстарды дамыту арқылы адамзат өркениеті ілгерілеуінің шешуші факторы ретінде атқа міну мәдениетінің пайда болуы;
- өзен мен теңіз жағалауы қоғамына балама ретінде салт-атты мәдениеті қауымының қалыптасуы;
- Ұлы даланың жылқы шаруашылығының гүлденуі және олардың саяси бастамалары;
- Ұлы даланың жылқы өсірушілер тарихында дала империяларының пайда болуы, дамуы, орталықтандырылуы және ыдырауы;
- жылқы өсіруге негізделген қауымдардағы ауыл шаруашылығы мен қалалардың рөлі;
- Ұлы даланың құлдырауы, аграрлық қоғамның дағдарысы, Еуразияның соңғы дала империясы ретінде Алтын Орданың күйреуі;
- Ұлы даланың жылқы өсіру қауымдастығын біріктіру арқылы қазақ қоғамының қалыптасуы;
- Орталық Азиядағы мемлекеттер – Қазақ хандығы және басқалар арасындағы бәсекелестік;

- модернизация және заманауи ұлтты қалыптастыру арқылы дағдарыстан шығу;

Тарихты қабылдау тарихи процестің логикасын түсіну, болған тарихи оқиғалардың хронологиялық жүйелілігін есте сақтау ретінде қалыптасады. Тарихты үстірт схемалық, оны мәдени-тарихи плюрализм идеялары, тарихтың сызықтық еместігі, оның циклдік идеяларымен алмастырылатын ескі немесе жаңа идеологиялық догмаларға сәйкестендіруден бас тарту қажет.

Өткенді гуманизм тұрғысынан қабылдау ұлттық тарихи жады мен ұлттық бағалауды қалыптастыратын тарихты жан-жақты зерделеуді, қоғамдық өмірдің дамуы, әлеуметтік-саяси құрылымдар, тіршілікті қамтамасыз ету жүйесінің мәдени дәстүрлері, экономикалық ынтымақтастық, елшіліктер мен дипломатия, бейбітшілік пен тұрақтылыққа қол жеткізу тәсілдері туралы, ел мен туған жерді қорғау тарихындағы әскери істің тарихы, қалалар мен жолдар тарихы, сауда мен айырбас тарихы, оқу орындары мен ғылыми технологиялардың дамуы, тарихи кезеңдегі ғылыми жаңалықтары мен техникалық жетістіктер тарихы туралы білімді қамтиды. Білім алушыларды тарихи тұлғалардың өмірбаяндары, халықтың даналығы және ұлттық құндылықтары, жалпыадамзаттық өркениеттің жетістіктері, ұрпақтардың өзгеру процесімен таныстыру маңызды болып табылады. Тарихты қабылдау жүйесі тарихи оқиғалардың хронологиялық тізбегін есте сақтаумен шектелмеуі керек, тарихи процестің логикасы мен заңдылықтарын түсінуге басымдық берілуі керек.

- тарихи сананы қалыптастырудағы мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтарын және соған сәйкес мектеп курсына тарихтың мазмұнын анықтау;
- жалпы білім беру ұйымдарында тарихи білімді дамыту және тарихты оқыту стратегиясын, оның негізгі сындарлы бағыттарын және тарихты оқытудың жаңа сапалы нәтижелерін жүзеге асыру тетіктерін әзірлеу;
- тарихи білім беру жүйесі туралы тұтас көзқарасты қамтамасыз ету және тарихи білімнің даму сипатына кешенді көзқарасты қалыптастыру;
- Қазақстан әлемдік қауымдастықтағы құқық субъектісі жағдайында тарих пәндері бойынша оқу материалдарына ғылыми түсіндіруді қамтамасыз ету;
- білім беру стандарты және тарих пәндерінің білім беру бағдарламасын жетілдіру принциптерін баяндау;
- ұлттық тарихтың түйінді оқиғаларын негізгі әлемдік үдерістермен жүйелі үндестіру;
- елдің барлық өңірлері бойынша Қазақстан тарихы туралы өзара байланыста біртұтас түсінік қалыптастыру;
- тарихи дамудың әлемдік процесінде Қазақстан тарихының орны мен маңызын анықтау;
- инновациялық тәсілдер мен жаңа педагогикалық технологияларды енгізудің, ұлттық тарихтың оқиғаларын баяндауда оқытудың жинақталған практикалық тәжірибесін қолдану жолдарын көрсету;
- тарихи білім беру негізінде сыни ойлау дағдыларын қалыптастыру;

- өткеннің маңызды оқиғалары мән-мәтінінде тарихи тұлғалар қызметінің маңызы туралы жүйелі түсінік қалыптастыру;
- қазақ мемлекеттігінің даму процесін айқындау, мемлекеттік тұтастық пен пен біртұтас халықты қалыптастыру;
- «Рухани жаңғыру» бағдарламасы мен «Ұлы Даланың жеті қыры» мақаласы аясында тәрбиенің тұжырымдамалық міндеттерін жүзеге асыру;
- ұлттық тарихты дәлелді ғылыми деректер мен тарихи фактілер негізінде және анық дереккөздермен оқыту.

«Әлем тарихы» пәні

«Әлем тарихы» пәні білім алушылардың бойында тарихи сана, өз елі және басқа елдердің тарихы мен мәдениетіне құрмет қалыптастыру, ғасырлар бойы жияқталған жалпы адамзаттық құндылықтарды меңгерту, зерттеушілік ойлау, коммуникативті дағдыларды дамытуға бағытталады. «Әлем тарихы» пәнінің білім мазмұны: әлеуметтік қатынастардың дамуы, мәдениеттің, саяси жүйелердің дамуы мен өзара әрекеттестігі, экономикалық қатынастардың дамуы мәселелерін қамтиды. «Әлем тарихы» бойынша ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі әлеуметтік, мәдени, саяси, экономикалық салалар тарихының даму кезеңдері оқытылады.

Жалпы білім беретін мектептің «Әлем тарихы» пәні бойынша оқу бағдарламасын жаңа ғылыми-әдістемелік тәсілдер негізінде әзірлеу кезінде дүние жүзінің басқа елдерінің тарихын зерттеуге қарағанда өз елінің және мемлекеттілігінің тарихын зерттеу басым болып табылатын әлемдік білім беру жүйесінің белгілі тәжірибесін қолдану қажет. Сондай-ақ Қазақстан Республикасының Тұңғыш Президенті Н.Назарбаевтың «Ұлы даланың жеті қыры» бағдарламалық мақаласында айтылған Ұлы дала түркі өркениетінің әлемдік тарихтағы маңызы жайындағы ұстанымдарды ескеру қажет.

«Әлем тарихы» пәнін оқытуда да әлеуметтік кикілжін теориясы негізіндегі әлемдік тарихты қарастырудағы формациялық ұстанымнан алшақтауды аяқтап, әлем тәжірибесінде әбден қалыптасқан жүйелі мәдени-өркениеттік ұстанымға толық көшу қажет. Әлемдік тарихты оқытудағы сызықтық және әлем елдерін жалпы сипаттамалық тұрғыда қарастыру сияқты ескірген тәсілден тарихи құбылыстарды түсіндіруге бағытталған, яғни ежелгі орта, жаңа және қазіргі заманда жер жүзінің, әлемнің әр түрлі аймақтары мен құрлықтарында орын алған негізгі тарихи оқиғаларды баяндап, мағыналарын ұғындыратын феноменологиялық ұстанымға өту қажет.

Ежелгі дүние тарихындағы осындай құбылыстар ретінде, мысалы, «Ежелгі әлемдік егіншілік және сауда орталықтары» және Египеттегі «Ніл сыйы» ұғымдары Месопатамия тарихының мысалында түсіндірілуі мүмкін; грек-парсы соғыстары мысалында «Ежелгі дәуірдегі соғыстары»; «Ежелгі дәуірдегі әлеуметтік құрылым» Үндістан тарихыдағы касталық жүйе мысалында; «Ежелгі империялар тарихы» Рим және Византия империялары мен Қытайдағы империялық держава тарихы мысалында ұғындырылады;

Орта ғасырлардағы тарихи құбылыстар мысалы ретінде: «Араб жаулап алулары» Араб халифатының тарихы мысалында; «Мұсылмандық ренессанс»

сияқты ұғым Орталық Азияда мәдениет тарихы мен ғылыми білімнің дамуы мысалында болуы мүмкін; «Крест жорықтары» және «Корольдік билік» Франк мемлекетінің қалыптасуы мен Галлия тарихының даму мысалдары бойынша; «Реконкиста» дәуірі Испания мен Португалия тарихы мысалында; «Ренессанс» тарихы Италия елінің тарихы мысалында; «Реформация» тарихы Германия мен Чехия елдерінің тарихы мысалында; «Ұлы географиялық жаңалық ашулар» Голландия мен Португалияның тарихы бойынша; «Инктер мен Майя өркениетінің тарихы» Месоамерикадағы «Америка өркениеті» мысалында, және т.б.

Жаңа заман тарихындағы мұндай құбылыстар: «Ағартушылық дәуірі» Франция тарихының мысалында; «Буржуазиялық революция» Нидерланды мен Англия тарихы мысалында; «Әлемдік отаршылдық» Ұлыбритания империясы тарихының мысалында; «Азаматтық соғыс» Солтүстік Америка тарихы мысалында; «Президенттік билік институты» АҚШ-тың қалыптасу тарихы мысалында; «Абсолютизм» Франция мен Ресейдегі монархия тарихының мысалында; «Сёгунат» Жапон тарихы мысалында, және т.б.

Қазіргі заман тарихындағы құбылыстар: «Дүниежүзілік соғыстар» XX ғасырдағы Бірінші және Екінші дүниежүзілік соғыстар тарихы мысалында; «Ядролық соғыс» Хиросима мен Нагасаки тарихы мысалында, «Ғылыми-техникалық прогресс» XX ғ. адамзаттың ғылыми-техникалық серпіліс тарихы мысалында; «Диктаторлық режимдер» дүние жүзінің әр түрлі елдері мысалында; «Әлемдік мұра» ЮНЕСКО-ның қызметі мысалында; «Тұрақты даму мақсаттары» БҰҰ тарихы мен әр түрлі халықаралық ынтымақтастық институттарының дамуы мысалында, және т.б.

Тарихи білім беру процесін жүйелі түрде жүзеге асыру үшін және «Әлем тарихын» мәдени-өркениеттік құбылыстарын түсіндіру үшін салыстырмалы және ретроспективті жаңа феноменологиялық кестені әзірлеп, соның негізінде әлем тарихында орын алған маңызды тарихи оқиғаларды анықтап, өзгерістер енгізу қажет. Үлгілік білім беру бағдарлама құрылымы мен мазмұнында руханиятты, экономиканы, саясатты, қоғамды, мәдениетті қоса алғанда, қоғамдық өмірдің барлық салаларындағы тарихи процестерді біркелкі қарастыру маңызды.

«Әлем тарихын» сабақтарында функционалдық сауаттылық қалыптасқан критерийлерін белгілеу элементтерін қоса отырып, «себеп пен салдары», «өзгеріс пен сабақтастық», «мәнділік пен дәлелдеу», «ұқсастық пен айырмашылық» сияқты мағыналық тарихи ұғымдарға негізделген оқыту қамтылуы керек. «Әлем тарихы» академиялық пәнінің мазмұнын таңдауда міндетті принцип дүние жүзі тарихының оқиғаларын еліміздің аумағында болған тарихи оқиғалармен синхрондау принципі болуы тиіс. Білім алушылардың ел тарихын әлем тарихының құрамдас бөлігі ретіндегі тарихи процесс ретінде қабылдауын қалыптастыру мақсатында отан тарихын басымдығын сақтай отырып оқыту қажет.

«Қазақ тарихы» және «Әлем тарихы» пәндері бойынша оқу бағдарламалары тұжырымдамаға сәйкес әзірленеді. Тарих пәндері бойынша

базалық оқулықтар үшін жаңа бағдарламаны әзірлеу мен материалды іріктеу негізіне мынадай принциптер алынуы тиіс:

- Тарихи үдерісті зерделеудің хронологиялық және логикалық бірізділігін сақтау.
- Қазақ халқының және әлемнің басқа халықтарының материалдық және рухани мәдениетінің жетістіктерін көрсету.
- Әлем елдері тарихының әртүрлі кезеңдерінің жаңа тарихи деректер мен фактілерінің ашылуына қарай өзгерістерді уақытылы енгізу.
- Оқу бағдарламасының мазмұны білім алушылардың белсенді азаматтық ұстанымын қалыптастырып, жастарды патриотизмге баулуы тиіс.
- Әлемдік тарих пен мәдениетке елеулі үлес қосқан ежелгі және орта ғасыр халықтарының ролін ұтымды тарихи бағалау.
- Әлемдік және отандық тарихты біржақты, сынаржақ түсіндірудегі алшақтықты көрсету.
- Жас ұрпақты әлем халықтары тарихымен, әлемдік мәдениеттің көрнекті үлгілерімен таныстыру және олардың мәдениеті мен әдет-ғұрыптарына құрмет сезімін қалыптастыру.
- Тарихты оқытуда демократия мен парламентаризмнің қалыптасу үдерісін түсіндіру, қазіргі заманғы әлемдегі құқықтық мемлекет, зайырлы азаматтық қоғам және еркін ойлау құндылықтары маңыздылығын көрсету.
- Қазақ тарихы мен әлемдік тарихтың күрделі және даулы мәселелеріне ғылыми негізде қарау.
- Ірі тарихи оқиғалар мен құбылыстар, тарихи тұлғалардың қызметіне идеологиялық біржақты баға беруден бас тарту.
- Ертедегі қала мәдениетінің, Қазақстан аумағында егіншілік, мал шаруашылығы, қолөнершілік, айырбас, сауда және тұрмыстық кешенді шаруашылықтың пайда болу фактілерін көрсету.
- Тарихтың ұғымдық-категориялық аппаратына өзгерістер енгізу, формациялық теорияға негізделген терминологиялық базаны сыни тұрғыдан қарастырып пайдалану.
- Өмірге қажетті дағдыларды дамытуға ықпал ету және білім алушылардың зерттеу және практикаға бағытталған оқу дағдыларын қалыптастыру.
- Әлемдік тарихтың барысы мен үдерістері тұрғысынан ұлттық тарихқа басымдық беріп оқыту, ұлттық тұтастық пен тарихи сананы қалыптастыру.

4. «ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ» ПӘНІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН МАЗМҰНЫ

Қазіргі уақытта ұлттық білім беру жүйесінің басты міндеті ұлттық сана, ұлттық бірегейлікті қалыптастыру болып табылады. Сондықтан, жалпы білім беру ұйымдарында тарихты оқыту да аталған міндетке сәйкес болуы қажет.

2021 жылғы 26 ақпандағы Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарында «Отаншылдықтың маңызды шарты - ұлттық бірегейлікті сақтауға, қоршаған әлемге жауапты қарауға, жергілікті және ұлттық деңгейлерде қоғамдық өмірге белсенді қатысуға қатыстылық пен бастамашылық сезімін дамытуға бағытталған әрбір азаматтың санасын жаңғырту» деп атап көрсетілген [9].

Қолданыстағы мектеп оқулықтарында толық ашылмай келген Түрік қағанаттары, Ұлық Ұлыс – Алтын Орда мемлекеті мен Қазақ хандығы тақырыптары оқу бағдарламалары мен оқулықтарда кеңінен қамтылуы керек. Сонымен қатар, маңызды тарихи деректер қатарына өткен ғасыр ақтаңдақтары, Алаш қайраткерлерінің мұралары, саяси қуғын-сүргін мен ашаршылық, кеңестік кезеңдегі ұлт-азаттық қозғалыстар, Желтоқсан көтерілісі туралы жаңа мәліметтер енгізілуі қажет. Тәуелсіздік жылдардағы Қазақстанның дамуы туралы жаңа пайымдаулар жасалып, Семей полигонының жабылуы, оның тигізген зардаптары, Қазақстанның ядролық қарусыз әлем қозғалысы бастамаларына қосқан үлесі де баяндалуы маңызды [10].

Мақалада Жалпы білім беру ұйымдарында тарихи білім беру мазмұнын жаңартудың негізгі бағыттары айқын көрсетілген:

1. Осы жерде өмір сүрген, өсіп-өнген Сақ, Ғұн дәуірін, Түрік қағанаты, Алтын Орда және Қазақ хандығы тарихын сабақтастықта оқыту;

2. Тиісті тарихи құжаттар, жиналған мәліметтер негізінде 1921-1922 жылдардағы нәубеттің шынайы тарихын көрсету;

3. Алаш қайраткерлерінің елге қызмет етудегі озық үлгісін, мұраларын толықтыру;

4. Желтоқсан қаһармандарының азаматтық ерлігін жаңа зерттеулер негізінде жаңғырту;

5. «Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы» пәндерінен бірыңғай базалық оқу бағдарламасын, оқулығын әзірлеудің қажеттілігі негізделді.

Бұл қолданыстағы «Қазақстан тарихы» пәнінің құрылымы мен мазмұнын қайта қарап өзгерістер мен толықтырулар енгізуді қажет етеді.

Қолданыстағы «Қазақстан тарихы» пәнінің 5-11-сыныптар бойынша білім беру мазмұнына, оқу жүктемесінің ең жоғары көлеміне, білім алушылардың дайындық деңгейіне және оқу мерзіміне қойылатын талаптар негізгі орта және жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандартымен анықталады.

«Қазақстан тарихы» пәні Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы № 604 бұйрығымен бекітілген Негізгі орта білім берудің және Жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартына (бұдан әрі- МЖМБС) сәйкес 5-11-сыныптарда міндетті оқу пәні ретінде оқытылады.

Оқу пәнінің мазмұны:

- білім алушыларда тарихи ойлау, өткен және қазіргі жағдайды, олардың өзара байланысын түсіну, тарихи, экономикалық, саяси, әлеуметтік ақпарат көздері материалдары бойынша талдау мен негізделген қорытынды, тұжырым жасау, өзіндік сараланған шешімдер қабылдау дағдыларын қалыптастыруға;

- отаншылдық сезімін тәрбиелеуге, әлеуметтік-мәдени байланыс жағдайында тиімді өзара қарым-қатынасты іске асыру үшін белсенді азаматтық ұстанымды қалыптастыруға;

- жалпыадамзаттық, ұлттық құндылықтар жүйесіне, әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайларға жеке қатынасын айқындай білуін дамытуға, адамгершілік таңдауды жүзеге асыру үшін қажетті әлеуметтік құбылыстар мен оқиғаларды бақылау мен бағалауға бағытталады [11].

«Қазақстан тарихы» оқу пәні бойынша оқу жүктемесінің жоғары шекті көлемі:

5-сынып – аптасына 2 сағат, оқу жылында 68 сағат;

6-сынып – аптасына 2 сағат, оқу жылында 68 сағат;

7-сынып – аптасына 2 сағат, оқу жылында 68 сағат;

8-сынып – аптасына 2 сағат, оқу жылында 68 сағат;

9-сынып – аптасына 2 сағат, оқу жылында 68 сағат;

10-сынып – аптасына 2 сағат, оқу жылында 68 сағат;

11-сынып – аптасына 2 сағат, оқу жылында 68 сағат.

Қолданыстағы «Қазақстан тарихы» пәні оқу бағдарламасының құрылымы 1-кестеде көрсетілген.

1-кесте. Оқу бағдарламасының құрылымы

Сыныптар	Жаңартылған мазмұндағы оқу бағдарламасы
5-сынып	Ежелгі заман (шамамен 1 млн жыл бұрын – V ғасыр)
6-сынып	Ортағасырлар кезеңі (V - XVII ғасырлар)
7-сынып	Жаңа заман кезеңі (XVIII -XIX ғасырлар)
8-сынып	Қазіргі заман тарихы (XX ғасырдың бірінші жартысы)
9-сынып	Қазіргі заман тарихы (XX ғ. екінші жартысы – бүгінгі күнге дейін)
10-сынып	1) өркениет: даму ерекшеліктері; 2) этникалық және әлеуметтік процестер; 3) мемлекет, соғыс және революциялар тарихынан; 4) мәдениеттің дамуы
11-сынып	1) өркениет: даму ерекшеліктері; 2) саяси-құқықтық процестер; 3) қоғамдық-саяси ойдың дамуы; 4) білім мен ғылымның дамуы

Жалпы білім беру ұйымдарында «Қазақстан тарихы» және «Дүниежүзі тарихы» пәндері 1-кестедегі құрылымға сәйкес оқытылады.

1-кестеге сәйкес қолданыстағы оқу бағдарламасы бойынша отандық тарихтың маңызды ортағасырдағы XII ғасырлық тарихы 1 сынып көлемінде ғана берілгенін көруге болады.

Сондықтан пән мазмұнын жаңартуда ұлттық тарихтың маңызды кезеңдерін зерделеу басымдық принципі негізінде жүзеге асырылуы қажет.

Қолданыстағы «Дүниежүзі тарихы» және «Қазақстан тарихы» бағдарламаларын үндестіру мақсатында оқу бағдарламаларын әзірлеу кезінде ұлттық тарих дүниежүзілік тарихты кезеңдестіруге сәйкестендірілген.

Нәтижесінде, қазақ этногенезі мен политогенезін түсінуге аса маңызды «орта ғасырлар» тарихы кезеңіне аз уақыт бөлінеді де, керісінше уақыттың көп бөлігі, әсіресе 7-сыныптарда, қазақ мемлекеттілігі мен қоғамы дағдарысқа ұшырап, отаршылдықтың зардабын тартқан XVIII-XIX ғасырлар тарихына берілген.

Сондықтан, қолданыстағы 5-6- сыныптарда оқытылатын Қазақстанның ежелгі және орта ғасырлар тарихы, Ұлы Дала Өркениетінің өркендеу кезеңі бойынша материалдардың енгізілмеуі салдарынан дәстүрлі қазақ қоғамының «артта қалып қойғаны» мен «жалтақтығы» туралы қате пікір қалыптасады.

«Қазақстан тарихы» пәні мазмұнында тың ғылыми зерттеулер негізінде ұлттық тарихтың ең маңызды ежелгі және ортағасырлық тарихына басымдық беру қажет.

Халықаралық зерттеулерге сәйкес Ұлыбританияда ұлттық тарихты оқытуға басымдық беріледі. Британдық тарихи білім беру жүйесі айтарлықтай біртұтас оқу жоспарына негізделген. Ұлыбританияда тарихты оқытудың өзіне тән ерекшелігі *ұлттық тарихты зерделеуге баса назар аудару* болып табылады. Мектептің бірінші және екінші кезеңдерінде Англия тарихы Уэльс, Шотландия және Ирландия тарихынан бөлек оқытылады. Үшінші кезеңде жалпы Британдық тарих зерделенеді.

Мысалы, Франция мен Германияда тарихты бастауыш, орта және жоғары мектепте оқу міндетті болып табылады. Сонымен қатар, бұл елдерде мектептен тыс тарихты оқыту жүйесі қолданылады. Мұндай тарихи білімнің басты мақсаты демократия мұраттарын білетін және жалпы еуропалық құндылықтарға ұмтылатын тұлғаны қалыптастыру. Сыныптан тыс жұмыстар иммигранттардың балаларына жаңа Отанының мәдениеті мен құндылықтарын білуге арналады.

Қытай тарихы әулеттер тарихы ретінде көрінеді. Бұл тұрғыда халықтың өзгеруі емес, тек саяси элиталар өзгерді деген қағида тұжырымдалған.

Ресей тарихы бойынша жаңа оқу-әдістемелік кешен тұжырымдамасында Ресейдің жаңа және қазіргі заман тарихына баса назар аударылған. 9 бөлімнің тек үшеуі ғана XVIII ғасырға дейінгі Ресей тарихына арналған.

Сонымен қатар, I ғасырға дейінгі Ресей тарихына тек 1-бөлім ғана арналған. Бұл Ресей тарихын қазіргі Ресей Федерациясының барлық жерлері Ресей империясының құрамына кірген дәуірде терең зерттеу үшін арнайы жасалған. Сонымен бұл тұжырымдама мектеп оқушыларының арасында Ресейдің алып мемлекет болғаны туралы түсінігін қалыптастыруға бағытталған.

Халықаралық тәжірибелерге шолу әлем елдерінің тарихты оқытуда отандық тарихқа басымдық берілетінін және өз тарихының маңызды кезеңдері бірнеше сынып көлемінде оқытылатынын көруге болады.

Бұл «Қазақстан тарихы» пәннің тарихи кезеңдер бойынша қолданыстағы мазмұндық құрылымын өзгертуді қажет етеді. Қазақ тарихының маңызды ортағасырлық 12 ғасырды қамтитын кезеңін екі сынып көлемінде оқыту қажет.

Жалпы білім беру ұйымдарында оқытылатын «Қазақстан тарихы» пәні мазмұны «Қазақстан тарихы» академиялық басылымы негізінде әзірленген. Қазіргі уақытта жаңа ғылыми тәсілдерді ескере отырып, «ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі Қазақстан тарихы» жаңа академиялық басылымын дайындау бойынша жұмыс жүргізілуде.

Қазақстан тарихы жаңа академиялық басылымның негізгі міндеттері:

- ғылыми айналымға жаңа деректер мен құжаттарды енгізу есебінен, сынақтан өткен және жаңа теориялық-әдіснамалық тұжырымдамалар мен пәнаралық тәсілдерді қолдана отырып, Қазақстан тарихының негізгі кезеңдерінің мазмұнын жанарту және тереңдету;

- ұлттық тарихты дүниежүзілік тарих контекстінде баяндау, оның жаһандық тарихи процестердегі орнын анықтау;

- Қазақстан тарихының өзекті мәселелерін объективті және толық қамту тұрғысынан қазіргі тарихнаманың жетістіктеріне талдау жүргізу;

- қазақ әлемінің тарихын (шетел қазақтарының тарихы), қазіргі Қазақстанның этникалық топтарының әлеуметтік-мәдени және азаматтық тарихын қосу есебінен Қазақстан тарихының тұжырымдамасы мен форматын кеңейту;

- жоғары оқу орындары мен жалпы білім беру ұйымдары үшін базалық оқулықтар жазуға арналған ғылыми формат жасау;

- Қазақстан мен әлемдік қоғамдастыққа ел мен халық тарихы бойынша озық ғылыми көзқарастардың таралуына ықпал ету.

Академиялық басылымда Қазақстан тарихының мазмұны тарихи кезең бойынша жаңартылады:

1) Ежелгі Қазақстан (ежелгі дәуірден VI ғ. ортасына дейінгі кезең)

Негізгі стратегиялық идея-ежелгі кезеңнің объективті тарихын археология мен басқа да гуманитарлық ғылымдардың жетістіктері негізінде жаңғырту.

- Қазақстанның кейінгі палеолит кезеңі үшін радиокөміртекті күндер сериясын алуға мүмкіндік берген сапалы жаңа археологиялық материал пайдаланылатын болады, бұл алғашқы Homo Sapiens қоныстануының ежелгі дәуірін, сондай-ақ мезолит-энеолиттің кейбір көп қабатты ескерткіштерін анықтауға түзетулер енгізеді;

- Қазақстан аумағын мекендеген ежелгі тайпалардың тілдік, мәдени және антропологиялық сәйкестендіру проблемасы шешілетін болады; ежелгі тұрғындардың автохтондылығы көрсетіледі;

- көшпенділердің әлемдік мәдениет пен өркениетке қосқан үлесі ретінде технологияларды дамытудағы инновациялар (салт аттылық, ерлер костюмі, металлургия, сақтардың «аң стилі» өнертабысы) ашылады.

2) Қазақстан түркі қағанаттары кезеңінде (VI ғ.-XIII ғғ. басы)

Түркі өркениетінің Ұлы дала кеңістігінде сыртқы ықпалсыз өзін-өзі қамтамасыз ете алуы, яғни Қазақстанның кейінгі мемлекеттік-саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуына негіз қалап, пайда болуы көрсетіледі;

- Қазақстан тарихының түркі компоненті, оның қару-жарақ пен тактикаға, материалдық мәдениет пен рухани ортаға әсері, сонымен қатар саяси дәстүрлері ашылады;

- түркі жазуының, кескіндеме мен өнерінің тарихы баяндалады;

- Ұлы Жібек жолының қазақстандық бағытының рөлі мен орны жаңа деректер негізінде көрсетіледі.

3) Ұлық Ұлыс (Алтын Орда) кезеңіндегі Қазақстан (XIII ғ. басы – XV ғ. ортасы)

Алтын Орданың этносаяси тарихын тарих ғылымының ең соңғы жетістіктеріне сәйкес жүйелі-хронологиялық баяндау;

Нумизматиканың қосалқы тарихи пән ретіндегі соңғы жетістіктеріне, Жошы империясындағы ақша материалдары мен ақша айналымы тарихын талдауға және жаңадан интерпретациялауға көңіл бөлінеді.

Алдыңғы жалпылама еңбектерден айырмашылығы, Алтын Орда дәуіріндегі түркі тілдес халықтардың бай тарихи-эпикалық циклын зерттеуге және таратуға ерекше назар аударылады.

Қазіргі Қазақстан аумағындағы (Ақ Орда, Көк Орда, Жошы Ұлысы) ортағасырлық мемлекеттік құрылымдардың тарихына шолу жасалып, Қазақ хандығымен және одан әрі қазіргі Қазақстан Республикасымен сабақтастық белгіленетін болады.

4) Қазақ хандығы (XV ғ. ортасы - XVIII ғ. басы)

Қазақ мемлекеттілігінің феномені әртүрлі халықтар жасаған мәдени құндылықтардың теңдігі тұрғысынан тәуелсіз және өзін-өзі қамтамасыз ететін құбылыс ретінде бағаланады.

- Қазақ хандығын Алтын Орданың мұрагері ретінде көрсету;

- қазақ халқының этногенезін, этникалық тарихын, антропологиясын, қазақ жүздерінің қалыптасу проблемаларын, олардың ру-тайпалық құрамы мен қоныстануын, қазақтардың көшпелі қауымын және қазақ қоғамының әлеуметтік стратификациясын зерделеу;

- қазақ-жоңғар және қазақ-қытай қарым-қатынастарының тарихын жаңа тұжырымдамалық ұстанымдар тұрғысынан баяндау.

5) Қазақстан Ресей империясының ықпалында (XVIII ғ. басы – XX ғ. басы.)

- жекелеген қазақ билеушілерін қазақ даласын Ресей протектораты туралы келісім жасасу жөніндегі Ресеймен келіссөздерді бастауға итермелеген ішкі және сыртқы сипаттағы себептерді жан-жақты талдауға әрекет жасалады.

- өлке империя құрамына енгеннен кейін болған өлкенің саяси-құқықтық және әлеуметтік-экономикалық өміріндегі түбегейлі өзгерістер қарастырылады.

- Ресей империясы құрамында болған кезеңде қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысы мен халық көтерілістерінің тәжірибесі жинақталады.

– XIX ғасырдың 20-90-жылдарындағы Қазақстандағы әкімшілік-саяси реформалар, қазақ билеушілері мен жергілікті шекара билігінің вассалдық қатынастарының эволюциясы, оларды қызмет шенеуніктерінің қатарына айналдыру ең күрделі мәселе болып табылады.

– жергілікті халықты орыстандыру және христианизациялау саясатын күшейту арқылы рухани-конфессиялық саладағы патшалықтың отарлық саясаты талданады;

– академиялық басылымда Әбілқайыр хан, Абылай, Әбілмәмбет және т. б. тарихи тұлғалардың саяси портреттерін ашып көрсетуге ерекше көңіл бөлінеді.

6) Кеңестік кезеңдегі Қазақстан (1917-1991 жж.)

Жаңа дереккөздер негізінде келесі проблемалар ашылады:

– «Алаш» ұлттық қозғалысының тәуелсіздік идеясын іске асыру жөніндегі қызметі, жаппай саяси қуғын-сүргін, елдегі Кеңеске қарсы қарсылық контекстінде халықтарды республикаға депортациялау;

– Қазақстандағы 20 және 30-жылдардың басындағы ашаршылықтың екі ірі нәубеті және олардың салдарының тарихы;

– Қазақстанның индустриялық даму тарихы және күштеп ұжымдастыру мен қазақтарды отырықшыландыруды жүзеге асыру;

– Қазақстандағы мәдени революция мәселесі;

– екінші дүниежүзілік соғыстағы қазақстандық әскери тұтқындардың тарихы және олардың Түркістан легионын құруға мәжбүрлі түрде қатысуы;

– Қазақстан халықтарының тарихындағы көрнекті тұлғалардың рөлі жаңа әдістемелік тәсілдер тұрғысынан беріледі;

– Семей ядролық полигонын құру, оның жұмыс істеуі және жабылуы.

7) Тәуелсіздік кезеңі (1991-2021 жж.)

Жаңа деректер негізінде келесі проблемалар ашылады:

– қазіргі Қазақстанның саяси-құқықтық, қаржы-экономикалық, әлеуметтік жүйелерінің эволюциясын талдау;

– Тәуелсіздік кезеңіндегі Қазақстан аумағында орын алған жаңғырту үдерістерінің тарихы: экономика, халықты әлеуметтік қамтамасыз ету мен денсаулық сақтау саласындағы, Қазақстан Республикасының саяси жүйесіндегі проблемалар;

– қазіргі Қазақстандағы саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени және демографиялық процестерге әсер ететін ішкі және сыртқы факторлардың арақатынасын талдау;

– жалпыазаматтық қазақстандық сәйкестікті қалыптастыру процестерінің сипаттамасы, көпэтносты қазақстандық қоғамның қалыптасуындағы және тұрақтылықтың сақталуындағы Қазақстан халқы Ассамблеясының рөлін негіздеу;

– қазіргі Қазақстанның жаһандық әлемдегі орнын талдау;

– Қазақстанның ғылым, білім, спорт және мәдениет саласындағы дамуы;

– Тұңғыш Президент Н.Ә. Назарбаевтың және басқа да саяси қайраткерлердің рөлі объективті тұрғыдан беріледі.

Сондықтан жалпы білім беру ұйымдарында оқытылатын «Қазақстан тарихы» пәнінің базалық мазмұнын жаңа академиялық басылым негізінде жанарту өзекті міндеттердің бірі болып табылады.

Соңғы жылдары ұлттық тарихқа мүлдем жаңа көзқараспен қарауға және оны шынайы тәуелсіз және егемен мемлекет тұрғысынан түсіндіруге мүмкіндік беретін, әлемде сыннан өткен зерттеу әдістерін, соның ішінде пәнаралық сипаттағы зерттеу әдістерін қолдана отырып, бірегей материалдар жиналды. Жеті жыл ішінде үлкен мұрағат массивін жинап, жүйелеуге және оның негізінде іргелі тарихи зерттеулерді жүзеге асыруға арналған «Архив-2025» жаңа бағдарламасы Ұлттық тарих мазмұнын жаңартуға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта жаһандану процесінің қоғамның саяси, әлеуметтік-экономикалық және рухани өміріне әсерін сезіну үшін ашық жаңа ұрпақ қалыптасты. Ғылым саласына тәуелсіз Қазақстанның университеттері мен шетелдік жоғары оқу орындарын бітірген зерттеушілердің ұрпағы келді. Қазақстанның және жалпы әлемдік қоғамдастықтың әлеуметтік-экономикалық, саяси және рухани даму мақсаттары да өзгерді.

Жаңа тарихи дүниетанымды қалыптастыру қажеттілігі – бұл қазақстандық қоғамның сұранысы, өйткені ескі, кеңестік ойлаудың ауысуымен қоғамда объективті, академиялық тексерілген тарихқа деген қызығушылық артты.

Тарихи оқиғаларды, құбылыстар мен процестерді және тарихи тұлғалардың қызметін тарихи деректердің негізінде сын тұрғысынан талдау және баға беру дағдыларын қалыптастыру мен дамыту пәннің негізгі міндеттерінің бірі.

Сондықтан тың тарихи зерттеулер негізінде білім мазмұнының жаңаруы маңызды болып табылады.

Білім мазмұнын жаңартудың негізгі міндеттері:

– Қазақстанды мыңдаған жылдық Еуразиялық дала мал шаруашылығы өркениетінің басты мұрагерлерінің бірі ретінде көрсету;

– тарихи өткеннің объективті тұтас бейнесін көрсету, тарихи білімнің фрагментарлығынан арылу;

– білім алушылардың бойында қазақстандық патриотизм сезімін, аты аңызға айналған ата-бабалардың ұлы істері мен алдыңғы ұрпақтардың жетістіктері үшін мақтаныш сезімін қалыптастыру;

– Еуразия даласын біртұтас өркениеттік қауымдастық ретінде мекендеген халықтардың тарихын жаңа мазмұнда оқыту, дала өркениетіне шеткері сипат беретін еуроцентристік көзқарастардан арылу;

– білім алушыларда жылқы шаруашылығы мәдениетінің бірегейлігі мен өркениеттік құндылығы, оның әлемдік өркениеттің дамуындағы рөлі туралы түсінік қалыптастыру;

– дала өркениетінің, қалалық мәдениеттің кешенді мал шаруашылық және егіншілік сипатын оның ажырамас бөлігі ретінде көрсету;

– этносаралық қатынастар мен ұлттық саясат тарихына байланысты процестерді: этникалық және азаматтық бірегейлік, этномәдени өзара қарым-қатынас, этностардың табиғи, әлеуметтік-экономикалық трансформацияларға бейімделуі, этностар мәдениетіндегі дәстүрлер мен инновацияларды түсіну.

Қолданыстағы «Қазақстан тарихы» пәнінің мазмұнын жаңартуда Қазақстанның тәуелсіздік жылдары қабылданған мемлекеттік маңызға ие, идеологиялық мәні бар «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру», «Ұлы даланың жеті қыры», «Тәуелсіздік бәрінен қымбат», «Елдіктің жеті тұғыры» бағдарламалық мақалаларының идеялары және «Архив-2025» жаңа бағдарламасы басшылыққа алынады. Оқу пәнінің мазмұны көптомдық жаңа академиялық басылымға негізделеді.

Сонымен қатар пән мазмұнын жаңарту 2022 жылғы 3 наурызда өткен «Мектептегі тарих пәні: тың тұжырымдама, ашық сана, заманауи көзқарас» атты тарих пәні мұғалімдері съезінде кәсіби орта педагогтері, сарапшылар, әдіскерлер, ғалымдармен кеңінен талқыланды.

Съезге қатысушылар Қазақстандағы тарихи білім берудің өзекті мәселелерін: Білім берудегі заманауи процестерді ескере отырып, оның мазмұнын, тарихи білім берудің үздіксіздігі мен сапасын қамтамасыз етуді, тарих мұғалімдерін даярлау және олардың кәсіби біліктілігін арттыру мәселелерін талқылады.

Съезд делегаттары қоғам дамуының қазіргі деңгейі жағдайында тарихи білім берудің сапасын және құзыреттерді арттыруға, қазіргі мектепте тарихи білім берудің мазмұнын қалыптастырудың жаңа тәсілдерін айқындауға, тарихи білім берудің тәрбиелік аспектісін күшейтуге деген қажеттіліктің артқанын атап өтті.

Диалог алаңдары аясында Қазақстан Республикасы жалпы білім беру ұйымдарындағы тарихи білім берудің өзекті мәселелері бойынша түрлі пікірлер айтылды.

Съезде мектептегі тарихи білім беруді дамыту болашағы, тарихи білім беру сапасын қамтамасыз етудегі проблемаларды анықталып шешу жолдары ұсынылды.

«Қазақстан тарихы» пәнінің мазмұны бойынша келесі шешімдер қабылданды:

1. «Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы» оқу пәндерінің үлгілік оқу бағдарламалары мазмұнын жаңарту;

2. 5-сыныпта «Тарихқа кіріспе» пәнін енгізу;

3. Ежелгі және орта ғасырлардағы Қазақстан тарихы білім мазмұнындағы тақырыптар мен кезеңдерді өзара сабақтастықта беру;

4. Дүние жүзі тарихы мазмұнында Қазақстан тарихының әлемдік өркениетке қосқан үлесін көрсету;

5. «Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы» оқу пәндерін жүйелі оқытуды 6-11 сыныптарда жүзеге асыру;

6. Тарих пәндерінен қоғамдық-гуманитарлық, жаратылыстану-математикалық бағыт бойынша бірыңғай үлгілік оқу бағдарламаларын әзірлеу;

7. «Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы» пәндерінен білім алушылардың функционалдық сауаттылығын дамыту бойынша оқу мақсаттарын қайта қарау;

8. «Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы» оқу пәндерінен бірыңғай базалық оқулығын әзірлеу жөнінде нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер енгізу;

9. Оқулық әзірлеу логикасын білім алушылардың тарихи процестер, оқиғалар мен құбылыстарды түсінуіне бағыттау;

10. Тарих бойынша үлгілік оқу жоспарларын, оқу бағдарламалары мен оқулықтарды сапалы сараптауды және байқаудан өткізуді қамтамасыз ету;

11. Тарих пәндері сабағында тәрбие мақсаттарын іске асыру;

12. Оқу бағдарламасы мазмұнына мұражайлар, тарихи орындарға саяхат практикалық жұмыстарын енгізу;

13. «Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы» пәндерінен мұражайларда және тарихи орындарда сабақ өткізу бойынша әдістемелік нұсқаулық әзірлеу;

14. Ұлттық тарихтың ғылыми тұжырымдамасы, Орта білім ұйымдарында тарих пәндерін оқытудың тұжырымдамалық негіздерін әзірлеу.

Сонымен қатар 2022 жылғы 9-наурызда Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрі Парламент мәжілісінің жалпы отырысында, екінші оқылымда маңызды нормаларды көздейтін заң жобалары қабылданғанын мәлімдеді, соның ішінде тарих пәндерінен бір бағдарлама, бір оқулық болатыны айтылды.

«Қазақстан тарихы» пәні мазмұнын жаңартуда:

«Қазақстан тарихы» пәні бағдарламасының құрылымы мен мазмұны тың зерттеулер және мәліметтер негізінде жетілдіріледі;

Жаңа зерттеулер негізінде ежелгі заман мен орта ғасыр тарихы мазмұнындағы сабақтастық жүзеге асырылады;

Түрік қағандығы, Ұлық Ұлыс – Жошы Ұлысы мемлекеттерін қазақ мемлекеттігінің бастауы ретінде көрсетіліп, қазақ халқының тарихы тұтастықта және бірізділікте оқытылады;

5-сыныпта «Тарихқа кіріспе» пәні енгізіледі;

Әлемдік тарихи үдерістер аясында түркі өркениеті құндылықтары негізінде білім алушылардың тарихи санасын және жасампаз дүниетанымын қалыптастыруға басымдық беріледі.

Қазақстан Республикасының аумақтық тұтастығы мен мемлекеттік шекараларының негіздемесі, ұлттық тарихтың жаһандық тарихи үдерістердегі орны көрсетіледі.

Қолданыстағы үлгілік оқу бағдарламасы бойынша «Қазақстан тарихы» пәнін жүйелі түрде оқыту 5-сыныптан басталады (1-кесте).

Сонымен қатар, білім мазмұнын жаңарту аясында Қазақстан тарихының ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі маңызды тарихи оқиғалары бастауыш

мектептегі «Дүниетану» оқу пәнінің білім мазмұнына кіріктірілген. Тарихи білім берудің негізі бастауыш сыныптан басталды.

Бастауыш білім беру деңгейінің 1-4-сыныптарына арналған «Дүниетану» оқу пәні адам, табиғат және қоғам, олардың өзара байланысы мен тәуелділігі жөніндегі білім жүйесін құрайтын кіріктірілген пән. Оқу пәнінің нысаны – адам, табиғат және қоғам, оның ішінде отбасы, мәдениет, денсаулық, қарым-қатынас, ұлт, қауымдастық, мемлекет, қоршаған табиғи орта.

«Дүниетану» оқу пәнінің базалық білім мазмұнында Қазақстан тарихының кіріспе курсына қатысты оқу материалдары «Тарих беттерінен» бөлімінде берілген:

1-сынып: Ежелгі мәдениеттер мен өркениеттер: ежелгі адамдар, сақтар, Томирис патшайымы, ежелгі заманның танымал тарихи ескерткіштері және жәдігерлері туралы алғашқы мәліметтер; Қазақстан аумағындағы көне жазулар туралы түсінік; Қазақстан Республикасының Мемлекеттік рәміздерімен танысу, оларды сипаттау; Қазақстан елордасы – Астана қаласы.

2-сынып: «Мал шаруашылығы» және «егін шаруашылығы» туралы алғашқы түсінік; көне қалалар мен ескерткіштер; ғұндардың өмір салты туралы алғашқы түсінік; Ботай мәдениетінің ерекшеліктері; қазақ халқының жылқыны қолға үйретуі; көрнекті тарихи тұлғалар және мәдениет қайраткерлері; Әл-Фарабидің ғылымның дамуына қосқан үлесі; Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздерінің мәні; Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздерінің қолданылу саласын анықтау; Қазақстан халықтары достығының маңыздылығы.

3-сынып: Көшпелі және отырықшы өмір салтының ерекшеліктері; тарих және мәдениет ескерткіштерін сақтау маңыздылығын түсіндіру; Қазақстанның тарихи тамыры; Түркілердің өмір салтымен танысу; Қазақстан тарихындағы маңызды оқиғалар; Қазақ хандығының құрылу себептері; көрнекті тарихи тұлғалар және мәдениет қайраткерлері; хандар, батырлар мен билердің рөлі; Абылай хан; Керей хан; Жәнібек хан; Қазақстан тарихы: тәуелсіздік, мемлекеттілік және патриотизм; Қазақстанның бейресми рәміздерінің мәнін түсіндіру («Алтын адам», «Бәйтерек» монументі, «Мәңгілік Ел» қақпасы); тұлғаның, отбасының, қоғам мен мемлекеттің дамуындағы еңбектің рөлі.

4-сынып: «Технологиялық прогресс» ұғымы анықтамасымен танысу; тарихи мұражайлардың қызметі; мұражайдың өзіндік жобасы; қазақ халқының шығу тарихы; сақтар, ғұндар, түркілер және қазақтар арасындағы байланысты графикалық түрде бейнелеу; Қазақстан тарихындағы маңызды оқиғалар; Қазақстанның XX-XXI ғасырлардағы жетістіктерінен мысалдар; шығармашылық және еңбек салаларындағы көрнекті қайраткерлердің өмірбаяны; Қазақстан тарихы: тәуелсіздік, мемлекеттілік және патриотизм; «Қазақстан» атауымен байланысты ұлттық бренд; Қазақстанның әлемдік сахнадағы рөлі [12].

«Дүниетану» пәні мазмұнында Қазақстан тарихының кіріспе курсына арналған оқу материалдары Саяхат, Салт-дәстүр және ауыз әдебиеті, Менің отбасым және достарым, Менің туған елім, Жақсыдан үйрен, жаманнан жирен, Уақыт, Өнер, Атақты тұлғалар, Демалыс мәдениеті. Мерекелер. Мәдени Мұра,

Мамандықтар әлемі, Ғарышқа саяхат, Болашаққа саяхат ортақ тақырыптарында қамтылған.

Тақырыптарды бөлуде хронологиялық жүйелілік сақталмаған. Мысалы, 1-2-сыныпта оқу мақсаттары келесі ретпен берілген.

1.3.2.1 көрнекі материалдар негізінде сақтардың өмір салтын сипаттау,

1.3.4.1 дереккөздерді зерделеу арқылы Томирис туралы әңгімелеу,

1.3.5.1 Қазақстан Республикасының рәміздерін өзге елдердің рәміздерінен ажырату;

1.3.3.1 Қазақстан аумағындағы көне жазулар туралы білу;

1.3.1.2 ежелгі заманның танымал тарихи ескерткіштері/жәдігерлері туралы әңгімелеу;

2.3.4.1 әл-Фарабидің ғылымның дамуына қосқан үлесі туралы әңгімелеу;

2.3.1.2 түрлі дереккөздерді зерделеу арқылы көне қалалар мен ескерткіштерді сипаттау;

2.3.3.1 Ботай мәдениетінің ерекшеліктерін сипаттау.

Оқу тақырыптарын кіріктіріп беруде тарихи хронологияның сақталмағанын көруге болады. Сондықтан пән мазмұнын құрылымдауда хронологиялық және логикалық бірізділік принципін сақтау қажет. Бұл білім алушылардың тарих туралы алғашқы танымдарын дұрыс қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, тарих пәні мұғалімдерінің съезіндегі секция жұмысында, пленарлық мәжілісінде 5-сыныптағы оқу материалының білім алушының жас ерекшелігіне сәйкес келмейтіндігі туралы сұрақтар талқыланып, нақты шешім қабылданды.

5-сыныпта оқу бағдарламасы бойынша анықталған кемшіліктер:

– Тарихқа кіріспе. Қазақ тарихы туралы біз қандай деректерден білеміз? Қазақстанның тарихи картасы тақырыптарының берілмеуі;

– оқушының кеңістікте бағдарлануына, тарихи кезеңдердің ерекшеліктерін түсінуге арналған Қазақстанның ежелгі тарихын кезеңдеу туралы оқу материалының қамтылмауы;

– пән мазмұнында археологиялық мәдениетке басымдық берілуі;

– тарихқа кіріспе курсы ретінде берілген «Дүниетану» пәні мазмұнында тарихи оқиғалардың жүйесіз берілуі болды.

Сондықтан съезде 5-сыныпта білім алушылардың жас ерекшелігін ескере отырып *«Тарихқа кіріспе» пәнін енгізу*; Қазақстан тарихының ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі кезеңін 6-11-сыныптарда оқыту туралы шешім қабылданды.

«Қазақстан тарихы» пәнінің жаңа мазмұны мынадай бағдарларды ескере отырып айқындалады:

1) заманауи қоғамның серпінді сұраныстарына сәйкес болу;

2) сын тұрғысынан, шығармашылық және позитивті ойлауды дамыту қажеттілігі;

3) оқу пәні мазмұнындағы сабақтастықты күшейтудің орындылығы;

4) бастауыш білім беру және негізгі орта білім беру деңгейлері

арасындағы білім беру мазмұнының үздіксіздік және сабақтастық қағидатын сақтауды қамтамасыз ету;

5) білім беру мазмұнында академиялық және практикалық теңгерімін сақтау;

6) оқыту, тәрбиелеу мен дамытудың біртұтастығын қамтамасыз ету.

«Қазақстан тарихы» пәнін жаңа мазмұнда оқытудың құрылымы 2-кестеде берілген.

2-кесте. Оқу бағдарламаларының құрылымы

Сынып	Кезеңі және хронологиясы
5	Тарихқа кіріспе
6	Ұлы даланың ежелгі тарихы (шамамен 1 млн жыл бұрын – V ғасыр)
7	Түркілік кезең (VI - XII ғасырлар)
8	Ұлық Ұлыс және ұлттық мемлекеттің қалыптасуы (XIII - XVII ғғ.)
9	Қазақстанның өзгерістер кезеңіндегі дамуы (XVIII ғ. – XX ғ басы.)
10	Кеңестік кезеңіндегі Қазақстан (XX ғ)
11	Қазақстанның жаңғыру кезеңі (XX ғасырдың соңы – XXI ғ)

Сонымен жаңа құрылымға сәйкес 5-сыныпта «Тарихқа кіріспе» пәні оқытылады.

Пәннің негізгі мақсаты білім алушыларды қазақ халқының өміріндегі маңызды тарихи кезеңдермен және оқиғалармен таныстыру.

Пәннің негізгі міндеттері:

– Қазақстан тарихының негізгі кезеңдері мен ұлттық құндылықтар туралы білім беру;

– Отандық тарих туралы бастапқы ұғымды қалыптастыру;

– білім алушылардың отан тарихына деген патриоттық сезімін қалыптастыру;

– өз Отанының болашағы, бүгіні және өткен тарихы туралы алғашқы түсініктерді меңгеру.

Пән мазмұнында оқушылардың жас ерекшелігіне сәйкес Қазақстан тарихындағы маңызды оқиғалар туралы тарихи әңгімелер, шежірелер, мифтер, эпостар, аңыздар қамтылады.

«Тарихқа кіріспе» пәні отандық тарихтың зерттелген тарихи оқиғалары, тұлғалар тарихы, ұлттық құндылықтардың мәні сипаттама, нақты бейнелер мен эпизодтық әңгімелер арқылы беріледі. Қазақстан тарихының бастапқы курсына ең маңызды және белгілі эпизодтар зерделенеді, оқушылар тарих туралы қарапайым түсініктерді меңгереді.

Оқу бағдарламасында білім алушылардың бастауыш сыныптарда «Әдебиеттік оқу», «Дүниетану» пәндерінен алған Отан тарихы туралы тарихи білімі одан әрі толықтырылып, нақтыланады. Сонымен қатар, 6-11-сыныптардағы Қазақстан тарихының жүйелі курсын оқытуға кіріспе ретінде беріледі.

«Тарихқа кіріспе» пәнін білім алушының пәнге қызығушылығын арттыратын маңызды тарихи оқиғаларға, қызықты тақырыпқа арналған шағын әңгімелер жинағы ретінде беру қажет. Әңгіме көркем шығарманың барлық ережелеріне сәйкес сюжет болуы керек. Сонымен, мысалы, «Тарих деген не?» әңгімесін профессордың ұлына немесе немересіне, неге ол осы ғылыммен айналысқаны туралы әңгіме ретінде құруға болады. «Ұлы Отан соғысы туралы» әңгімеде кейіпкердің іс-әрекеті мен жастық шағы, майданға аттану туралы шешімі және оның ерлігі жөнінде көркем әңгіме ретінде құрылуы қажет. «Адамдар отты қалай жақты?», «Жылқыны қолға үйрету», «Томирис патшайымы», «Шырақтың ерлігі», «Ұлы даладағы Александр Македонский», «Ұлы Даланың алғашқы қалалары (Арқайым мен кент туралы)» сияқты әңгімелер қамтылады.

Эпизодтық әңгімелер тарихи мазмұн мен бейнелі көркемдік форманы үйлестіре отырып құрылуы қажет.

5-сыныпқа арналған «Тарихқа кіріспе» оқу пәнінің базалық білім мазмұнының жобасы:

Тарих деген не? Тарих ұғымын білдіретін мән-мағыналар. Шежірелер мен жылнамалар туралы. Өткен заман тарихы білудің маңызы. Тарихи сана. Тарихи кеңістік. Тарихи уақыт туралы.

Қазақ елі. (Қазақ елінің картасымен танысу. Бес аймаққа бөліп қарастыру Батыс, Шығыс, Оңтүстік, Солтүстік, Орталық. Әр аймақтағы табиғи жағдайларға қысқаша шолу жасау. Әр өңірдің оқушысына өз аймағын тануға мүмкіндік беру).

Ежелгі дүние тарихы туралы түсінік.

Ұлы даланың жылқы өсіру мәдениеті. Көшпеліліктің қалыптасуы. Маусымдық жайылым туралы түсінік (жайлау, көктеу, күзек, қыстау). Қазақтың «төрт түлік», «төрт түліктің киелері» туралы түсінігі.

Ұлы дала тұрғындарының материалдық мәдениеті дегеніміз не? Киіз үй шығу тарихы, түрлері. «Ұлы Даланың алғашқы қалалары (Арқайым мен кент туралы)». Ежелгі патша қорғандары. Сақ зергерлері. Дала тұрғындарының киімі (Шалбардың, етіктердің пайда болу тарихы).

Ұлттық тағам (Жасалу тарихы, сақталу тәсілдері). Ұлттық ойын түрлері, Ұлттық ойынның бүгінгі түрлері.

Ұлы дала тұрғындарының рухани мәдениеті дегеніміз не? Жартастағы таңбалар. Табиғатты қастерлеу (Отқа, күнге табыну). Салттар мен дәстүрлер (түсінік). Салттар мен дәстүрлер түрлері. Ғұрыптық жоралғылар. Ұлттық музыкалық аспаптар (Пайда болу тарихы, жасалу тәсілі. Ұлттық аспаптарға қатысты тарихи әңгімелер). Халықтың ырымдары. Эпос және көне жазулар.

«Томирис патшайымы», «Шырақтың ерлігі», «Ұлы даладағы Александр Македонский», Мөде (тарихи әңгіме түрінде).

Орта ғасырлар тарихы туралы түсінік. Түркі дәуірі (Қысқаша шолу).

Көне қалалар. Түркі дәуірінің тарихи тұлғалары (Әл Фараби, М.Қашқари, Күлтегін, Тоныкөк т.б.).

Ұлық-Ұлыс – Алтын Орда дәуірі (қысқаша сипаттама)

Жошы ұлысы. Қазақ хандығы (қысқаша сипаттама)

Домбауыл, Алаша хан, Жошы хан, Яссауи кесенелері. Шежіре.

Жоңғар шапқыншылығы. Абылай хан, Бөгенбай батыр, Қабанбай батыр, Үмбетей жырау, Бұхар жырау, Ақтамберді жырау т.б. «Елім-ай» әнінің тарихы.

Патшалы Ресейдің қазақ даласын отарлау саясаты (түсінік қалыптастыру).

Қазақ халқының азаттық күрес тарихы (Сырым, Кенесары, Жоламан, Жанқожа т.б.)

Ш.Уәлиханов, Ы.Алтынсарин, А.Құнанбаев және т.б.

Балуан Шолақ, Қажымұхан т.б

1916 жылғы Ұлт-азаттық күрес (түсінік беру)

Алаш идеясы. Алаш қайраткерлері.

Кенестік кезеңдегі Қазақстан.

1930 жылдар зобалаңы Ұлы нәубет (түсінік қалыптастыру, 31 мамыр)

Тұлғалар қызметіне шолу (Ә.Х.Марғұлан Қ.И.Сәтбаев, М.Әуезов т.б.)

Менің отаным – Қазақстан Республикасы.

Қазақстан Республикасының рәміздері.

Қазақ елін әлемге танытқан тұлғалар.

Ұлыстың Ұлы мерекесі – Наурыз.

6-сынып. Ұлы даланың ежелгі тарихы (шамамен 1 млн жыл бұрын – V ғ).

Қазіргі Қазақстан аумағындағы тас ғасырының тарихы палеоклиматтық және геоэкологиялық жағдайлармен байланысты әлемнің басқа бөліктеріндегі адамзаттың палеолиттік және неолиттік ошақтарының ежелгі мәдени дәстүрлерімен салыстырғанда жалпы және ерекше ерекшеліктерге ие. Олар сонымен қатар тастан жасалған бұйымдар өндірісі үшін материалдармен байланысты болды. Тас дәуірінде алғашқы әлеуметтік байланыстар пайда болды.

Қола дәуірінде Ұлы даланың кең жазық кеңістіктерінің аридизациясы жағдайында протокала мәдениетінің пайда болуына негіз болған тіршілік жүйесінің кешенді шаруашылық-мәдени типі қалыптасты. Ежелгі металлургия технологияларын игеру құрылымдық жағынан күрделі әлеуметтік ұйымдарды қалыптастыру, айырбас пен сауданы дамыту ісінде негіз болды, сондай-ақ қолөнерді, өнерді және әскери істі дамытуға қызмет етті.

Ерте көшпенділер дәуірі бүкіл адамзат тарихындағы бірегей құбылыс болып табылады. Өркениетті зерттеушілердің пікірінше, "салт-аттылардың" пайда болуы әрқашан олар мүлдем болмаған аймақтарда ежелгі мемлекеттердің пайда болуынан бұрын болған. Көшпенділер мәдениеті адамзаттың ежелгі дәуірдегі интеграциялану процестеріне ықпал етті. Атқа мінуді игерген адамдардың ұтқырлығының арқасында қол жетпейтін кеңістіктер игерілді. Жылқы шаруашылығы өмір салты мен қызмет түрі ретінде мал шаруашылығының қарқынды түрлерінің дамуына және алмасудың дамуына ықпал етті.

Пән мазмұнда Ұлттық тарихты бейнелеудің базалық үлгісінің мазмұны келесі ұстанымдар негізінде жаңарады:

- Қазақстан территориясында алғашқы адамдардың пайда болуы;
- Қоғам қалыптасып, тіл, мәдениет, технология пайда болуы;

– «Неолиттік революция», Қазақстан аумағында өндіруші шаруашылықтың, энеолиттік мәдениет ошақтарының (Ботай) пайда болуы;

– кешенді мал өсіруші-егіншілік шаруашылық түріндегі аграрлы қоғамның пайда болуы, қола ғасырының далалық мәдени қауымдастықтарының қалыптасуы.

Сонымен қатар, далалық металлургияның дамуына және оның әлемдік тарихтағы орнына, «қалалар елі» феноменіне баса назар аударылады.

Ұлы Дала аумағында қоғамның дамуы нәтижесінде Ұлы Дала өркениетінің негіздері қаланды. Тарихи процесті баяндау кезінде Қазақстан территориясында жылқыны қолға үйретуге, оның адамзат тарихына тигізген әсеріне ерекше мән беріледі. Атқа міну дәстүрінің пайда болуы арқылы дүниежүзілік байланыс құралдарын дамыту адамзат өркениетінің негізгі даму факторы ретінде қарастырылады.

Далалық атқа міну қоғамдарының қалыптасуы өзен және теңіз жағалап қоныстанған қоғамдарға балама ретінде қарастырылады. Далалық атқа міну қоғамдарының – батыс (қазақстандық) және шығыс (моңғолдық) екі орталығы қарастырылады.

Одан кейінгі саяси тарих әртүрлі кезеңде құрылған бірлестіктермен және Ұлы Дала кеңістігінің бөлшектенуімен байланысты.

Ұлы Дала өркениеті отырықшы мал өсіруші-егіншілік өркениеті ретінде пайда болған, осыған пән мазмұнында ерекше назар аудару қажет. Даланың Еуразия тарихында атқарған рөлі Жерорта теңізінің Батыс Еуропа тарихында атқарған рөлімен бірдей, себебі ол шет аймақтарда өмір сүрген қоғамдарды байланыстырды, Шығыс Еуропадан Тынық мұхитына дейін созылған біртұтас өркениеттілік аймақты қалыптастырды.

Сонымен бірге, бұл кезең – Ұлы даланың жылқы өсіруші қоғамдарының өрлеу кезеңі мен олардың алып саяси жобаларының іске асқан – алғашқы дала империяларының құрылған уақыты.

Сақ, скиф, сармат қоғамдары дара феномендер емес, дала жылқы өсірушілерінің біртұтас сақ-скиф қауымдастығының аймақтық көрінісі ретінде сипатталады.

Осы кезеңнің тарихи процесін бейнелеу үшін келесі тармақтар маңызды болып табылады:

Осы кезеңде өмір сүрген Қазақстан халқының кейінгі түркі тілдес ұлттармен тікелей сабақтастығы, этнотілдік процестердің күрделі сипатының мүмкіндігі, Еуразияның жылқы өсіруші қоғамдарының ерте түркілену кезеңі (б.з.д. 1 мыңжылдық);

Жылқы өсіруші Ұлы Дала қоғамдарының кешенді мал өсіруші-егіншілік сипаты, отырықшы және қала орталықтарының рөлі, «таза көшпелі» қоғамдардың өмір сүруінің мүмкін еместігі және мұндай аңыздардың антика тарихнамасында туындауын түсіндіру;

Еуразия даласының жылқы өсіруші саяси бірлестіктерінің – Скиф патшалығы, Қаңлылар, Үйсіндер, Ғұндардың мемлекеттік сипаты. Ғұндар (хунну, гунны) мемлекеті Еуразия даласы жылқы өсірушілерінің алғашқы

империясы, ортақ идеология, мәдениет пен тарихи тағдыр ортақтастығын сезіну негізінде Ұлы Даланы біріктірудің алғашқы әрекеті ретінде қарастырылады.

Пән мазмұнында Ұлы Дала деген ұғымды өзектендіріп, жылқыны қолға үйрету бүкіл Ұлы даланы игеруге, оны біріктіруге мүмкіндік берді деген ойды жеткізу керек. Энеолит дәуірінен бастап Қазақстан аумағында, содан кейін Қара теңізден Тынық мұхитқа дейінгі бүкіл кеңістікте Ұлы Дала өркениеті қалыптасып келе жатқанын көрсету қажет. Барлық тарихи сюжеттер осы өркениеттік қоғамдастықтың қалыптасуы мен дамуы туралы оймен біріктірілуі керек.

Оқу бағдарламасы «Ұлы Даланың жеті қыры» бағдарламалық мақаласында көрсетілген қазақ тарихында символдық мәні бар тарихи құбылыстар: «атқа міну мәдениеті», «Ұлы Даланың ежелгі металлургиясы», әлемнің бірегей мәдени құбылысы «аң стилі», «Алтын адам» жәдігері жаңа зерттеулер негізінде толықтырылады. Сонымен қатар осы жерде өмір сүрген, өсіп-өнген Сақ, Ғұн дәуірі Түрік қағанаты, Алтын Орда және Қазақ хандығы тарихының бастауы ретінде сабақтастықта беріледі.

6-сыныпқа арналған «Қазақстан тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұны:

1) Тас дәуіріндегі Қазақстан: Палеолит. Қазақстанда алғашқы адамның пайда болуы, әлеуметтік ұйымдасудың алғашқы формалары: алғашқы қауымдық тобыр және рулық қауым. Ежелгі адамдардың кәсібі (аң аулау, терімшілік және балық аулау). Қазақстан аумағындағы тас дәуірінің ескерткіштері: тұрақтар, петроглифтер және т.б. Қоғамдық қатынастардың қалыптасуы. Сөйлеу мәдениетінің дамуы. Технологиялардың пайда болуы. Дүниетанымы.

2) Неолит - неолиттік революция. Егіншілік пен мал шаруашылығы, қолөнер және ерте металлургияның түрлі формалары. Атқа міну мәдениетінің пайда болуы. Ботай қоныстары. Салт атты адамның шығуы. Ат баптаудың әлем мәдениетіндегі орны. Беғазы қорымы. Қола дәуіріндегі металлургия. Қола дәуіріндегі кешенді шаруашылықтың дамуы. Көшпелі мал шаруашылығының қалыптасуы. Қалалық қоныстар. Арқайым қала қонысы. Қазақстанның дала металлургиясының әлем тарихындағы орны. Ежелгі қоныстар. Ежелгі наным-сенімдер және өнер.

3) Сақтар әлемі. Қоғамдық дамуы. Патшалық биліктің қалыптасуы. Грек, парсы жазба ескерткіштері. Сақ патшайымы Томирисінің парсы патшасы Кирге қарсы күресі, Шырақтың ерлігі, Сақтардың Александр Македонскийдің әскеріне қарсы күресі; Қоғамдық құрылысы. Шаруашылығы мен тұрмысы. Кешенді мал шаруашылығы кәсібі. Көшке ыңғайланған тұрмыстың қалыптасуы. Арабалар мәдениеті. Киіз үйдің жасалуы. Ақинақ

Материалдық және рухани мәдениеті. «Аңдық стиль». Аңдарды кие тұту. Есік қаласының қорғаны — «Алтын адам». Шілікті, Берел, Бесшатыр, Тасмола және т.б. археологиялық ескерткіштер. Сақтар — қазақ халқының ең ертедегі ата-бабалары. Ұлы даланың Шығыс және Батыс екі ошағының қалыптасуы. Сақтардың өзге халықтарға мәдени ықпал етуі.

4) Савромат-сарматтар. Сарматтардың ежелгі замандағы саяси оқиғаларға қатысуы. Сарматтардың қоныстануы, шаруашылығы мен тұрмысы. Сарматтардың қоғамдық құрылысы. Сарматтардың археологиялық ескерткіштері. Мәдениеті

5) Алғашқы мемлекеттік бірлестіктер. Үйсіндер мен Қаңлылар. Үйсіндер мен Қаңлылар туралы жазба деректер. Үйсін мемлекетінің саяси және этникалық тарихы. Үйсіндер мен Қаңлылардың қоныстануы, шаруашылығы мен тұрмысы. Үйсіндер мен Қаңлылардың қоғамдық құрылысы. Үйсіндер мен Қаңлылардың материалдық және рухани мәдениеті. «Полихромдық стиль».

6) Қазақстан тарихындағы ғұндар. Қытай деректеріндегі ғұндардың ерте тарихы. Мөде шаньюй-ғұн мемлекетінің негізін салушы. Ғұндардың мемлекеттік құрылысы. Ғұндардың ыдырауы. Ғұндардың жаппай қоныс аударуының басталуы. Ғұн көсемі: Аттила және оның жорықтары. Халықтардың ұлы қоныс аударуы. Ғұндардың шаруашылығы мен қоғамдық құрылысы. Ғұндар дәуіріндегі мәдениеттің дамуы.

7) Қазақстан аумағындағы ежелгі адамдардың антропологиялық бет-әлпеті. Этногенез. Ежелгі Қазақстанның мәдени мұрасы.

8) Өлкетану. Туған өлкенің аңыз-ертегілері. Біздің айналамыздағы өлке тарихы мен табиғатының ескерткіштері. Өлкетану мұражайы және тарихи жәдігерлер.

7-сынып Түркілік кезең тарихы (VI - XII ғасырлар)

Түркілердің өз жазуының пайда болып, түркі ескерткіштерінің ғылыми айналымға енуі отандық тарихтың «баяндалуына» мүмкіндік туғызды. Түркі кезеңінде түркілік тарихи-мәдени қауымдастық қалыптасып, қазақ этногенезінің іргетасы қаланды.

Түркі империясы (Мәңгі Түркі Елі) ұзаққа созылған саяси дүрбелең кезеңінен кейін жаңғырған ғұндардың империялық саяси жобасының жалғасы ретінде сипатталады.

Осы кезеңнің тарихи процесін бейнелеудегі маңызды жағдайлар:

Бірыңғай түркі әдеби тілі қалыптасты. Ұлы Дала өркениетінің ұзаққа созылған қалыптасу кезеңі аяқталып, жеке тарихнамасымен бекіген жеке әдеби дәстүрі мен идеологиясы қалыптасады.

Саяси эволюция мемлекеттердің ауысуы емес, біртұтас мемлекет ішіндегі жекелеген әулеттердің ауысуы арқылы жүзеге асады. Біртұтас Түркі империясы Батыс және Шығыс қағанаттарына бөлінеді. Батыс қағанатты бірінен соң бірі ашина, түргеш, қарлұқ және қарлұқтардан шыққан қарахандар әулеттері билейді. Шығыс қағанаты бірін-бірі алмастырған ашина, ұйғыр (яглакар/жалайыр), қырғыз билеушілерінің иелігіне өтті. 10 ғасырдан кейін дербес қағанаттардың – батыста – Қимақ-Қыпшақ, Хазар, Авар, шығыста – Қидан, Керейіт, Найман мемлекеттерінің қалыптасу процесі жүре бастады.

Қимақ-қыпшақ конфедерациясының аясында қазіргі қазақ этносына тән ерекше этномәдени белгілер – тіл, өзіндік сана, антропологиялық және этнографиялық ерекшеліктер қалыптасады.

Түркі Елінің өмір сүруі негізінде жаһандық экономикалық және мәдени алмасуды дамыту арқылы адамзат өркениетінің дамуына қуатты серпін берген

Ұлы Жібек жолы – кең ауқымды континенттік сауда жолы ретінде жүзеге асырылады.

Тарихты мемлекеттердің емес, әулеттердің ауысуы түрінде сипаттаған маңызды. Сонда (Қытай тарихын бейнелеу ұқсастығына сәйкес көрсету) ұзақ өмір сүрмеген «тайпалық» мемлекеттердің үзік-үзік тарихы деген түсініктің орнына білім алушылардың санасында ел мен халықтың мыңжылдық тарихы туралы көзқарас қалыптасады.

Тұжырымдамалық тұрғыдан алғанда, бұл кездегі тарихи процесс мемлекеттердің ауысуы емес, әулеттердің ауысуы болып табылады. Сондықтан пән мазмұнында Батыс Түрік қағандығы, Түргеш әулеті билігі, қарлық әулеті билігі, Қимақ әулеті билігі, оғыз бірлестігі деп беріледі.

Тарихты сабақтастықта беру мақсатында Түркі қағанатының ыдырауы нәтижесінде пайда болған жекелеген бөліктерді жеке мемлекеттер ретінде емес, біртұтас жүйенің ыдырауының уақытша нәтижесі ретінде көрсету аса маңызды. Пән мазмұны Шығыс түрік қағанаты, ұйғырлар, қырғыздар туралы оқу материалымен толықтырылады. Себебі, білім алушылар наймандар, керейлер, жалайырлар – Шығыс Түрік қағанатының жалғасы екенін түсінуі керек. Бұл пән мазмұнындағы сабақтастықты сақтауға мүмкіндік береді.

7-сыныпқа арналған «Қазақстан тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұны:

1) Ұлы Түркі Елі – дала алқаптарында ірі мал шаруашылығы негізінде қалыптасқан салт атты жауынгерлердің империясы. Түрік алыптары – ғұндардың мұрагері. Түркі империясының әлем мәдениетіндегі рөлі. Ұлы даланың түркі мемлекеті қол астына бірігуі. Түркілердің тарихи тұлғалары. Түркілердің империялық идеологиясы. Ғұндар мен түркілер империясының ерекшеліктері.

2) Түркілердің билеуші әулеттері. Түркі мемлекеттерінің билеуші әулет өкілдерінің ауысып отыруы ретінде көрініс табуы. Батыс түркілері. Түркеш. Қарлұқ. Қарахан. Шығыс түріктері. Басмылдар. Ұйғыр ру-тайпалар одағы. Қырғыз одағы. Қидан. Керей. Найман. Түркі мемлекеттерінің қоғамдық-саяси құрылысы.

3) Түрік мәдениеті. Түркілердің әскери өнері. Түріктердің темір сауыттары. Жазу өнері мен мемлекет. Жазу мәдениетінің дамуы. Руникалық жазудың таңба әріптері. Баршынкент. Баласағұн. Шауғар. Ясы. Джент. Қаракорым қалалары. Түркі жазба ескерткіштері. Материалдық мәдениеттің түркілік кезеңі және оның әлем мәдениетіне әсері.

4) Түркілердің Ұлы Жібек жолын қалыптастыруы. Ұлы Жібек жолы бойындағы қалалардың дамуы. Тараз қаласы. Түркілердің сәулетшілік өнері. Мәдениет синтезі. Әлемдік діни ілімдердің таралуы. Кітапшылардың діни қауымының қалыптасуы. Ұлы дала мемлекеттерінің даңқты тарихындағы халықаралық сауданың орны мен ықпалы. Түркі жазба ескерткіштері. Түркі мәдениетінің әлемдік өркениеттің дамуына қосқан үлесі. Түркі әлемінің көрнекті мәдениет және ғылым қайраткерлері.

5) Әлем тарихындағы қыпшақтардың орны. Батыс түріктер және олардың Ұлы даладағы мұрагерлігі. Оғыз. Болгар. Хазар. Қаңғар. Печенег.

Қыпшақтардың дала конфедерациясы. Мафазат аль-гуз – Оғыз даласы. Дешт қыпшақ – Қыпшақтар даласы. Қыпшақ ру-тайпалары – дала конфедерациясы. Қыпшақтар және Шығыс Еуропа елдері. Қыпшақтар және Орталық Азия. Қазақ халқының қалыптасуындағы қыпшақтардың рөлі.

8-сынып. *Ұлық Ұлыс және ұлттық мемлекеттің қалыптасуы (XIII-XVII ғғ.)*

Пәннің базалық білім мазмұны екі кезеңді қамтиды:

- «Ұлық Ұлыс (Жошы Ұлысы) және оның мұрагерлерінің кезеңі»;
- Қазақ хандығы кезеңі.

«Ұлық Ұлыс (Жошы Ұлысы) және оның мұрагерлерінің кезеңі» қазақтардың өз этногенезі мен политогенезі процестерімен байланысты ұлттық тарихтың аса маңызды кезеңі.

Ұлық Ұлыс (Жошы Ұлысы) түркі кезеңінің жалғасы, әрі қазақ ұлтын қалыптастыру, нақты айтқанда, жергілікті түркі-қыпшақ қауымдастығының Шыңғыс ханмен еріп келген шығыс түркі-моңғол элементтерімен бірігіп, біртұтас қазақ ұлтын құраудың этномәдени және этносаяси негізі ретінде қарастырылады.

Осы кезеңнің тарихи үдерісін бейнелеуге төменде көрсетілген жағдайлардың маңызы зор:

Шыңғыс хан мемлекеті түркі империялық жобасының жаңғыруы ретінде, Шыңғыс хан мен оның мұрагерлерінің Ұлы Даладағы соғыс жорықтары – жаулаушылық әрекеттерімен қоса, дала жылқы өсірушілерінің ыдыраған империясын қалпына келтіру амалдары ретінде де қарастырылады;

Қазақ ұлты Ұлық Ұлыстың аясында қалыптасқан. Ұлттық тарих үшін оның шығысы (сол қанат, қазіргі Қазақстан территориясы) мен батыс бөлігінде (оң қанат, қазіргі Ресей мен Украинаның оңтүстігі) жүргізілген процестердің маңызы бірдей. Сонымен қатар, Моғолстан (Шағатай Ұлысы) аумағындағы процестер маңызды болып табылады;

Тарихи деректерге сәйкес Ұлық Ұлыстың ыдырауы кезеңінде пайда болған саяси бірлестіктер («Әбілқайыр мемлекеті», Сібір, Маңғыт (Ноғай) ұлыстары) жеке мемлекеттер емес, Ұлық Ұлыстың сол қанаты халқының саяси ұйымдасуының балама түрі болып табылады. Қазақ хандығы – осындай нұсқалардың бірі;

Ұлық Ұлыстың аясында жазбаша әдебиеттен, ауызша мәдени дәстүрден, музыкалық өнерден, заттай мәдениет ерекшеліктерінен көрініс табатын дәстүрлі қазақ мәдениеті қалыптасады.

Қазақ хандығы кезеңі

Қазақ хандығының тарихы XVI-XVII ғасырларға бөлінген екі кезеңнен тұрады. Бұл екі негізгі оқиғамен байланысты:

– дербес Сібір және маңғыт (Ноғай) мемлекеттері мен Моғолстанның жойылуы;

– Ұлы даланың барлық тәуелсіз тұрғындарын қазақ хандарының басқаруына біріктіру – қазақ этносының саяси бірігу процесінің аяқталуы.

Осы кезеңнің тарихи процесін бейнелеу үшін келесі жағдайлар маңызды:

Қазақ хандығының құрылуы жаңа мемлекет құру ретінде емес, дала жылқы өсірушілері – Ұлықбектің мұрагерлерінің саяси бірлігін қалпына келтіру ретінде қарастырылады.

Қазақ этносы мен Қазақ мемлекетінің қалыптасуы Ұлы даланың тәуелсіз субъектілерінің қалдықтарын біріктіру арқылы жүреді. Моғолстан, Ноғай ұлысы мен Сібір хандығы халқы қазақ этносының қалыптасуына қатысады.

Ұлттық тарихты түсіну үшін қазіргі қазақтардың тек Қазақ хандығы халқының ғана емес, Ноғай ұлысы мен Сібір хандығы халқының да ұрпақтары болып табылатындығы маңызды. Бұл саяси құрылымдардың тарихы Қазақстан тарихының бір бөлігі болып табылады.

Ноғай ұлысының тарихы тек қазіргі ноғайлардың тарихымен таныстырумен шектелген. Олар гүлдену кезеңінде Орталық Қазақстан мен Сырдарияның төменгі ағысына дейінгі аумақты иемденгенін ескеретін болсақ, ұлттық тарих өрісінің жасанды тарылуын көруге болады.

Сонымен қатар ноғай ұлысының тарихи жерлерін бүгінгі жерді мекендеген қазақтардан ажыратып, оларды ноғайларды Кавказға қуып шыққан «шетелдіктер» ретінде көрсетеді.

Шын мәнінде, «ноғайлар» XVII ғасырда қазақтар болды, өйткені бұл екі термин де осы уақыт кезеңіндегі этнонимдер емес, политонимдер болған. XVI ғасырда оңтүстік шекаралары Есіл және Нұра өзендері бойымен өткен. Сібір хандығының тарихын бейнеленгенде де осындай жағдай орын алған. Қазақ хандары XV-XVI ғасырларда Мәскеу князьдері сияқты жер мен халықты «жинақтайды».

8-сыныпқа арналған «Қазақстан тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұны:

1) Ұлық Ұлыс империялық мемлекетінің әлем тарихындағы орны. Шыңғыс қағанның ақ киізге көтерілуі. Ұлық Ұлыс құрылтайлары. Төрт ұлыс мемлекетінің қалыптасуы. Жошы Ұлысының аумағы. Орда Ежен. Бату хан. Берке хан. Ноғай беклярбек. Жошы ұлысының шағатайд иеліктерімен қарым-қатынасы. Жошы әулетінің Хулагу ұрпақтарымен күресі. Өзбек хан. Жошы ұлысының «Алтын дәуірі». Жошы ұлысының мамлюк Мысырымен қарым-қатынасы.

2) Ұлы дала мәдениеті. Сәулетшілік өнер мен қала құрылысының дамуы. Ұлық Ұлыс қалалары. Сарай-Бату. Сарай-Берке. Сарайшық. Сығнақ. Сауран. Жазба әдебиеттің дамуы. Рабғузи. Қалыптастыру әдеби тілдері. Қазақтың ноғайлы кезеңіндегі жазба әдебиетінің қалыптасуы мен дамуы. Қазақ этносы қалыптасуы. Ұлық Ұлыс тарихының тәлімі негізінде қалыптасқан қазақ халқы.

3) Ұлық Ұлыстың ыдырауы және оның негізгі себептері. Халықаралық сауда қатынастарының құлдырауы. (Ұлы географиялық жаңалықтар ашылуы). Демографиялық себептер («Ұлы оба» індеті). Саяси себептер (әулетаралық тартыстар мен рубасыларының орталық билікке қарсы күресі). Тоқтамыс хан. Әмір Ер-Едіге. Әмір Темір мемлекеті және оны Әбілқайыр ханның өзбек қауымдары тарапынан жойылуы. XIII – XV ғғ. мәдениет. Қобыланды. Алпамыс. Едіге, Орақ-Мамай. Кетбұға. Асан қайғы. Сыпыра жырау. Өтеміс қажы. Түркі-Қазақ тарихы Қадырғали Жалайыри, Мұхаммед Хайдар Дулати, Өтеміс қажы.

4) Қазақ халқының қалыптасуы. Қазақтар – Ұлы Дала мұрагері: тарихи және этникалық сабақтастық. «Қазақ» этнонимі. Қазақ халқының біртұтас халық болып қалыптасу үдерісінің аяқталуы.

5) Біртұтас қазақ мемлекетінің құрылуы. Қазақ ұлттық мемлекетінің құрылу алғышарттары. Қазақ хандығының құрылуы (аумағы, халықтың этникалық құрамы). Қазақ хандығы – Ұлық Ұлыстың негізгі мұрагері. Мемлекеттің негізін салушылар – Жәнібек пен Керей. М.Х. Дулатидің «Тарихи Рашиди» еңбегі – Қазақ хандығының алғашқы тарихы жөніндегі құнды дерек. Қазақ хандығы қалыптасуының алғашқы жылдарындағы ішкі және сыртқы саясаты. Шығыс Дешті Қыпшақтың саяси бірлігін қалпына келтіру. Біртұтас қазақ мемлекеті қалыптасуының тарихи маңызы.

6) Қазақ хандығының XVI - XVII ғасырлардағы дамуы. Қасым хан билігі тұсындағы Қазақ хандығының нығаюы. Хақназар хан билігі тұсындағы Қазақ хандығының одан әрі нығаюы және саяси өркендеуі. Тәуекел ханның ішкі және сыртқы саясаты. Есім ханның ішкі және сыртқы саясаты. Жәңгір хан. Орбұлақ шайқасы. Тәуке ханның билігі. «Жеті жарғы». Қазақтың ұлы билері. Қазақ хандығының мемлекеттік-әкімшілік құрылымы. Қазақ қоғамының әлеуметтік стратификациясы.

7) XVI - XVII ғасырлардағы экономика мен мәдениет. Қазақ халқының мәдениеті: материалдық, рухани мәдениет. Әдебиет пен өнер: ақын-жыраулар, халық әншілері мен композиторлардың шығармашылығы, музыкалық өнер. Қазақтардың дәстүрлі шаруашылығы: мал шаруашылығы, егіншілік, сауданың дамуы және қолөнер.

8) Өлкетану. Топонимдер – өткен заманның куәгерлері (жер-су атауларының тарихы). Мәдени-тарихи дәстүрді сақтаушылар: өлкенің ұлттық қолөнері. Бір халық – бір ел – бір тағдыр (менің өлкемнің халықтары).

9-сынып. Қазақстанның трансформациялық кезеңі (XVIII ғ. – XXғ басы.)

Бұл кезең далалық отырықшы-көшпелі мәдениеттің – Ұлы Дала өркениетінің біртіндеп құлдырауымен және саяси дербестігінен айрылуымен сипатталады. Оның себептері – технологияның артта қалуы, индустриалды дамудың болмауы, әлемдік отарлық жүйенің агрессивті кеңеюі. Аграрлық дала өркениетінің әлемдік трендтерден артта қалуы байқалады. Дала өркениетінің жаңғырту әлеуетінен айрылуы маңызды үдерістердің бірі болып табылады.

Қазақ-ойрат соғыстары Алтын Орданың, түркі-мұсылман қазақ хандығының мұрагерлері мен Юань империясының, Моңғол-буддалық ойрат (жоңғар) хандығы мұрагерлерінің Еуразиялық малшылардың соңғы мемлекеттерінің азайған ресурстары үшін бәсекелестіктің көрінісі ретінде қарастырылады.

Жоңғарияны Юань империясының мұрагері ретінде бейнелеу сұрақтар тудыруы мүмкін, бірақ мұнда екі жағдайды ескеру қажет. Біріншіден, қазіргі Қытай юань мұрагерлерінің рөлінен үміттенуі, сонымен қатар оның гегемониялық ұмтылыстарының «тарихи» жағдайын ақтауы.

Екіншіден, XV ғасырда Ұлы Моңғол империясын қалпына келтіруге талпынған ойрат Есен-тайши Қытайда жойылған Юань империясының мұрагері рөліне көп жағдайда сәйкес келеді. Жоңғар қонтайшылары-Есен-

тайшаның ұрпақтары. Сондықтан Жоңғарияны Юанның мұрагерлері ретінде бейнелеу Қазақстанды Ұлы Моңғол империясының мұрагерлерінің бірі ретінде көрсетеді, өйткені XVIII ғасырда Жоңғарияны қазақтар мен маньчжурлар (Цин империясы) екіге бөлді.

Қытай, керісінше, біздің ұлттық тарихымызда біртұтас ел ретінде емес, қытай емес әулеттер құрған мемлекеттер ретінде бейнеленуі керек: шато түріктері (кейінгі хан, түркі мемлекеті), юрчен (Цзинь юрчен мемлекеті), могол (Қазіргі Қытай аумағын алып жатқан юань моңғол мемлекеті), маньчжурлар (Цин Маньчжур мемлекеті) және т.б.

Жаңа сыртқы саяси факторлар – Ресей мен Цин империясының экспансиясы пайда болады. Ұлы дала отарлау объектісіне айналады. Нәтижесінде Қазақ хандығы бірте-бірте тәуелсіздігін жоғалтады және тарихи провинцияға айналады.

Осы кезеңнің тарихи процесін бейнелеу үшін келесі тармақтар маңызды болып табылады:

Қазақстанның Ресейдің жалпы империялық жүйесіне қосылуы ерікті сипатта болған жоқ, мәжбүрлі, күрделі және көп сатылы процесс болды – мемлекеттілікті сақтай отырып, протекторатты қабылдау (XVIII ғасырдың 30-жылдары – XIX ғасырдың 20-жылдары), тікелей әскери экспансия және Ресейге қосылу (1822 – 1864 жж.);

Ресей империясы жаңғырту сипатындағы барлық құбылыстарда (еуропалық білім беру, шекара маңындағы сауданы дамыту, қала орталықтарын салу және т. б.) өз мақсаттарын көздеді прагматикалық сипатқа ие және өңірдегі Ресей билігін нығайтуға бағытталған, қазақ халқына қамқорлық жасау туралы осы кезеңдегі барлық әлемдік империяларға тән классикалық империялық «өркениеттік» мифтің бөлігі болып табылады;

Ресей империясы этникадан тыс сипатта болды, империялық элита құрамына отаршылдық аппараттың төменгі сатысының рөлін атқарған қазақтардың өкілдері, осы кезеңде Қазақстан аумағына келген басқа да этностардың өкілдері енгізілді, сондай-ақ отаршылдық саясаттың құралы мен объектісіне айналды;

XVIII– XIX ғасырлардағы қазақ тарихының үстем процестері империяның экономикалық жүйесіне ену мен қарулы көтерілістерден бастап, халықтың қарқындылығы мен ауқымына, интеллектуалдық қозғалыстарға дейінгі (зар-заман поэзиясы, діни қозғалыстар) әртүрлі формада болған ұлт-азаттық күрестер болды.

Ресей империясының этникалық емес сипатын атап өту керек, отарлық саясатты сынға алу орыс тіліне қарсы болмауы керек, орыс халқы да өзінің күштері мен ресурстарын байыту үшін пайдаланған империялық элитаның (көп этникалық құрамы) әрекеттерінен зардап шекті. Тарихты бейнелеудің ұлттық моделінің мақсаттарының бірі – тарихи материалды ксенофобиялық және «реваншистік» дискурстар үшін пайдаланбау болып табылады

9-сыныпқа арналған «Қазақстан тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұны:

1) Дағдарыстың басты себептері. Ұлы дала өркениетінің өзгеріске түсуі. Ұлы географиялық жаңашылық ашылулардың Еуропаның қарқынды дамуына әсері. Әлемдік отаршылдық жүйенің қалыптасуы мен дамуының өнеркәсіп дамытудан артта қалған елдерге әсері. Индустрияның дамуы. Аграрлық елдердің өнеркәсібі дамыған елдерден артта қалуы. Өнеркәсіптік елдердің ғылым мен технологиялардың дамуына қолдауы. Ұлы даланың отарға айнала бастауы.

2) XVIII ғасырдың басындағы Қазақ хандығы: сыртқы және ішкі саяси жағдай. Жоңғар мемлекеті. Қазақ-жоңғар соғыстары. «Ақтабан шұбырынды, алқакөл сұлама» заманы. Қарақұм мен Ордабасыдағы құрылтайлар – қазақ жасағының құрылуы. Аңырақай шайқасы. Отан қорғаушы батырлар. XVIII ғасырдың 30-40 жылдарындағы қазақ-жоңғар соғыстары;

3) XVIII ғасырдың бірінші жартысындағы Қазақ хандығының саяси тарихы. XVIII ғасырдың басындағы Ресей империясы назарындағы Қазақстан (саяси және экономикалық мақсаттар, әскери-барлау экспедициялары, алғашқы әскери бекіністердің салынуы). Кіші жүз ханы Әбілқайырдың Ресей бодандығын қабылдауы: себептері мен мақсаттары. XVIII ғасырдың 30-50-жылдарындағы Қазақстандағы Ресей империясының саясаты. XVIII ғасырдың 40-жылдарындағы Қазақстандағы ішкі саяси жағдайдың асқынуы. Абылай хан тұсындағы Қазақ хандығы: ішкі және сыртқы саясаты.

4) Сырым Датұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалыс (себептері, қозғалыстың қозғаушы күші, кезеңдері мен барысы, нәтижелері). 1773-1776 жж. Е. Пугачев бастаған шаруалар көтерілісі.

5) XVIII ғасырдағы қазақ халқының материалдық және рухани мәдениеті. XVIII ғасыр ақын-жырауларының шығармашылығы. XVIII ғасыр тарихы бойынша қазақ деректері. Қазақтардың қолданбалы өнері.

6) Қазақ халқының отарлауға қарсы ұлт-азаттық күрес. Ресей империясының отаршылдық саясаты: мақсаттары мен әдістері. 1822-1824 жылдардағы патша реформалары (Кіші және Орта жүздегі хандық биліктің жойылуы). Әкімшілік-аймақтық басқару жүйесінің енгізілуі. 1836-1838 жылдардағы Бөкей ордасындағы қазақтардың көтерілісі (себептері, негізгі кезеңдері мен шайқастары).

7) XIX ғасырдың 40-60 жылдардағы Ұлы даланың отарлау объектісіне айналуы. XIX ғасырдың бірінші жартысындағы қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалыстары (Жоламан Тіленшіұлы, Саржан Қасымов бастаған көтеріліс). Кенесары Қасымұлы бастаған ұлт-азаттық қозғалыс (себептері, мақсаттары мен қозғаушы күштері, негізгі кезеңдері). Кенесары Қасымұлы: тұлға және саясаткер. Кенесары-Ұлы даланың соңғы ханы. Жанқожа Нұрмұхамедұлы және Есет Көтібарұлы бастаған ұлт-азаттық көтеріліс (себептері, көтеріліс барысы). Ресей империясының Қазақстанның оңтүстік аймақтарын қосып алуы. XIX ғасыр басындағы қазақ мемлекеттігінің құлдырауы.

8) XIX ғасырдың екінші жартысындағы Қазақ елі. 1867-1868 жылдардағы реформалар. Қазақстандағы патшалық Ресейдің жер және қоныстандыру және саясаты. 1860-1870 жылдардағы ұлт-азаттық күрес. XIX ғасырдың екінші жартысындағы Қазақ елінің әлеуметтік экономикалық өміріндегі өзгерістер.

Жетісу аумағына ұйғырлар мен дүнгендердің қоныс аударуы. Қазақ-қытай қатынастар және шекара мәселелері (Қоқанмен, Хиуа, Маңғыстау, Ресеймен шекаралық мәселелер). Капиталистік қатынастардың ене бастауы. Қалалар. XIX ғасырдың 80-90 - жылдарындағы әкімшілік-аумақтық реформалар (аграрлық отарлау). Сауда қатынастарының дамуы. Дәстүрлі қазақ қоғамының трансформациясы. XIX ғасырдағы қоғамдық-саяси ойлардың дамуы.

9) XIX ғасыр – XX ғасырдың басындағы Қазақстанның мәдениеті.

XIX ғасырдағы Қазақстандағы ағарту ісі мен ғылымның дамуы. Бөкей ордасының ханы Жәңгірдің ағартушылық қызметі. Қазақстанның ғылыми зерттелуі (Г.Н. Потанин, В.В. Радлов, Т.И. Седельников, М. Шорманов, М. Бабаджанов, А. Диваев). Зайырлы және діни білім беру мекемелері. Жадиттік және білім берудегі жаңашылдық. Шоқан Уәлиханов – ұлы қазақ ғалымы. Ыбырай Алтынсарин – ағартушы, жаңашыл-педагог, қоғам қайраткері. Абай Құнанбайұлы – ұлы ойшыл, қазақ жазба әдебиетінің негізін салушы. Қазақ музыкалық мәдениетінің дамуы (Құрманғазы Сағырбайұлы, Тәттімбет Қазанғапұлы, Ақан сері, Жаяу Мұса, Дәулеткерей Шығайұлы). Қоғамдық сананың дағдарысы – Зар Заман. Әйгілі суретшілер шығармашылығындағы ұлттық контекст. Шәкәрім Құдайбердіұлы, Мәшһүр Жүсіп Көпеев және К. Халид, Нұржан Наушабайдың тарихи еңбектері.

10) XX ғасырдың басындағы Қазақстан. XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы қоғамдық-саяси үдерістер. XX ғасырдың басындағы Қазақстанның экономикалық дамуы. Столыпиннің аграрлық реформасы және шаруалардың Қазақстанға жаппай қоныс аударуы. XX ғасырдың басындағы Қазақстандағы өнеркәсіптің дамуы. Сауданың дамуы. Қазақ ұлттық зиялылар қауымы және оның XX ғасырдың басындағы қоғамдық-саяси үдерістерге әсері. Жадид қозғалысы. Қарқаралы петициясы. I және II Мемлекеттік Дума құрамындағы қазақ депутаттары. Ұлттық баспаның дамуы («Қазақ» газеті, «Айқап» журналы).

11) өлкетану: Туристік маршруттар. Жомарт жүрек. Туған өлкенің шежіресі. Мектебімнің тарихы.

Жалпы орта білім беру деңгейінің 10-11-сыныптарында Кеңестік кезеңіндегі Қазақстан (XXғ.) Қазақстанның жаңғыру кезеңі (XX ғасырдың соңы – XXI ғ) оқытылады.

Кеңестік кезеңіндегі Қазақстан (XXғ.)

XX ғасырдың негізгі тарихи процесі – Ұлы дала аумағындағы қоғамның кешенді трансформациясы. Қазақтар Еуразиялық дала өркениетінің мұрагерлері ретінде қазіргі заманғы ұлтты жаңғырту және қалыптастыру арқылы дағдарыстан шығудың жолын табады.

Трансформация дәстүрлі аграрлық қоғамнан индустриалды қоғамға көшу процесі ретінде қарастырылады және бірнеше өзара байланысты аспектілерде көрінеді:

Саяси жүйенің трансформациясы. Алаш автономиясы мен Түркістан автономиясы Қазақстанның саяси дамуының объективті себептері бойынша іске асырылмаған баламалы модельдері ретінде қарастырылады. Кеңестік ұлттық-мемлекеттік құрылыс моделінің ерекшеліктері, шекараны анықтау

принциптері, кеңестік саяси модернизация моделінің кемшіліктері қарастырылады. КСРО шеңберіндегі Қазақстанның конституциялық эволюциясы ашылады.

Экономикалық трансформация. Экономикалық трансформация объективті бейнелеу үшін ең күрделі аспект болып табылады. Бұл қазақ халқын демографиялық және әлеуметтік-мәдени қасіретке әкеп соққан қайғылы оқиғалармен байланысты, оның салдары осы күнге дейін сезіледі.

Пән мазмұнында Қазақстанды экономикалық жаңғыртудың балама жолдарының мүмкіндігін ашу қажет. 1920-шы және 1930-шы жылдардың басындағы ашаршылықтың себептері, барысы және салдарымен байланысты барлық проблемалары, кеңес тарихының басқа кезеңдеріндегі азық-түлік проблемалары жаңа зерттеулер негізінде беріледі.

XX ғасырдың 50–80-жылдардағы экономиканың дамуын, әсіресе оның тиімсіздігі мен дағдарысының себептері көрсетіледі.

Әлеуметтік-демографиялық процестер. Көпұлтты халықтың қалыптасу процесі, оның ішінде табиғи демографиялық процестер, Қазақстандағы кеңестік демографиялық саясат және оның салдары ашылады.

Мәдени жаңғыру. Оның негізгі кезеңі – бұқаралық білімге көшуге негізделген XX ғасырдың басындағы мәдени революция болып табылады. Кеңестік білім беру жүйесінің ерекшеліктері: идеологиялық мазмұны, біріктіруге деген ұмтылыс көрсетіледі.

Сонымен қатар, ғылым мен мәдениеттің дамуы: әдебиеттің жаңа жанрларының, өнердің жаңа түрлерінің пайда болуы, театрдың, музыкалық және орындаушылық өнердің дамуы, ұлттық кино мен балеттің пайда болуы. Мәдени жаңғырудың Еуразиялық дала жылқы шаруашылығы өркениетінің бай дәстүрлі мәдениетіне негізделуіне ерекше назар аударылады.

Қоғамдық сананы жаңғырту. Сананы жаңғыртуға қоғамдық сұраныстың болуына, Абай мен оның ізбасарларының модернизация идеологтары ретіндегі рөліне баса назар аударылады. XX ғасырдың басындағы ұлттық интеллигенцияның қызметі Қазақ азаматтық ұлтының қалыптасуына, кеңестік кезеңде ұлттық сананың өсуіне әсер етті. Қазақстандағы кеңестік ұлттық саясаттың мақсаттары мен міндеттерін, дінге қарсы саясатты жүргізу, орыстандыру көрсетіледі. Сонымен қатар пән мазмұнында қоғамдық сананы жаңғыртудың кеңестік моделінің артықшылықтары мен кемшіліктері беріледі.

1986 жылғы Желтоқсан оқиғаларына, олардың себептеріне, барысына, салдарына, ұлттық сананың өсуі және тәуелсіздікке қол жеткізудегі олардың маңызын бағалауға ерекше орын беріледі.

Қазіргі кезеңдегі ұлттық тарихты бейнелеудің жеке аспектісі – Кеңестік Қазақстанның әлемдік тарихтағы рөлін ашу, оның ішінде қазақстандықтардың екінші дүниежүзілік соғысқа қатысуы және фашизмді жеңудегі Қазақстанның рөлі. Сондай-ақ, Қазақстан мен қазақстандықтардың қырғи-қабақ соғыстың (Ауғанстандағы соғыс) саяси оқиғаларына қатысуын ашу маңызды болып табылады.

Кеңес Одағы – Ресей империясының жаңа моделі. Ұлттық-аумақтық құрылымдардың (ұлттық автономиялар, республикалар) құрылуы этностардың

дамуына қамқорлық жасаудан емес, патшалық Ресейдің ұлттық саясатының сәтсіздігін түсінуден және кеңестік Ресейдің отаршыл елдердің халықтары үшін тартымды бейнесін жасауға тырысудан туындады. КСРО-ның ұлттық саясатының мәні этностардың дамуы емес, барлық қолжетімді мәдени құралдарды қолдана отырып, оларға «кеңес беру» болды.

Кеңес басшылығының субъективті жоспарларына қарамастан, бұл процесс қазақ этносының жаңғыруына, оның саяси ұлтқа айналуына объективті түрде алып келді және тәуелсіздікті жариялаудың заңдық негіздерін жасады. Қазақстандық партиялық-номенклатуралық аппарат өкілдерінің қызметін олардың жұмысының «кеңестік» контекстін ескере отырып, бір жағынан, ұлттық сана – сезімнің өсуін және екінші жағынан, кеңестік шындықтарда ұлттық мүдделердің қорғалуын ескере отырып қарастыру қажет

Тәуелсіз Қазақстан кезеңі

Тәуелсіз Қазақстан тарихы төмендегідей өзара байланысты аспектілерге негізделеді:

КСРО-ның ыдырауы 1980 жылдардың ортасындағы экономикалық, саяси, әлеуметтік-демографиялық проблемалардың, кеңестік жүйені ішінара модернизациялаудың сәтсіз әрекеттерінің нәтижесі. КСРО-ның қабілетсіздігінің себептері анықталды;

Саяси жаңғырудың барысында тәуелсіздік жарияланып, бастапқы кезеңдегі саяси реформалар жүргізілді. Партия құру тәжірибесі, 1993 және 1995 жылдардағы Конституциялардың рөлі, қарулы күштер мен әкімшілік-басқару жүйесін құрудың мәні ашылады. Стратегиялық жоспарлау және халықаралық беделді нығайту сияқты мәселелерге назар аударылады;

Экономикалық дағдарысты еңсеру, экономикалық қатынастарды ырықтандыру, дербес қаржы жүйесін құру арқылы *экономикалық жаңғырту*, бұл ұлттық әл-ауқаттың өсуіне және экономика салаларының дамуына алып келеді;

Қоғамдық сананы жаңғырту мынадай бағыттарда ашылады: мәдениетті дамыту, білім беру жүйесін дамыту, тәуелсіз Қазақстанның ғылымы және оның жаңғырту процесіндегі орны, қазақстандық қоғамның жалпыазаматтық бірегейлігін қалыптастыру және оның құралдары.

10-сынып. Кеңестік кезеңіндегі Қазақстан (XX ғ.)

10-сыныпқа арналған «Қазақстан тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұны келесі тараулардан тұрады:

1) 1916 жылғы ұлт-азаттық көтеріліс. қазақ, қырғыз халқының геноциді. 1917 жылғы революциялар. «Алаш» партиясының құрылуы. «Алашорда» үкіметі. Қазақ халқының саяси көшбасшылары: Ә. Бөкейханның қоғамдық-саяси және мемлекеттік қызметі; А. Байтұрсыновтың қоғамдық-саяси және ағартушылық қызметі; М. Дұлатовтың қоғамдық-саяси және шығармашылық қызметі; М. Тынышбаевтың қоғамдық-саяси және кәсіби қызметі; М. Шоқайдың қоғамдық-саяси көзқарасы мен қызметі.

XX ғасырдың басындағы қазақ зиялыларының ғылыми еңбектері мен мұралары; «Үш Жүз» және оның көсемі Көлбай Тоғысов. Азамат соғысы жылдарындағы (1918-1920 жылдар) Қазақстандағы соғыс қимылдары. Кеңес

билігі органдарының «Алашорда» үкіметі, Қоқан автономиясымен қарым-қатынасы. «Әскери коммунизм саясаты». Қырревком қызметі.

2) Қазақстандағы Кеңес үкіметінің заңсыз орнығуы. Қазақ Автономиялы Кеңестік Социалистік Республикасының құрылуы. 1924-25 жылдардағы шекараны қайта межелеу. Қазақ АКСР-ы аумағының қалыптасуы, бекітілуі. Қазақ зиялыларының қазақ елі шекарасын анықтаудағы ролі. Қазақстандағы Жаңа экономикалық саясат (1921-1928 жылдар) табыстары және салдары. XX ғасырдың 20-30 жылдарындағы әміршіл-әкімшіл жүйе саясаты. Кеңес үкіметінің діни саясаты;

3) Қазақстан тоталитарлық жүйенің нығаюы кезеңінде. Қазақстандағы социалистік индустрияландыру (мәні мен ерекшеліктері). Республиканың әлеуметтік-экономикалық дамуы туралы пікір-талас - С. Сәдуақасов. «Кіші Қазан» (мазмұны және жүзеге асырылуы). 1928 ж. 27 тамыздағы «Байлар шаруашылықтарын тәркілеу туралы» Республика Аткомы мен Халық Комиссарлар Кеңесінің Декреті. «Бай шаруашылықтарының тәркілеу» туралы. Ауыл шаруашылығындағы жаппай күштеп ұжымдастыру саясаты. Қазақстандағы күштеп ұжымдастыру саясатының қасіретті салдары. 1929-1932 жылдардағы шаруалар көтерілістері және наразылықтар. 1931-1933 жылдардағы ашаршылық. Қазақстандағы ұжымдастырудың демографиялық салдарлары. Ұжымдастыруды жүзеге асырудың әдістеріне қатысты ұлттық зиялылардың («Бесеудің хаты») қоғамдық-саяси көзқарасы мен қатынасы. 1920-1930 жылдардағы Қазақстандағы қоғамдық-саяси үдерістер, сталиндік қуғын-сүргіндер. Қазақстан аумағындағы кеңестік «еңбек түзеу» концентрациялық лагерлері (Степлаг, Карлаг, Алжир және тағы басқалар). 1936 ж. КСРО-ның жаңа «толық жеңіске жеткен социализмнің» сталиндік Конституциясының қабылдануы. 1936-1938 жж. «Үлкен террор» және оның Қазақстандағы салдары. Қазақстанға одақтас республика «дәрежесінің» берілуі (Қазақстан шекарасындағы өзгерістер мақсатта көрсетілу);

4) Кеңестік Қазақстанның мәдениеті: білім мен ғылым. Халыққа білім беру (жалпыға бірдей міндетті сауат ашу, орта білім, қазақ жазуының араб тілінен латын тіліне көшуі, орыс графикасына негізделген жаңа әліпбиге көшу). А. Байтұрсынов – «ұлт ұстазы». Жоғары оқу орындарының ашылуы. КСРО Ғылым Академиясының Қазақ филиалы. Қ. Сәтбаевтың Қазақстан ғылымын дамытудағы ролі. Қазақстандық ғалымдар мен олардың ғылыми жетістіктері. Әдебиеттің дамуы (Ж. Аймауытов, С. Торайғыров, М. Жұмабаев, Қ. Кемеңгерұлы, Б. Майлин, І. Жансүгіров шығармашылығы). Театр, кино, бейнелеу өнері және оның қайраткерлері. 1936 ж. Мәскеудегі қазақ өнері мен әдебиетінің он күндігі. Мәдениет саласындағы кеңестік идеология (Т. Жүргенов, Ж. Шанин т.б.). Социалистік реализм (С. Сейфуллин, С. Мұқанов, Ғ. Мүсірепов, Ғ. Мұстафин);

5) II дүниежүзілік соғыс және қазақстандықтар. Кеңес-Герман соғысының басталуы. Фашистік басшылығының жоспарларында Қазақстанның соғыс және соғыстан кейінгі жылдарындағы орны. Қазақстандағы мобилизация және қазақстандық әскери бөлімдердің құрылуы. Қазақстандықтардың ерлігі мен тағдыры. Қазақстандықтардың II дүниежүзілік соғыс шайқастарына қатысуы.

Қазақстандықтар – Кеңес Одағының батырлары. Б. Момышұлы – аңызға айналған тұлға. Қазақ қыздарының соғыстағы өшпес ерлігі (М. Мәметова, Ә. Молдағұлова, Х. Доспанова және т.б.). Қазақстан – майдан арсеналы. Соғыстың қорытындысы және нәтижелері. Республика еңбекшілерінің жеңіске жету ісіне қосқан үлесі. Соғыс кезінде Кеңес мемлекетінің ұлт қатынастары саласындағы саясаты. Бірқатар халықтардың Қазақстанға депортациялануы және олардың тағдырлары. Соғыс жылдарындағы мәдениет. Ғылымның дамуы. Әдебиеттегі жетістіктер (М. Әуезов, Ә. Марғұлан, Ж. Жабаев, Д. Снегин, И. Шухов және тағы басқалар). Өнердің дамуы (театр, кино).

6) Қазақстандағы соғыстан кейінгі саяси-жағдай (1945-1953 жылдар). Соғыстан кейінгі жылдардағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістер. Пайдалы қазбаларды өңдеу және өнеркәсіптің дамуы. Ауыл шаруашылығының дамуы. Қазақстанның әскери-өнеркәсіптік кешенінің қалыптасуы (Қазақстандағы ядролық полигон). Соғыстан кейінгі жылдардағы қоғамдық-саяси өмірдің ерекшеліктері. «Бекмаханов ісі». Ж. Шаяхметовтің мемлекеттік және қоғамдық-саяси қызметі;

7) Сталиннің өлімі және республиканың кейінгі қоғамдық-саяси өміріндегі өзгерістер. Хрущевтік волонтаристік жүйенің қалыптасуы және Қазақстан (1953-1964 жж.). «Жылымық» кезеңі. Кеңгір лагеріндегі көтеріліс, Карлаг жүйесінің жойылуы. Қазақстанда «Хрущевтік кезеңдегі» өнеркәсіптің дамуы. Тың және тыңайған жерлерді игеру (тың игерудің экономикалық, экологиялық және демографиялық салдары). Қазақстандағы әскери-өнеркәсіптік кешен («Байқоңыр» ғарыш айлағы). «1954-1965 жылдардағы республикадағы қоғамдық-саяси өмір, мемлекет қайраткері Ж. Тәшенов (1915-1986 жж.) (Тың өлкесін құруға қарсылық мақсатта көрсету), Н. Оңдасынов (1904-1989). 1959 ж. Теміртау оқиғасы. Отандастарымыздың Қытайдан оралуы;

8) 1964-1982 жылдардағы Қазақстан. Сегізінші («алтын») бесжылдықтың (1966-1970 жж.) Қазақстандағы қорытындылары. Қазақстан «Тоқырау» кезеңінде (1970-1985 жылдар). 1970-1980-жылдардың ортасындағы Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық дамуы. Экономиканың шикізаттық бағыты. Урбанизация. 1970-1980 жылдардағы ауыл шаруашылығындағы дағдарыс. 1965-1985 жылдардағы әкімшілік-әміршілдік қоғамдық-саяси өмір. 1979 жылғы Целиноград оқиғасы. Д.А. Қонаевтың (1912-1993 жж.) мемлекеттік және қоғамдық-саяси қызметі;

9) кеңестік Қазақстанның мәдениеті (1945-1985-жылдар): жетістіктері және қайшылықтары. Білім беру, денсаулық сақтау салаларындағы мемлекеттік саясат. Жалпыға бірдей міндетті орта білім. Қазақ тілінің жағдайы. Ғылымның дамуы. Әдебиеттің дамуы (Ә. Нұрпейісов, Б. Момышұлы, І. Есенберлин, О. Сүлейменов, М. Мағауин, М. Шаханов, Ә. Кекілбаев, Қ. Мырзалы т.б.). Өнер (театр, кино Ш. Айманов, А. Қарсақбаев, С. Қожықов т.б.);

Қазақстанның жаңғыру кезеңі (XX ғасырдың соңы – XXI ғ.)

11-сынып. Қазақстанның жаңғыру кезеңі (XX ғасырдың соңы – XXI ғ.)

11-сыныпқа арналған «Қазақстан тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұны келесі тараулардан тұрады:

1) Қазақстан Қайта құру кезеңінде (1986-1991 - жылдар). «Қайта құру»

жылдарындағы әлеуметтік-экономикалық өзгерістер: мақсаттары, мәселелері, қарама-қайшылықтары. Қазақстандағы 1986 жылғы желтоқсан көтеріліс (себептері, барысы мен салдары). 1986 жылғы желтоқсан көтерілісінің қатысушыларына қатысты жазалау шаралары. «Қазақ КСР-ның мемлекеттік егемендігі туралы Декларация» (1990 жылғы қазан). Кеңестік саяси жүйенің дағдарысы (1991 жылғы «Тамыз бүлігі»). КСРО-ның ыдырауы. Семей полигонының жабылуы. Қазақстан Компартиясының таралуы. Қазақстандағы қоғамдық-саяси қозғалыстар, көппартиялық саяси жүйе қалыптастыруға талпыныстар. «Қазақ КСР-ның тілдер туралы Заңының» қабылдануы;

2) Қазақ мемлекеттігінің қайта жаңғыруы (1991-1997 жылдар). «Мемлекеттік тәуелсіздік туралы» Конституциялық заңның қабылдануының тарихи маңызы. Н.Ә. Назарбаев – Қазақстан Республикасының тұңғыш Президенті. Тәуелсіз Қазақстанның қоғамдық-саяси институттарының қалыптасуы (ұлттық әскер, қауіпсіздік органдар). Мемлекеттік құрылысы және әкімшілік аумақтық құрылымы. Қазақстандағы көппартиялық жүйенің қалыптасуы. Азаматтық қозғалыстар және қоғамдық ұйымдар. Нарықтық экономикаға көшу: маңызы және қиыншылықтары. Дербес ақша-қаржы жүйесінің қалыптасуы. Қазақстан Республикасының мемлекеттік рәміздері және наградалары. Қазақстанның әлемдік қауымдастықта және әлем елдерімен дипломатиялық қатынастар орнату. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарындағы әлеуметтік-демографиялық үдерістер. Этно-демографиялық өзгерістер. Халық санағы. Шет елдердегі қазақ диаспорасы. Дүние жүзі қазақтарының құрылтайы. Қазақстандық диаспоралар. 1993 және 1995 жылдардағы Конституция;

3) Қазақстан Республикасының нығаюы (1997 жылдан бастап бүгінгі күнге дейін). Қазақстан Республикасының ұзақ мерзімді басым мақсаттары мен стратегиялары. «Қазақстан – 2030» стратегиясының қабылдануы. Қазақстан Республикасының халықаралық сахнадағы беделінің өсуі, аймақтық және халықаралық ұйымдармен қарым-қатынасы. Халықаралық саясаттағы Қазақстанның бастамалары. Қазақстан Республикасының БҰҰ, АӨСШК, ШЫҰ, ЕЭҚ және т.б. мүше болуы. ЕҚЫҰ және ИЫҰ-на төрағалық етуі. Әлемдік экономикалық байланыстар жүйесіндегі Қазақстан. Мемлекеттің экономикалық және әлеуметтік жағдайы. Астана – Қазақстан Республикасының жаңа Елордасы. Каспий теңізі аймағы шекараларының айқындалуы. Қазақстанның мемлекеттік стратегиялық даму құжаттары мен бағдарламалары («Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты, «5 институтционалды реформаларды жүзеге асырудағы 100 нақты қадам» Ұлт жоспары – қазіргі заманның сын-тегеуріндеріне жауап. Ұлт көшбасшысы – Н.Ә. Назарбаевтың тәуелсіз мемлекетті құрудағы және дамытудағы рөлі; «Қазақстан-2050» стратегиясы – қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты. Қоғамдық қозғалыстар. Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан Президенттігіне сайлануы. Ұлттық қоғамдық кеңестің құрылуы. (Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2 қыркүйек 2019 ж. Қазақстан халқына арналған «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына Жолдауы мақсатта көрсету). «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты мақаланың қойып отырған міндеттері. Covid-19

пандемиясының қоғамдық-саяси өмірге әкелген өзгерістері мен қаупі (2020-2021 жж.).

4) қазіргі заманғы Қазақстан мәдениеті (1991 жылдан бүгінгі күнге дейін). Білім және ғылым саласындағы мемлекеттік саясат. «Болашақ» мемлекеттік бағдарламасы. Инновациялық ғылыми-білім беру мекемелерінің құрылуы.

2019-2020 жж. – Жастар жылы. Қазақстан Республикасын нығайту мен модернизациялаудағы қазақстандық жастардың рөлі мен міндеттері. Қазақстандағы қоғамдық келісімді сақтау саясаты. Жаһандану дәуіріндегі ұлттық мәдениетті жаңғырту және сақтап қалу мәселелері. Қазіргі кездегі өнер мен әдебиеттің даму тенденциялары. «Мәдени мұра» мемлекеттік бағдарламасы. Ұлттық құндылықтардың артуы. «Мәңгілік Ел» ұлттық идеясы. «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» бағдарламасы. «Ұлы даланың жеті қыры» [13].

Жаңа мазмұнда тарихты оқытуда білім алушыларда қоғам дамуының тұтас бейнесін, ұлттық бірегейлікті қалыптастыру және тарихи ойлау дағдыларын дамыту кешенді түрде жүзеге асырылу қажет.

Пән мазмұны тарихи оқиғалар, фактілер, деректерді жаттанды оқуға емес, олардың мәнін түсінуге, яғни тарихи концептілер негізінде тарихи ойлау дағдыларын дамытуға бағытталады. Өйткені қазіргі кезеңде оқушылардың дұрыс таңдау жасай білу, дұрыс шешім қабылдау, қоғам өміріне жасампаздықпен қатысу, қоршаған ортаны объективті түрде көрсету қабілеттері ерекше маңызға ие. Бұл ретте оқушылардың бойында аталған қабілеттерін дамыту тарихи ойлау дағдыларын қалыптастыру шеңберінде жүзеге асырылады.

Тарихи ойлау-бұл адамның өткенді, қазіргі және болжамды болашақты ұғынуға бағытталған ақыл-ой қызметі деп анықтама берген И. Я. Лернер: тарихи ойлау құрылымын келесі біліктер негізінде сипаттайды:

- 1) қоғамдық құбылыс пен оқиғаға сай белгілер мен фактілерді таңдай алу арқылы оларға сипаттама бере алу;
- 2) кез-келген қоғамдық құбылыстың пайда болу себептерін анықтай алу;
- 3) тарихи құбылыстармен бірге болатын жағдайларды және олардың өзара байланысын анықтауға ұмтылу;
- 4) кез-келген тарихи құбылыстың ауыспалы табиғаты мен оның тарихи маңыздылығын тани алу;
- 5) тарихи заңдылықтың белгілі бір құбылысының көпқырлығын тани білу;
- 6) әрбір тарихи құбылысқа тән даму үдерістерін анықтай білу;
- 7) қоғамдық топтар немесе белгілі бір тұлғалардың іс-әрекетін анықтайтын әлеуметтік уәждерді анықтай білу;
- 8) өткен кезеңді қазіргі кезеңмен салыстыруда қызығушылықты таныта білу;
- 9) өткен кезеңнің оқиғаларынан сабақ ала білу[14].

Жалпы білім беру ұйымдарында тарих пәндерін оқытудың әлемдік тәжірибесін зерделеу көптеген елдерде дағдыларды қалыптастыруға, дамытуға,

оқушылардың оқу, зерттеу және практикаға бағдарланған дағдыларын қалыптастыруға (зерттеу, мәселелерді шешу, сыни ойлау, өз бетінше оқу, ынтымақтастық, ақпаратты өңдеу, креативтілік, практикалық дағдылар) басымдық берілетінін көрсетеді. Ұлыбританияның, Америка Құрама Штаттарының және Сингапурдың тәжірибесіне сәйкес, тарихты зерделеуде сабақты белгілі бір дағдыларды дамытуға бағыттауға, оқушылардың осы концептілерді түсінуін қалыптастыруға мүмкіндік береді әрбір тақырып үшін тиісті тарихи концепт таңдалып алынады. Бұл сабақты белгілі бір дағдыларды дамытуға бағыттауға, оқушылардың осы концептілерді түсінуін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Аталған тәсіл оқушылардың қызығушылығын, ынтасын қамтамасыз етеді, бұл пәндік білімді меңгерудің негізі болып табылады.

Тарих пәндерін оқытудың әлемдік тәжірибесіне сәйкес жалпы білім беру ұйымдарында тарихты оқытуда білім алушылардың тарихи ойлау дағдысын қалыптастыру мен дамытуға басымдық беру қажет. Бұл оқушыларда оқу, зерттеу және тәжірибеге бағытталған дағдыларды (зерттеу, шешім қабылдау, сыни ойлау, өз бетімен оқу, ақпаратты өңдеу, практикалық дағдылар) қалыптастырумен анықталады.

Пән бойынша тарихи ойлау дағдыларын қалыптастыру және оқу мақсаттарын тиімді жүзеге асыру төмендегі тарихи концептілерге негізделеді:

- өзгеріс және сабақтастық (мысалы, белгілі тарихи кезеңде қоғам қаншалықты өзгеріске ұшырады немесе не өзгеріссіз қалды);
- себеп және салдар (мысалы, белгілі тарихи кезеңде қандай маңызды факторлар саяси үдерістерге әсер етті, оның салдарлары қандай);
- дәлел (белгілі тарихи кезеңнің өнері бізге құндылықтар, наным-сенімдер мен технологиялар туралы қандай мәлімет бере алады);
- ұқсастық пен айырмашылық (мысалы, XIII-XV ғғ. Қазақстан территориясындағы мемлекеттердің саяси құрылысындағы ұқсастықтар мен айырмашылықтар);
- маңыздылық (мысалы, Қазақ хандығының құрылуының тарихи маңызы неде);
- интерпретация (мысалы, белгілі бір тарихи оқиғаны түрлі зерттеушілер қалай сипаттайды).

Тарихи концептілер негізінде оқыту тарихи оқиғалардың мәні мен маңыздылығын, процестер мен оқиғаларды «тез түсінуге» бағытталған, бұл пәннің мағынасын терең түсінуге көмектеседі.

Тарихи концептілерге сүйене отырып, тарихи материалдарды талдау жүзеге асырылады. Нәтижесінде, оқушылар тек қана пәндік материалды ғана емес, зерттеу процесін және дағдылар мен біліктерімен байланысты комбинацияларды игереді (материалдарды жинау және реттеу әдістері, сұрақтарды құрастыру және дереккөздермен жұмыс жасау процесінде проблеманы қоя білу біліктілігі, сәйкестендіру әдістері мен дереккөздерді сыни бағалауы, зерттеу жоспарларын әзірлеу, материалдарды жинақтау және

нәтижелерді тексеру).

3-кесте Тарихи ойлау дағдысын қалыптастыратын түсініктер (концепт)

Дағды	Тарихи концепт
I. Тарихи деректердің интерпретациясы	1.1. Дәлел
II. Уақыт пен кеңістікте бағдарлану	2.1. Өзгеріс пен сабақтастық
III. Тарихи талдау және түсіндіру	3.1. Себеп және салдар
	3.2. Ұқсастық пен айырмашылық
	3.3. Маңыздылық
	3.4 Интерпретация

Оқу бағдарламасының оқу мақсаттарын тиімді түрде жүзеге асыру төмендегі тарихи түсініктер негізінде жүзеге асырылады. Тарихи түсініктер негізінде оқытудың күтілетін нәтижелері:

I. «Дәлел» концепті бойынша білім алушылар:

- қарастырылып отырған дәлелге қатысты тарихи айғақтың ерекшеліктерін талдайды, мысалы: аудитория, мақсаттары, көзқарастар, формат, аргумент, шектеулер және контекст;

- тарихи айғақтарды талдау және бағалау негізінде дәйекті қорытынды жасайды;

- өткен заман туралы объективті түсінік қалыптастыру мақсатында түпнұсқалық және қосалқы деректерден әртүрлі, кей кезде қарама-қайшы айғақтарды біріктіреді.

II. «Өзгеріс пен сабақтастық» бойынша білім алушылар:

- сабақтастық пен өзгеріске қатысты тарихи мысалдарды уақыт пен кеңістікте талдайды және бағалайды;

- сабақтастық пен өзгеріске қатысты тарихи мысалдарды ұзақ уақыт бойы ауқымды тарихи процестер мен тақырыптарға дейін біріктіреді;

- тарихи оқиғалар мен процестердің белгілі бір уақыт межесінде жүйеленуі мен ұйымдасуының негізін (критерийлер) түсіндіреді.

III. «Себеп және салдар» бойынша білім алушылар:

- бір немесе бірнеше себептердің және /немесе ықпалдардың өзара әрекеттесуін талдайды және бағалайды;

- ұқсастықтарды, себеп-салдарды, өзара байланысты көрсете отырып тарихи себептілікті түсінеді;

- тарихи құбылыс, оқиға немесе процесті басқа ұқсас тарихи құбылыстармен уақыт пен кеңістікте байланыстырудың әдістерін түсіндіреді және бағалайды.

«Ұқсастық пен айырмашылық» бойынша білім алушылар:

- белгілі бір жерде, белгіленген бір уақыт кезеңінде және/немесе әртүрлі қоғамдарда, немесе бір қоғамның ішіндегі өзара байланысқан тарихи оқиғаларды салыстырады.

«Маңыздылық» бойынша білім алушылар:

- қоғамның дамуы үшін тарихи оқиғаның, құбылыстың, процестің маңыздылығын анықтайды.

«Интерпретация» бойынша білім алушылар:

- белгілі бір тарихи оқиғаға, құбылысқа, процеске қатысты әртүрлі көзқарастарды түсіндіреді және бағалайды.

Тарихи ойлау дағдылары әрбір сабақта олардың біртіндеп кеңеюін мен прогрессиясын ескере отырып дамуы тиіс.

Мысалы, «Дәлел» түсінігі (концепт) негізінде тарихи деректерді интерпретациялау дағдысын дамыту керек. Аталған дағдыны сабақта қалай дамытуға болады?

«Дәлел» түсінігі (концепт) бойынша күтілетін нәтижелер:

- оқушылар қарастырылып отырған дәлелге қатысты тарихи айғақтың мысалы: аудитория, мақсаттары, көзқарастар, дәлел, шектеулер және контекст ерекшеліктерін талдау;

- тарихи айғақтарды талдау және бағалау негізінде дәйекті қорытынды жасау;

- өткен заман туралы объективті түсінік қалыптастыру мақсатында түпнұсқалық және қосалқы деректерден әртүрлі, кей кезде қарама-қайшы айғақтарды біріктіре білуі тиіс.

«Дәлел» түсінігі (концепт) негізінде оқушылардың тарихи деректерді интерпретациялау дағдысын қалыптастыру мен дамыту сыныптан сыныпқа өткен сайын дамуды қамтамасыз етуі 4-кестеде көрсетілген.

4-кесте – сыныптар бойынша тарихи ойлау дағдыларын дамыту

Сыныптар	«Дәлел» түсінігі
5-сынып	тарихи деректерді зерттеу арқылы қойылған сұрақтарға жауап табу
6-сынып	пікірді қолдау немесе сынға салу үшін бірқатар деректерді қолдану
7-сынып	деректі оқу барысында «көзге түсетін ақпарат шегінен» шығу және тарихи сұраққа жауап беруге және белгілі бір нәтижеге жетуге мүмкіндік беретін қорытындылар шығару
8-сынып	алғышарттарын, аудиториясы мен негізгі міндетін ескере отырып, қорытынды шығару үшін деректерді тұжырымдау
9-сынып	негізгі қорытындыларды қолдау мақсатында тарихи деректерді, олардың контексті, аудиториясы мен міндеттері аясында бағалау

Тарихи ойлау дағдылары сыныптан сыныпқа қарай күрделене отырып, прогрессияны қамтамасыз етеді (5-кесте).

5-кесте. Тарихи концептілер негізінде білім алушылардың тарихи ойлау дағдыларының қалыптасып дамуы

Сынып	Дәлел	Өзгеріс пен сабақтас	Себеп-салдар	Ұқсастық пен айырмашылық	Маңыздылық	Интерпретация
<i>Оқушылар...</i>						
5	тарихи деректерді зерттеу	мысалдар арқылы өзгерістер	кейбір тарихи оқиғаларға	адамдар, қоғамдар және	белгілі бір оқиғалар басқа оқиғаларға	өткен заман оқиғалары әртүрлі

	арқылы қойылған сұрақтарға жауап табу	ің орын алуына өзіндік түсіндірме беру	түсіндірме беру	зерттелген объектілер арасында ұқсастықта р мен айырмашы лықтарды сипаттау	қарағанда азды-көпті маңыздырақ болатындығын түсіну	тәсілмен көрсетілген дігін түсіну
6	пікірді қолдау немесе сынға салу үшін бірқатар деректерді қолдану	өзгерістер екі уақыт кезеңі арасында ғы айырмашы лық ретінде қарастыры луы мүмкін екендігін түсіну	себеп және салдарлард ы анықтау арқылы өткен заманның оқиғалары на түсіндірме беру	бір уақыт кезеңі шеңберінде гі әртүрлі қоғамдағы адамдарды ң тәжірибеле рі, ой- пікірлері мен нанымдары н түсіну және түсіндіру	оқиғалардың әсер еткен деңгейін анықтау негізінде тарихи оқиға немесе тұлғаның неліктен маңызды деп саналатынына бірнеше себептер келтіру	өткен заман оқиғалары әртүрлі адамдар тарапынан әртүрлі етіп көрсетілген дігін сипаттау
7	деректі оқу барысында «көзге түсетін ақпарат шегінен» шығу және тарихи сұраққа жауап беруге және белгілі бір нәтижеге келуге мүмкіндік беретін қорытынды ларды шығару	өзгеріс пен сабақтас тықтың өзара байланыс қандығын және кейбір жағдайлард ың уақыт өте келе өзгереді нін, ал басқалары тұрақты түрде қалатынын түсіну	бірқатар себептерді анықтау және олардың өзара байланысы н көрсету негізінде белгілі бір оқиғаларға түсіндірме беру	ұқсастықта р мен айырмашы лықтарды берілген белгілері бойынша жіктеу	қоғамның әртүрлі топтары үшін оқиғаның маңыздылығын анықтау критерийлерін қолдану	өткен оқиғаларға қатысты адамдардың түрлі пікірлерінің орын алу себептерін келтіру және бұл пікірлерді сипаттау

8	алғышартта рын, аудиторияс ы мен негізгі міндетін ескере отырып, қорытынды ларды шығару үшін деректерді тұжырымда у	тарихи өзгерістер ұзақ уақыт кезеңі ішінде үдеріс (ағын) ретінде (қарқынды лық, деңгей мен үрдіс жағдайын да) сипатталуы мүмкін екендігін түсіну	себептерді ң кең ауқымды диапазоны на негізделе және олардың өзара байланысы н көрсете отырып, белгілі бір оқиғаларға түсіндірме беру	тарихи оқиғалар/ құбылыста р/ үдерістерді интерпрета циялау үшін айқындалға н ұқсастықта р мен айырмашы лықтардың маңызды лығын анықтау	белгілі бір уақытта және уақыт өтісімен оқиғаның маңыздылығын анықтау үшін критерийлерді қолдану	адамдардың неліктен өткен заман оқиғаларыны ң түрлі интерпретаци яларын жасағандығы н, олардың мақсат- мүдделері мен келтіретін дәлелдерді есепке ала отырып түсіндіру
9	негізді қорытынды ларды қолдау мақсатында тарихи деректерді олардың контексті, аудиторияс ы мен міндеттері аясында бағалау	өзгеріс пен сабақтас тықтардың бір уақытта көптеген үдерістері (ағындары) бар екенін түсіну және олардың қалыпты түрде бір- бірімен байланыс пайтынды ғын түсіну	әрбір факторды толық талдау және олардың зерттеу сұрағымен және бір- бірімен өзара байланысы н көрсете отырып, себеп- салдарлық байланыст арға жан- жақты түсіндірме беру	тарихи контекст пен тарихи перспектив а ны ескере отырып, айқындалға н ұқсастықта р мен айырмашы лықтарды бағалау және тұжырымд ау	әртүрлі адамдар топтарының өзіндік перспективалар ына сәйкес маңыздылықты әртүрлі интерпретация лау себептерін түсіндіру	белгілі бір оқиға немесе тұлға бойынша негізді қорытындыла р шығару үшін түрлі интерпретаци ялар мен пайымдаулар ды олардың маңыздылы ғына қарай талдау

Әр сыныпқа арналған дағдылар бойынша күтілетін нәтижелер оқушылар жетуі тиіс минимум болып табылғанымен, оқушылардың бір бөлігі келесі сыныптарда қалыптасуы көзделген дағдыларды игеруі мүмкін.

Пән мазмұны негізінде білім алушының тарихи ойлау дағдысын дамыту өткен тарихи оқиғалар туралы жалпы қабылданған тарихи дәлелдерді сипаттау, талдау қабілеттілігінде көрініс табуы қажет.

«Қазақстан тарихы» пәні бойынша бүкіл тарих курсын зерделеу барысында білім алушылар қарапайым сипаттама беруден шындыққа ұқсас

тарихи дәлелдерді құруда қолданылатын қарама-қайшы тарихи деректерді бағалауға қарай алға бағытталуы тиіс.

«Қазақстан тарихы» пәні оқу бағдарламасында 6-9-сыныптарда әр тақырыпқа білім алушылардың ойлау қабілетін белсендіретін және олардың сын тұрғысынан ойлау, проблемалық сұрақ қою, өздігінен талдау жасау дағдыларын дамытуға мүмкіндік беретін зерттеу сұрақтары берілген.

Мысалы, Темір өндіру адамдар өмірін қалай өзгертті?, Көшпелілердің қандай салт-дәстүрлері бүгінгі күнге дейін сақталды?, Тарихи деректерде Томиристің бейнесі қалай сипатталған?, Білге қаған мен Күлтегіннің мемлекетті нығайтудағы саясаты бізге қандай деректерден белгілі?, Әлем өркениетінің дамуына түрік мәдениеті қандай үлес қосты?, Неліктен Ордабасы ел бірлігінің нышаны болды?, Не себепті А. Байтұрсынов: «Қазақ ұлтының өмір сүруінің өзі проблемаға айналды», - деп санады?,

Зерттеу сұрақтары бойынша тапсырмалар білім алушының интеллектуалдық дамуына, өзіндік білім алу дағдыларын, белсенді танымдық іс-әрекетін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Осындай оқу процесін ұйымдастырудың күтілетін нәтижесі тарихи ойлау дағдыларын дамыту (болжамдарды ұсыну, зерттеу үшін сұрақтарды құрастыру, дереккөздерді талдау, әртүрлі көзқарастарды салыстыру, қорытындылар мен нәтижелерді қалыптастыру, жеке позицияны анықтау) болып табылады.

Оқытудағы зерттеу жұмысы:

- білім алушының зерттеу сұрағы бойынша басқа көзқарастағы ақпараттарды жинауға үйретеді;

- берілген сұраққа байланысты дәйектер мен пікірлерді талдау және жинақтау үшін ақпарат дереккөздерін қолдануға үйретеді.

- мәселені талқылауда өз жеке зерттеу нәтижелерін қоса отырып, тың көзқарастар мен жаңа идеялар ұсынуға мүмкіндік береді.

Бұл оқушылардың дайын тұжырымдалған материалдарды зерделеуге қарағанда іздену арқылы өздерінің жеке тұжырым жасауы, зерттеушілікке деген қызығушылығын арттырады.

Қазіргі кезеңде оқушының өз бетімен білім алу барысында оның белсенді іс-әрекетін ұйымдастыру оқу үдерісіне қойылатын негізгі талаптардың бірі болып табылады. Бұл тәсілдеме пәндік білімді, әлеуметтік және коммуникативтік дағдыларды ғана емес, сонымен бірге өзінің жеке мүдделері мен болашағын сезінуге, сындарлы шешімдер қабылдауына мүмкіндік беретін тұлғалық қасиеттерді де меңгеруге ықпал етеді. Мұғаліммен бірлесіп шығармашылықпен айналысу және серіктес, кеңесші ретінде мұғалімнің қолдауы кезінде оқушының белсенді танымдық қабілеті тұрақты сипатқа ие болады.

Тұлғалық-бағдарлық білім беруді осындай сипатта жақсарту білім беру үдерісіне барлық қатысушылардың өзара қарым-қатынасында өктемшілікке жол бермей, ынтымақтастығы үшін алғы шарттарды құрайтын оқытудың алуан түрлі интерактивті әдістерін қолдану кезінде мүмкін.

Диалогтік және рефлексивті технологияларды қолдану оқушылардың 10-11-сыныптарда жоба және зерттеу жұмыстарын ұйымдастыруымен

сабақтасады. Оқу үдерісін ұйымдастырудың барлық инновациялық тәсілдемелері оқытуды білім, идеялар және іс-әрекет тәсілдерімен белсенді түрде алмасуды көздейтін оқушының шынайы шығармашылық үдерісіндегі қарым-қатынас моделіне айналдырады. Пәннің оқу бағдарламасы жергілікті сипаттағы материалдарды (мұражай, мұрағат, тарихи орындар, ақпарат көздері) пайдалануға бағытталған оқу-жобалау іс-әрекеттерін ұйымдастыру арқылы танымдық және әлеуметтік тұрғыдан оқушының белсенділігін арттыруға мүмкіндік береді.

Пән мазмұнын меңгеру және оқу мақсаттарына қол жеткізу үдерісінде оқушылардың ақпараттық-коммуникациялық технологияларды, атап айтсақ: қажетті ақпаратты іздеу, өңдеу, алу, құру және көрсету, ақпараттар және идеялармен алмасу үшін бірлесіп әрекет ету, жабдықтар мен қосымшаларды кең ауқымда қолдану арқылы өз жұмысын бағалау және жетілдіру сияқты қолдану дағдыларын дамыту үшін жағдай жасау керек.

Оқу бағдарламасында оқу пәнінің мазмұнын анықтаудың негізі болып табылатын оқыту мақсаттарының жүйесі түрінде ұсынылған күтілетін нәтижелері қалыптастырылған. Мазмұны тұрғысынан оқу бағдарламалары оқушыны өзін-өзі оқыту субъектісі және тұлғааралық қарым-қатынас субъектісі ретінде тәрбиелеуде нақты оқу пәнінің қосатын үлесін айқындайды.

Оқу бағдарламалары білім беру құндылықтарының өзара байланысы мен өзара шарттылығына негізделген тәрбиелеу мен оқытудың біртұтастығы қағидатын және нақты пәнді оқыту мақсаттарының жүйесі бар мектепті бітіргеннен кейінгі нәтижелерін іске асыруға мүмкіндік береді. Оқу бағдарламалары тек пәндік білім мен білікке ғана емес, сонымен қатар кең ауқымды дағдылардың қалыптасуына бағытталған.

Оқыту мақсаттарының құрастырылған жүйесі: білімді функционалдық және шығармашылық қолдану, сын тұрғысынан ойлау, зерттеу жұмыстарын жүргізу, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану, қарым-қатынас жасаудың түрлі тәсілдерін қолдану, топпен және жеке дара жұмыс істей алу, мәселелерді шешу және шешімдер қабылдау сияқты кең ауқымды дағдыларын дамытуға негіз болады. Кең ауқымды дағдылар оқушының мектептегі білім алу тәжірибесінде де, келешекте мектепті бітіргеннен кейін де жетістігінің кепілі болып табылады.

Экономикадағы заманауи инновациялар, еңбек нарығындағы өзгерістер оқушылардың күрделі міндеттерді шешу үшін немесе оларды шешудің жаңа тәсілдерін табу үшін жағдаятқа, идеялар мен ақпараттарға талдау жасау және бағалауға, алған білімі мен тәжірибесін жаңа идея мен ақпаратты жинақтау үшін шығармашылық қолдануға мүмкіндік беретін дағдылар жиынтығын меңгеру қажеттілігіне себепші болады. Жігерлілік, алғырлық, өзгерістерге дайындығы, байланысқа бейімділігі сияқты тұлғалық қасиеттер өзекті болып отыр.

Нақты пән бойынша күнделікті білім беру үдерісінің мазмұны оқу мақсаттарына бағынады және оқушылардың меңгерген білім, білік және дағдыларын кез келген оқу үдерісінде және өмір жағдаяттарында шығармашылықпен пайдалану даярлығын қалыптастыруға, жетістікке қол

жеткізуде қажырлылықты дамытуға бағытталған, өмір бойы білім алуға ынталандырады.

Кең ауқымдағы дағдылармен бірлікте жеке қасиеттердің дамуы: «қазақстандық патриотизм мен азаматтық жауапкершілік», «кұрмет», «ынтымақтастық», «еңбек пен шығармашылық», «ашықтық», «өмір бойы білім алу» сияқты білім берудің басты құндылықтарына оқушыларды дағдыландырудың негізі болып табылады. Бұл құндылықтар оқушының тәртібі мен күнделікті іс-әрекеттерін ынталандыратын тұрақты тұлғалық бағдары болуы тиіс.

Қазіргі уақытта тарихты оқытудың жаңа сапасы мен оны жетілдіру және оқу бағдарламасын жаңарту өзекті болып отыр. Тарихи білім беру жүйесі қоғамдық ойдың әлеуетін дамытудағы маңызды фактор, ұлттық бірегейлікті қалыптастыру, қауіпсіздікті нығайту және гуманистік құндылықтарды қалыптастыру көзі болып табылады.

Қазақстанның жалпы білім беретін мектептерінде оқытылатын тарих пәндері білім мазмұнын жетілдіру «Қазақстан тарихы» пәнін тың зерттеулер негізінде жаңа мазмұнда толықтыру қажеттігінен туындады.

Тарихтың зерттеу объектісі - бұл өткен және қазіргі әлемде болып жатқан оқиғалар, олармен байланысты тарихи оқиғалар мен орындар, белгілі тұлғалардың қызметін зерттеу, тарихи құбылыстар мен фактілерді сипаттау, қоғам дамуының заңдылықтарын анықтау.

Тарихтың негізгі мазмұнын оқыту білім алушының жеке және ұлттық өзін-өзі тануын, өмірлік ұстанымдар мен құндылықтар жүйесін, тұлғаның адамгершілік қасиеттерін қалыптастырады. Өз елінің шынайы тарихы мектеп оқушысын өз өмірін мемлекетке, туған еліне және халқына адал қызмет етуге арнауға дайын патриот және өз Отанының азаматы ретінде тәрбиелейді. Сондықтан да, отандық тарихтың маңызды кезеңдеріне басымдық беріп, пән мазмұнын жаңа ғылыми тұжырымдар негізінде жетілдіру маңызды болып табылады.

5. «ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ» ПӘНІНІҢ ҚҰРЫЛЫМЫ МЕН МАЗМҰНЫ

МЖМБС Тарихи білім берудің қазіргі жағдайын талдау

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы № 604 бұйрығымен бекітілген Негізгі орта білім берудің және Жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартына сәйкес жалпы білім беру ұйымдарының 5-11-сыныптарында «Дүниежүзі тарихы» міндетті оқу пәні ретінде оқытылады.

Қолданыстағы 5-9-сыныптар бойынша «Дүниежүзі тарихы» пәнінің білім беру мазмұнына, оқу жүктемесінің ең жоғары көлеміне, білім алушылардың дайындық деңгейіне және оқу мерзіміне қойылатын талаптар негізгі орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартымен анықталады.

Фактілерге негізделген тарих адамдардың әлеуметтік, адамгершілік, жасампаз, коммуникативтік тәжірибесінің жинақтама бейнесі болып табылады.

Дүниежүзі тарихын зерделеу толеранттықты қалыптастыруға, қазіргі қоғамның гуманистік идеялары мен демократиялық құндылықтарын игеруге, әлемнің мәдени әртүрлілігін түсінуге мүмкіндік береді. Тарих адам туралы, оның табиғат пен қоғаммен байланысы туралы білім-түсініктердің маңызды дереккөзі болып табылады.

Пәннің мақсаты

Оқушылардың бойында тарихи сана, толеранттық, өз елі және басқа елдердің тарихы мен мәдениетіне құрмет қалыптастыру, ғасырлар бойы қалыптасқан жалпы адамзаттық құндылықтарды дарыту және зерттеушілік, ойлау, коммуникативті дағдыларды дамыту.

Пәннің міндеттері

1) адамзат өркениетінің ежелгі заманнан бастап бүгінгі күнге дейінгі әлеуметтік, мәдени, саяси, экономикалық дамуының негізгі кезеңдері және түрлі халықтардың тарихи даму жолының ерекшеліктері туралы білімін қалыптастыру;

2) әлемнің тарихи дамуы барысында қалыптасқан жалпы адамзаттық құндылықтар жүйесі туралы білім беру;

3) негізгі оқиғалар, құбылыстар мен тарихи дамудың үдерістерінің мәні туралы түсінік қалыптастыру;

4) тарихи оқиғаларды, құбылыстар мен үдерістерді және тарихи тұлғалардың қызметін дүниежүзі тарихы контекстінде сын тұрғысынан талдау және баға беру дағдыларын қалыптастыру мен дамыту;

5) тарихи деректердің негізінде дәлелді пайымдау дағдыларын дамыту;

6) тарихи зерттеу жүргізу дағдыларын қалыптастыру мен дамыту (гипотезаларды ұсыну, зерттеу сұрақтарын құрастыру, деректерді талдау, әртүрлі көзқарастарды салыстыру, нәтижелер мен қорытындыларды шығару, өзінің ұстанымын анықтау);

7) қазіргі кездегі саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени үдерістерде бағдарлану үшін тарихи білімдерін қолдана білу дағдыларын қалыптастыру;

8) коммуникативті дағдыларды қалыптастыру, соның ішінде, өз ойын ауызша және жазбаша түрде анық білдіру, командада жұмыс істей алу, түрлі деректерден алынған ақпараттарды, жарияланып мен электронды құралдарды қоса алғанда, қолдану.

МЖМБС бойынша «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінің мазмұны «Адам және қоғам» білім беру саласында іске асырылады. «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінен 5-9-сыныптар бойынша оқытудан күтілетін нәтижелер негізгі орта білім берудің базалық мазмұнын айқындау үшін негіз болып табылады. Оқу пәні бойынша оқу бағдарламаларында оқытудан күтілетін нәтижелер пәннің бөлімдері бойынша оқыту мақсаттарында нақтыланады. Оқытудан күтілетін нәтижелер жүйесі білім алушылардың, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар білім алушылардың жеке даму траекторияларын қалыптастыруға және олардың оқытудың ұзақ мерзімді мақсаттарына кезең-кезеңмен қол жеткізуге ілгерілеуіне мүмкіндік жасайды.

«Адам және қоғам» білім беру саласының «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні бойынша оқытудан күтілетін нәтижелерге сәйкес Негізгі орта білім беру аяқталғанда білім алушы:

1) дүниежүзі тарихы кезеңдерін; дүниежүзі тарихының ежелден бастап қазіргі күнге дейінгі негізгі оқиғаларын, құбылыстарын, процестерін; әлем тарихында маңызды рөл атқарған тарихи қайраткерлерді; тарихи даму барысында қалыптасқан әлемдік мәдениеттің маңызды жетістіктерін; тарих ғылымының базалық ұғымдарын; тарихи деректердің түрлерін біледі;

2) тарихтың барлық кезеңдері дүниежүзі тарихының дамуының тұтастығы мен үздіксіздігін сипаттайтын негізгі оқиғалардың, құбылыстар мен процестердің мәнін; әлем елдерінің қоғамдық-саяси, экономикалық және әлеуметтік-мәдени дамуының сипатты белгілерін; заманауи қоғамдық процестердің тарихи шарттылығын, адамзаттың мәдени әртүрлілігін; әлем тарихындағы көрнекті тұлғалардың рөлі мен орнын; әлем тарихына, мәдениетіне, дәстүрлеріне, адам құқығы мен бостандығына, қоғам өмірінің демократиялық қағидаларына құрметпен қарау қажеттігін; жалпы адамзаттық, этномәдени және ұлттық құндылықтардың өзара байланысын; сөзі мен әрекеті үшін жауапкершілікті; отбасындағы, ұжымдағы және қоғамдағы өзінің рөлін; болашақ мамандығын саналы таңдау маңыздылығын; өмірде өзара көмектің маңыздылығын; практикада салауатты өмір салты туралы білімді қолдана отырып, өз өмірі мен денсаулығын құндылық ретінде түсінеді;

3) тарихи ойлау дағдыларын: өмірлік міндеттер мен мәселелерді шешу үшін; тарихи картадағы өзгерістерді, түрлі объектілердің орналасқан жерін анықтау кезінде; әлемнің басқа да елдерінің саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуын сипаттау кезінде; тарихи негізіне сүйене отырып, заманауи өмірдің құбылыстарына қатынасы бойынша өз ұстанымын анықтау кезінде; тарихи материалдармен жұмыс кезінде; қоғамдық мәселелер бойынша пікірталастарға қатысу кезінде; қоғамға қызмет етуге бағытталған, проблемаларды шешуде шығармашылық тәсілді; адамгершілік нормаларына сәйкес түрлі мәселелерді сындарлы шешуде; басқа адамдармен және қоршаған ортамен тілектестік қарым-қатынас орнату кезінде алынған білімді, білікті және дағдыны қолданады;

4) себеп-салдарлық байланыстарын анықтау мақсатында тарихи оқиғаларды, құбылыстарды, процестерді; жалпы сипатты белгілері мен ерекшеліктерін анықтай отырып, әлем елдерінің тарихи дамуын; тарихи тұлғалар қызметінің нәтижесі мен уәждерін; тарихи параллель өткізу жолымен әлемнің жекелеген мемлекеттерінің даму үрдістерін, қоғамдық, экономикалық, саяси және мәдени процестерін; проблемалық сұрақтарға жауап беру үшін түрлі тарихи дереккөздерді; бір тарихи оқиғаларға, құбылыстар мен процестерге түрлі көзқарастарды; түрлі таңбалы жүйеде (мәтін, карта, кесте, схема, дыбыс-бейне қатары) ұсынылған ақпараттарды талдайды;

5) тарихи оқиғаларды, процестерді, құбылыстарды, тұлғаларды әлемдік тарихқа ықпалы тұрғысынан бағалайды, оларды әртүрлі түсіндіруді; әртүрлі тарихи дереккөздердің анықтығын; заманауи өркениеттің перспективасын, оның дамуындағы қиындықтар мен проблемаларды бағалайды.

Сонымен қолданыстағы «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні бойынша оқытудан күтілетін нәтижелерге сәйкес Негізгі орта білім беру аяқталғанда білім алушы пәннің базалық білімін меңгереді.

– Аталған мақсатты негізге ала отырып, тарихи білім берудің міндеттері:

– маңызды оқиғалар, құбылыстар, қоғамның даму процестері, жекелеген елдердің, өркениеттер мен өңірлердің олардың жүйесі мен өзара байланысындағы даму ерекшеліктері туралы негізгі фактологиялық және теориялық білімді меңгеру; тарихты зерделеудің оқу-танымдық қызметінің арнайы тәсілдерін меңгеру (пәндік құзыреттер);

– трансформациялық және шығармашылық танымдық іс-әрекет тәжірибесін қалыптастыру, оқу-танымдық іс-әрекетте және өмірлік жағдайларда алған білімдерін, іскерліктерін, тәжірибелерін пайдалану біліктерін дамыту (метапәндік құзыреттер);

– тұлғаның этноұлттық, азаматтық, мәдени сәйкестілік негіздерін қалыптастыру; әлемдік тарихи-мәдени мұраны игеру негізінде азаматтық және патриотизм сезімін тәрбиелеу (жеке құзыреттер).

– Оқу бағдарламасы хронологиялық, елтану, Салыстырмалы-тарихи тәсілдердің үйлесіміне негізделген. Хронологиялық тәсіл жаңа уақыт тарихының екінші кезеңін дәстүрлі зерттеуді сақтауда, сонымен қатар тақырып шеңберіндегі оқиғалар мен құбылыстардың уақытша (хронологиялық) тәртіпте зерттелуінде көрінді. Елдік тәсіл жеке блоктарды бөлуде көрініс тапты: Еуропа және АҚШ елдері; Ресей; Азия және Латын Америкасы елдері. Салыстырмалы-тарихи тәсіл тарихи процестің дамуында ортақ және ерекше нәрсені табуға, оқиғалардың өзара байланысы мен өзара тәуелділігін көрсетуге көмектеседі.

– «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні бойынша құзыреттілік тәсілдемесі білім алушылардың үнемі өзгеріп тұратын әлемдегі тіршілік әрекетіне дайындығын қалыптастыруға ықпал ететін оқытудың мақсаттарын, мазмұнын, әдістерін, құралдарын, нәтижелерін айқындауды болжайды.

– «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнін оқытудың тиімділігін арттыруда қазіргі уақытта ғылым мен техника саласында да, қоғам өмірінде де болып жатқан интеграциялық процестердің объективті көрінісі болып табылатын пәнаралық және ішкі байланыстарды пайдалану маңызды рөл атқарады. Бұл оқу материалының пәндік оқшаулануы мен қайталануын еңсеруге мүмкіндік береді, білімді өзектендіруге және тереңдетуге ықпал етеді, тарихи құбылыстар мен процестер және олардың арасындағы өзара байланыс туралы тұтас түсініктерді қалыптастыруға ықпал етеді.

– Жалпы орта білім беру деңгейінде «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні бейіндік оқу пәндерін үйлестіру негізінде жаратылыстану-математикалық және қоғамдық-гуманитарлық бағыттарда міндетті пән ретінде оқытылады. «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні оқытудың стандарттық деңгейде жаратылыстану-математика бағытында және қоғамдық-гуманитарлық бағытында бейінді оқытудың тереңдетілген деңгейінде оқытылады.

Жаратылыстану-математикалық бағыттағы оқытудың стандарттық деңгейі және қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы бейінді оқытудың тереңдетілген деңгейі бойынша «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні бойынша білім мазмұны адамзаттық өркениеттің этногенез, политогенез, мәденигенез негізгі мәселелері бойынша білімді қалыптастыруға бағытталған, білім алушылардың әлемдік мәдени-тарихи процестің мәнін оның бірлігі мен әртүрлілігін тереңдетіп түсінуге бағдарланған.

«Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінің тереңдетілген курсы әлемдік тарихтағы оқиғаларды, құбылыстарды, процестерді бағалау және жіктеу, жүйелеу, қорытындылау, талдау үшін қажетті тарихи ойлау дағдысын дамытуды қарастырады.

«Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінен 10-11-сыныптар бойынша жаратылыстану-математикалық бағыттағы стандарттық деңгей бойынша күтілетін нәтижелер жалпы білім берудің базалық мазмұнын айқындау үшін негіз болып табылады:

1) өркениеттердің тарихи типтері мен олардың ошақтарын; мемлекеттің тарихи түрлері мен мемлекеттік-құқықтық институттарының қалыптасуы мен даму кезеңдерін; әлемдік тарих барысына ықпал еткен әскери-саяси оқиғаларды; әлемдік мәдени-тарихи прогреске ықпал еткен әлемдік жаңалықтар және жетістіктерді; қазіргі әлемдік мәдениеттің жағдайы мен тарихын; адамның, қоғамның пайда болуы мен дамуына қатысты, әлем халықтары мен өркениеттердің негізгі ғылыми теорияларын; әлемдік қоғамдық ойдың дамуына елеулі үлес қосқан тарихи қайраткерлерді; дүниежүзі тарихы бойынша негізгі жинақталған ғылыми еңбектерді біледі;

2) мәдени-тарихи процесті оның бірлігі мен алуан түрлілігін; мемлекеттің тарихи формалары мен түрлерін, өркениеттің өзіндік ерекшеліктерін; мемлекеттік-құқықтық институттардың маңызын; әлемдік өркениеттердің қалыптасуы мен дамуына табиғи-географиялық факторлардың ықпалын; тарих барысына әскери-саяси оқиғалардың ықпалын; әлемдік тарихи-мәдени прогресс үшін адамзаттың жетістіктері мен ұлы ашылулардың маңызын; түрлі тарихи кезеңдерде әлемдегі саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени өзгерістерге ішкі және сыртқы факторлардың ықпалын; әлемдік қоғамдық ойдың дамуындағы тарихи аспектілерді; тарихтың дамуына тұлғалардың ықпалын; жаһандық әлемдегі бейбітшілік пен тұрақтылықты сақтау үшін жалпы адамзаттық құндылықтардың маңызын түсінеді;

3) әлемнің мәдени-өркениеттік орталықтары мен мемлекеттерінің құрылуын уақыт пен кеңістікте анықтауда; мемлекеттердің түрлері мен тарихи формаларын, өркениеттердің өзіндік ерекшеліктерін; түрлі тарихи кезеңдердегі әлем халықтарының саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуындағы ерекшеліктерін; әлем тарихындағы тарихи тұлғалардың рөлін; өткен және қазіргі кездегі оқиғалар мен құбылыстарға қатысты өз позициясын анықтау кезінде тарихи ойлау дағдыларын қолданады;

4) әлем халықтарының ортақ белгілері мен ерекшеліктерін анықтай отырып тарихи дамуын; түрлі тарихи кезеңдерде қоғамның қалыптасуы мен дамуына түрлі факторлардың (географиялық, демографиялық, көші-қон, саяси,

әлеуметтік-экономикалық, мәдени) ықпалын; себеп-салдарлық байланыстарын анықтау мақсатында әлем тарихының оқиғаларын, құбылыстарын, процестерін; тарихи тұлғалар қызметінің себептері мен нәтижелерін; тарихи деректерді; жаһандану жағдайында бүгінгі қоғамның даму үрдістері мен перспективаларын талдайды;

5) тарихи талдау әдістерін қолдана отырып шығармашылық, танымдық, зерттеушілік, жобалық сипаттағы жұмыстарды; әлем халықтарының тарихи дамуының жалпы заңдылықтары мен ерекшеліктерін анықтау мақсатында салыстырмалы тарихи сипаттамаларын жинақтайды;

6) түрлі тарихи кезеңдердегі қоғамның дамуына (географиялық, демографиялық, көші-қон, саяси, әлеуметтік-экономикалық, мәдени) түрлі факторлардың ықпал ету дәрежесін; әлем тарихының ықпалы контекстінде тарихи тұлғалар қызметін; әлемдік өркениеттің қалыптасуы мен дамуына түрлі әлем халықтары мәдениетінің қосқан үлесін; тарихи деректердің шынайылығын; әлем тарихының этникалық, саяси, мәдени және әлеуметтік-экономикалық мәселелері бойынша түрлі ғылыми теориялардың дәлелдік дәрежесін бағалайды.

«Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінен 10-11-сыныптар бойынша қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы тереңдетілген деңгейде күтілетін нәтижелер жалпы білім берудің базалық мазмұнын айқындау үшін негіз болып табылады.

Қолданыстағы МЖМБС талаптарына сәйкес «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні бойынша жалпы орта білім беру деңгейінде білім алушы әлем елдері тарихының этникалық, саяси, әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуы мәселелері бойынша тереңдетілген білімді меңгереді.

Сонымен қолданыстағы МЖМБС талаптары бойынша негізгі орта білім беру деңгейінде білім алушылар «Дүниежүзі тарихы» пәнінен ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі тарихи кезеңдегі әлем елдерінің саяси, әлеуметтік-экономикалық мәдени даму тарихы туралы базалық білімді меңгерсе, жалпы орта білім беру деңгейінде әлем елдерінің этникалық, саяси, мәдени, әлеуметтік-экономикалық мәселелерін түрлі ғылыми деректер, теориялар негізінде талдау, бағалау арқылы тереңдетілген білім алуға мүмкіндік берілген. Жаратылыстану-математикалық бағыттағы оқытудың стандарттық деңгейі мен қоғамдық-гуманитарлық бағыттағы бейінді оқытудың тереңдетілген деңгейі бойынша «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні бойынша білім мазмұны тереңдетіп түсінуге бағдарланған. Тарих пәні мұғалімдерінің республикалық съезінде 10-11-сынып білім мазмұны бойынша кәсіби орта педагогтері, сарапшылар, әдіскерлер, ғалымдар тарапынан айтылған сын-пікірлер, ұсыныстар кеңінен талқыланды.

Съезд шешіміне сәйкес Жалпы орта білім беру деңгейінде «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні бейіндік оқу пәндерін үйлестіру негізінде жаратылыстану-математикалық және қоғамдық-гуманитарлық бағыттарға бөлмеу туралы шешім қабылданды.

5-9 сыныптарға арналған Дүниежүзі тарихы пәні мазмұны хронологиялық тәртіппен берілсе, 10-11 сыныптарға арналған базалық білім компоненттері мазмұндық бөліктер бойынша қамтылған.

Сонымен 5-9 сыныптарда оқушы вертикальды бағытта білім алса, 10-11 сыныптарда оқушы сол алған білімін горизонталды бағытта мазмұнды тереңдету арқылы қайталайтыны оқу процесінде анықталған. Тарих пәні мұғалімдерінің съезінде 10-11-сынып білім мазмұны бойынша кәсіби орта педагогтері, сарапшылар, әдіскерлер, ғалымдар тарапынан айтылған сын-пікірлер, ұсыныстар кеңінен талқыланды.

Съезд шешіміне сәйкес Жалпы білім беретін білім беру ұйымдарында 6-11-сыныптарда «Дүниежүзі тарихы» пәнінің ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі тарихы хронологиялық жүйемен берілуі туралы шешім қабылданды.

Сондықтан Негізгі орта және жалпы орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартындағы 6-11-сыныптар бойынша «Дүниежүзі тарихы» пәнінің білім беру мазмұнына, білім алушылардың дайындық деңгейіне қойылатын талаптарға өзгерістер мен толықтырулар енгізілуі керек. Аталған өзгерістер мен толықтырулар осы тұжырымдамамен анықталады, негізделеді.

«Дүниежүзі тарихы» пәні бойынша тарихи білім берудің қазіргі жағдайын талдау

Жалпы білім беру ұйымдарында 2017 жылдан бастап «Дүниежүзі тарихы» пәні жаңартылған білім беру бағдарламаларына сәйкес жүзеге асырылады. Білім беру мазмұнын жаңарту елдегі жалпы білім беретін мектептегі білім сапасын анықтайтын білім мазмұны мен құрылымына өзгеріс енгізу, оқытудың белсенді әдістері мен тәсілдерін, оқу жетістіктерін критериалды бағалау жүйесін іске асырумен сипатталады.

5-9 сыныптарға арналған «Дүниежүзі тарихы» пәні бойынша оқу бағдарламасының ерекшеліктері

Пән бойынша оқу бағдарлама келесі бөлімдерден тұрады:

1) Жалпы ереже – бағдарлама мазмұнын іске асыруға қатысты пәннің мақсат, міндеттерін қамтиды.

2) «Оқу пәнінің мазмұнын ұйымдастыру» бөлімінде оқу пәні бойынша оқу жүктемесінің көлемі, пәннің білім мазмұнын құрайтын бөлімдер, оқушылардың тарихи ойлау дағдыларын қалыптастыру және оқу мақсаттарын тиімді жүзеге асыруға негізделген тарихи түсініктер мен пән бойынша базалық білім мазмұны берілген.

3) Оқу мақсаттарының жүйесі – сыныптар мен бөлімдер бойынша берілген оқытудың күтілетін нәтижелерін қамтиды;

4) Ұзақ мерзімді жоспар – оқу жылының ішінде оқытылатын оқу материалдарының тақырыптарын анықтайды. Сыныптар бойынша ұзақ мерзімді жоспарларында белгілі бір тақырып шеңберінде қамтылуы қажет оқу мақсаттары келтірілген.

1. Қолданыстағы «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінің мақсаты – білім алушылардың бойында тарихи сана, толеранттық, өз елі және басқа елдердің тарихы мен мәдениетіне құрмет қалыптастыру, ғасырлар бойы қалыптасқан жалпы адамзаттық құндылықтарды дарыту және зерттеушілік, ойлау, коммуникативті дағдыларды дамыту болып табылады.

«Дүниежүзі тарихы» пәнінің оқу жүктемесі 5-9-сыныптарда аптасына 1сағат, оқу жылында 34 сағатты құрайды.

Оқу бағдарламасының ерекшеліктері:

– Тақырыптық бөлімдерді ірілендіру арқылы тарих пәндерінің мазмұны оңтайландырылған;

– Спиральді принципі негізінде мазмұнды құрастырылған, тарихи ойлау дағдылары сыныптан сыныпқа қарай күрделене отырып, прогрессияны қамтамасыз етеді

– Әр сыныптағы мазмұн хронологиялық реттілікпен берілген және: әлеуметтік қатынастардың дамуы, мәдениеттің дамуы, мемлекеттің дамуы мен экономикалық дамуы мәселелер қамтылған.

– Тарихилық принцип негізінде білім алушылардың тарихи ойлау дағдыларын: тарихи деректердің интерпретациясы, уақыт пен кеңістікте бағдарлану, тарихи талдау және түсіндіруді қалыптастыруға бағытталған тарихи концептілер негізінде оқыту қарастырылған;

– білім алушылардың тарихи сананы, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды қалыптастыруға көмектесетін материалдарды меңгеруге ерекше көңіл бөлінген;

– Күтілетін нәтижелер оқу мақсаттары ретінде берілген, олар тақырыптық бөлімдер, тараулар мен тақырыптар шеңберінде нақтыланған. Күтілетін нәтижелердің (оқу мақсаттары) тақырыптық мазмұнға қатыстылығы оқушылардың бойында нақты оқу материалы негізінде пәндік білім мен дағдыларды қалыптастыруға мүмкіндік береді

– пәндік нәтижелер оқу мақсаттары ретінде берілген, олар тақырыптық бөлімдер, бөлімшелер және тақырыптар бойынша нақтыланған.

Негіздеу: мысалы, қолданыстағы оқу бағдарламасында «Дүние жүзі тарихы» пәнінің мазмұны оқушылардың тарихта болған ең елеулі оқиғалар мен үдерістермен танысуын көздейді. Оқушылардың бойында ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды қалыптастыруға жетелейтін тақырыптарды зерделеуге назар аударылады.

1)5-сынып, жаңартылған оқу бағдарламасы. «Өзен алқаптары өркениеттері» бөлімі негізгі екі тақырыптың оқытылуын көздейді: «Неліктен ежелгі өркениеттер өзен алқаптарында дамыды», «Өзен алқаптарындағы өркениеттер туралы қалай біле аламыз». Бұл екі тақырыпта Месопотамияның шаруашылығы, тұрмысы мен мәдениеті қарастырылып, олар қазіргі қолданыстағы келесі тақырыптардың орнын басады: «Шумер және Аккад мемлекеттері. Месопотамияның ежелгі кезеңі», «Шумерлік қала-мемлекеттер», «Аккад және Ур билігі кезіндегі Месопотамия», «Ежелгі Вавилония халықтарының мәдениеті». Тақырыптардың бұндай ықшамдалуының негізінде оқушылардың өзен алқаптары бойында пайда болған Ежелгі Месопотамияның барлық мемлекеттерін жеке-жеке қарастырмай, олардың ортақ белгілерімен танысуы көзделген. Бұл өркениеттердің мәдениетін тарихи ескерткіштерді зерделеу арқылы (жеке-жеке мемлекеттерге сілтеме жасамай) қарастырылған.

Нәтижесінде оқушылар жалпы тарихи деректердің маңыздылығы туралы тұжырым жасай алады.

2) 2013 жылғы «Дүниежүзі тарихы» пәнінің жалпы білім беретін мектептердің бағдарламасында көрсетілген феодалдық қоғамды оқуға арналған 8 тақырыптың орнына («Феодалдық жүйенің ерекшеліктері», «Феодалдық жүйенің негізгі белгілері», «Натуралды шаруашылық», «Феодалдық бытыраңқылық», «Ерте орта ғасырлардағы феодалдар», «Феодалдық қамал», «Ортағасырлық қоғамдағы шаруалардың жағдайы», «Феодалдық езгіге қарсы күрес»), жаңартылған бағдарламада аталған тарау 2 тақырыптың шеңберінде қарастырылған: 1.«Феодалдық қоғамның және экономиканың ерекшеліктері неде?» (берілген тақырып бойынша оқу мақсаттары: «экономикалық қатынастардың формаларын түсіндіру арқылы феодалдық шаруашылықтың ерекшеліктерін сипаттау,»; «феодалдық құрылыстың әлеуметтік құрылымын сипаттау»; «қолөнер мен сауданың рөлін анықтай отырып, ортағасырлық қалалардың дамуының ерекшеліктерін сипаттау»); Оқу мақсаттары оқушылардың назарын феодалдық құрылыстың ерекшеліктерінің негізгі айрықша белгілеріне және берілген тарихи құбылыс (феномен) туралы түсінік қалыптастыруға мүмкіндік береді.

3) 7-сыныпқа арналған 2013 жылғы оқу бағдарламасында «Европа мемлекеттері» тарауында (5 сағат көлемінде) келесі материалдарды оқыту қарастырылған:

XVII ғасырлардың ортасындағы Англия. Ағылшындық абсолютизм. Тюдорлар билігі. XVI –XVII ғасырдың бірінші жартысындағы Франция. Экономикалық даму. Азаматтық соғыстар; XVI - XVII ғасырдың бірінші жартысындағы Германия. Реформация және шаруалар соғысы. Жаңартылған оқу бағдарламасында 2 тақырыптың көлемінде қарастырылады: «Неліктен Карл I мен II Осман шексіз монарх бола алмады» и «Мартин Лютердің наразылығы Еуропаны қалай өзгертті». Бұл тақырыптарда оқушылар нақты тарихи тұлғаның іс-әрекеті мысалында «Абсолютизм» және «Реформация» сияқты жалпылама тарихи санаттарды оқитын болады Әрі абсолютизмнің еуропалық және шығыс түрлерін салыстырып қарастырады. Орта ғасырлардағы мұндай ірі тарихи санаттарды оқушылар нақты мысалдар арқылы олардың басқа елдердегі және басқа кезеңдердегі көріністерінен түсінетін болады.

5). 2013 жылғы оқу бағдарламасы бойынша «Европа халықтарының XV ғасырдың соңы - XVII ғасырдың бірінші жартысындағы мәдениеті тарауын оқытуда – (2 сағат) келесідей тақырыптар қарастырылған: Батыс Еуропадағы қайта өрлеу мәдениеті дәуірі. Италия – Қайта өрлеу дәуірінің орталығы. Леонардо да Винчи. Микеланджело. Рафаэль Санти. Бейнелеу өнеріндегі гуманизм. Альбрехт Дюрер. Рембрандт. Диего Веласкес; Еуропа халқының білім және әдебиеті. Ақсүйектік білім. Жазушы-гуманистер: Томас Мор, Франсуа Рабле, Вильям Шекспир, Миггель Сервантес. Ғылыми білімнің дамуы. Джордано Бруно. Николай Коперник. Галилео Галилей.

Жаңартылған оқу бағдарламасында Қайта өрлеу дәуірінің ерекшеліктерін оқыту ортағасырлық өнердің ерекшеліктерімен салыстыру арқылы және оның ең көрнекті өкілдерінің: Леонардо да Винчи, Рафэль Санти және Микеланджело

мысалында қарастырылады Ғылыми білімнің дамуы революцияның, әлемнің ғылыми біліміндегі Николай Коперниктің және оның алғашқы ізбасарлары Галилео Галилей мен Джордано Бруноның үлестері мысалында көрсетіледі. ЖМБС аталған барлық мәдениет және ғылым қайраткерлерінің үлестерін сапалы оқу мүмкін емес. Осылайша үстіртін оқыту арқылы оқушыларда бұл сала бойынша өздігінен білімін толықтыруға қызығушылық пен ниет қалыптастыру мүмкін емес.

– Жалпы орта білім беру деңгейінде 10-11 сыныптарға арналған «Дүниежүзі тарихы» пәні бойынша оқу бағдарламасының ерекшеліктері:

«Дүниежүзі тарихы» оқу пәні бейіндік оқу пәндерін үйлестіру негізінде жаратылыстану-математикалық және қоғамдық-гуманитарлық бағыттарда міндетті пән ретінде оқытылады.

Жалпы орта білім беру деңгейінде «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінен білім мазмұны бөлімдер арқылы қамтылған. Аталған бөлімдер сыныптар бойынша оқыту мақсаттарын қамтитын төрт бөлімнен тұрады.

6-кесте. Оқу пәнінің білім мазмұны төмендегідей:

Сынып	Бөлім	Бөлімше
10	1) өркениет: даму ерекшеліктері;	1) өркениет: зерттеудің теориялары мен әдістері; 2) өркениеттердің жіктелуі; 3) әлем өркениеттерінің тарихы; 4) өркениеттердің өзара әрекеттесуі.
	2) этникалық және әлеуметтік процестер;	1) антропогенез және этногенез; 2) әлем тарихындағы этносаралық қатынастар; 3) қоғамның әлеуметтік ұйымдасуының тарихи формалары.
	3) мемлекет, соғыс және революциялар тарихынан;	1) мемлекеттің тарихи типтері, формалары және саяси режимдер; 2) әлем тарихының барысына әсер еткен әскери-саяси оқиғалар; 3) революциялар қоғам өзгеруінің бір факторы ретінде.
	4) мәдениеттің дамуы.	1) адамзаттың мәдени мұрасын сақтап қалу жолдары; 2) өнер – қоғам дамуының бейнесі; 3) қазіргі қоғамның рухани-адамгершілік құндылықтары.
11	1) өркениет: даму ерекшеліктері;	1) экономикалық жүйелердің тарихи типтері: өзгеріс пен сабақтастық; 2) мемлекеттердің экономикалық дамуына табиғи-географиялық фактордың әсері; 3) қазіргі кезеңде әлем елдерінің экономикалық даму деңгейі бойынша жіктелуі.

2) саяси-құқықтық процестер;	1) құқықтық мемлекет және азаматтық қоғам; 2) әлемнің қазіргі саяси жүйесі; 3) қазіргі кездегі бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау мәселесі.
3) қоғамдық-саяси ойдың дамуы;	1) жаңа заман және қазіргі кездегі қоғамдық ойдың эволюциясы; 2) XX ғасырдағы бостандық пен әділеттілік үшін күресушілер; 3) XX ғасырдағы- XXI ғасырдың басындағы көрнекті саясаткер-реформаторлар.
4) білім мен ғылымның дамуы.	1) білім алу бүкіл адамзаттық құндылық ретінде; 2) ғылыми-техникалық прогресс; 3) қазіргі заманғы ғылыми технологиялар.

Пән бойынша оқу бағдарлама келесі бөлімдерден тұрады:

1) Жалпы ереже – бағдарлама мазмұнын іске асыруға қатысты пәннің мақсат, міндеттерін қамтиды.

2) «Оқу пәнінің мазмұнын ұйымдастыру» бөлімінде оқу пәні бойынша оқу жүктемесінің көлемі, пәннің білім мазмұнын құрайтын бөлімдер, оқушылардың тарихи ойлау дағдыларын қалыптастыру және оқу мақсаттарын тиімді жүзеге асыруға негізделген тарихи түсініктер (концепт) мен пән бойынша базалық білім мазмұны берілген.

3) Оқу мақсаттарының жүйесі – сыныптар мен бөлімдер бойынша берілген оқытудың күтілетін нәтижелерін қамтиды;

4) Ұзақ мерзімді жоспар – оқу жылының ішінде оқытылатын оқу материалдарының тақырыптарын анықтайды. Сыныптар бойынша ұзақ мерзімді жоспарларында белгілі бір тақырып шеңберінде қамтылуы қажет оқу мақсаттары келтірілген.

«Дүниежүзі тарихы» оқу пәні бойынша оқу жүктемесінің жоғары шекті көлемі:

1) 10-сынып – аптасына 2 сағат, оқу жылында 68 сағатты;

2) 11-сынып – аптасына 2 сағат, оқу жылында 68 сағатты құрайды.

Оқыту мақсаттары әр тарау ішінде мұғалім мен білім алушыға болашақ қадамдары жөнінде өзара ой бөлісуге, оларды жоспарлау мен бағалауға мүмкіндік беретін бірізділік пен сабақтастықты көрсетеді.

Негіздеу: Қазіргі қолданыстағы Жалпы орта білім беру деңгейінде 10-11-сыныптарға арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні бойынша оқу бағдарламасындағы білім мазмұны бейіндік оқуға негізделмеген, екі бағыт арасында білім мазмұнында өзгерістер, ерекшеліктер жоқ.

Осы пәнді зерделеу әлемдік тарихтағы оқиғаларды, құбылыстар мен процестерді талдау, жіктеу, жүйелеу, жалпылау және бағалау үшін білім алушылардың қажетті тарихи ойлау дағдыларын дамытуға бағытталған.

Сондықтан «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні бейіндік оқу пәндерін үйлестіру негізінде жаратылыстану-математикалық және қоғамдық-гуманитарлық бағыттарда бөлінбестен 10-11 сыныбында бір бағытта жүргізілуі тиіс.

Спиральді білім беру бағдарламасы жеңілдетілген идеялардан күрделі идеяларға логикалық ауысуға мүмкіндік береді. Білім алушылар білімді оқу немесе білім беру бағдарламасының келесі бөлімдерінде қолдана алады. Бірақ тарих үшін бұл әрдайым қолайлы емес, өйткені әр курста тарихи фактілер жаңа және оларды қайта зерттеп, түсіну керек.

Тарих пәндері бойынша қолданыстағы бағдарлама барлық білім алушыларға 9-сыныптың соңына дейін Қазақстан Республикасы азаматына қажетті тарихи білім алуға мүмкіндік береді. Бірақ, тарихи білім мазмұны бағдарламада білім алушылардың жас ерекшеліктеріне қарай ескерілмеген. Сондықтан, тарих пәндерін жүйелі түрде 6 -11- сыныптарда жүзеге асыру ұсынылады (Қазақстан Республикасы тарих мұғалімдері съезінің шешімі).

2. Жаңартылған мазмұндағы оқу бағдарламасының ерекшелігі оқу бағдарламасының оқу мақсаттары мен ұстанымдарын тиімді түрде жүзеге асыруда «Дүниежүзі тарихы» пәні бойынша оқыту тарихи концептілер (ұғымдар) негізінде құрылған:

- өзгеріс және сабақтастық (мысалы, 6-сыныпта Сауда, қолөнер және әлемді игеру бөлімі бойынша ортағасырлардағы халықаралық сауда мен саяхаттарды тарихи сабақтастықта талдай отырып, әлемдегі өзгерісті бағалайды)

- себеп-салдар (мысалы, тарихи құбылыс, оқиға мен процестердің себептері мен ықпалын талдайды, тарихи құбылыстарды байланыстырады);

- дәлел (тарихи айғақтарды талдайды, тарихи деректер бойынша дәйекті қорытынды жасайды);

- ұқсастық пен айырмашылық (тарихи оқиғаларды салыстырады, мысалы, Бірінші дүниежүзілік пен Екінші дүниежүзілік соғыстардың; Еуропа елдеріндегі тоталитарлық режимдердің; Аумақтық мәселелерді шешудегі халықаралық ұйымдар қызметіндегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды салыстырады);

- маңыздылық (тарихи оқиғаның, құбылыстың, процестің маңыздылығы, мысалы, XVII ғасырдың ортасындағы Ағылшын буржуазиялық революциясының маңызы; Қос дөңгелекті арбаның пайда болуының әлемдегі маңызы неде);

- интерпретация (белгілі бір тарихи оқиғаға, құбылысқа, процеске қатысты әртүрлі көзқарастарды зерттеушілер қалай сипаттайды, соны түсіндіру және бағалау).

Қолданыстағы оқу бағдарламасының оқу мақсаттарын тиімді түрде жүзеге асыру төмендегідей тарихи концептілер (түсініктер) негізінде оқытудың күтілетін нәтижелері төмендегі 7-кестеде келтірілген.

7-кесте Тарихи түсініктер негізінде оқытудың күтілетін нәтижелері.

Дағды	Тарихи концепт	Күтілетін нәтиже
I. Тарихи деректердің интерпретациясы	1.1. Дәлел	Білімалушылар: - қарастырылып отырған дәлелге қатысты тарихи айғақтың ерекшеліктерін талдайды, мысалы: аудитория, мақсаттары, көзқарастар, формат, аргумент, шектеулер және контекст; - тарихи айғақтарды талдау және бағалау негізінде дәйекті қорытынды жасайды; - өткен заман туралы объективті түсінік қалыптастыру мақсатында түпнұсқалық және қосалқы деректерден әртүрлі, кей кезде қарама-қайшы айғақтарды біріктіреді.
II. Уақыт пен кеңістікте бағдарлану	2.1.Өзгеріс пен сабақтастық	Білімалушылар: - сабақтастық пен өзгеріске қатысты тарихи мысалдарды уақыт пен кеңістікте талдайды және бағалайды; - сабақтастық пен өзгеріске қатысты тарихи мысалдарды ұзақ уақыт бойы ауқымды тарихи процестер мен тақырыптарға дейін біріктіреді; - тарихи оқиғалар мен процестердің белгілі бір уақыт межесінде жүйеленуі мен ұйымдасуының негізін (критерийлер) түсіндіреді.
III. Тарихи анализ және түсіндіру	3.1. Себеп және салдар	Білімалушылар: - бір немесе бірнеше себептердің және /немесе ықпалдардың өзара әрекеттесуін талдайды және бағалайды; - ұқсастықтарды, себеп-салдарды, өзара байланысты көрсете отырып тарихи себептілікті түсінеді; - тарихи құбылыс, оқиға немесе процесті басқа ұқсас тарихи құбылыстармен уақыт пен кеңістікте байланыстырудың әдістерін түсіндіреді және бағалайды
	3.2. Ұқсастық пен айырмашылық	Білімалушылар: - белгілі бір жерде, белгіленген бір уақыт кезеңінде және/немесе

		әртүрлі қоғамдарда, немесе бір қоғамның ішіндегі өзара байланысқан тарихи оқиғаларды салыстырады.
	3.3. Маңыздылық	Білімалушылар: - қоғамның дамуы үшін тарихи оқиғаның, құбылыстың, процестің маңыздылығын анықтайды
	3.4 Интерпретация	Білімалушылар: - белгілі бір тарихи оқиғаға, құбылысқа, процеске қатысты әртүрлі көзқарастарды түсіндіреді және бағалайды.

Негізгі орта білім беру деңгейінде «Дүниежүзі тарихы» пәні бойынша ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі тарихи кезеңі 5-9-сыныптарда хронологиялық жүйелілікпен берілген.

Қолданыстағы «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні мазмұнының құрылымы 8-кестеде көрсетілген.

8-кесте. Оқу бағдарламаларының құрылымы

Сыныптар	Жаңартылған мазмұндағы оқу бағдарламасы
5-сынып	Ежелгі заман тарихы
6-сынып	Орта ғасырлар тарихы
7-сынып	Жаңа заман тарихы
8-сынып	Қазіргі заман тарихы (XX ғасырдың бірінші жартысы)
9-сынып	Қазіргі заман тарихы (XX ғ. екінші жартысы – бүгінгі күнге дейін)

8-кестеге сәйкес «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнін жүйелі түрде оқыту 5-сыныптан басталады.

Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Дүниежүзі тарихы» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасын әзірлеудегі негізгі ерекшелік бастауыш, негізгі орта білім беру деңгейлері арасындағы сабақтастықтың ескерілуі.

Білім мазмұнын жаңарту аясында Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы №604 бұйрығымен бекітілген Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартына сәйкес білім алушылардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, бастауыш мектептегі «Дүниетану» оқу пәнінің жаңартылған оқу бағдарламасының білім мазмұнында Қазақстан тарихының ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі маңызды тарихи оқиғалары кіріктірілген. Сондықтан жаңартылған білім беру мазмұны аясында тарихи білім берудің негізі бастауыш сыныптан басталды.

Бастауыш, негізгі және жалпы орта білім берудің мазмұны түрлі іс-әрекеттерді ұйымдастыру арқылы оларды кіріктіру жолдарымен іске асырылатын «Адам және қоғам», білім беру салаларына негізделген. «Адам және қоғам» білім беру саласының оқу пәндерінің мазмұны Бастауыш мектепте білім беру саласының мазмұны «Дүниетану», «Өзін-өзі тану» оқу пәндерінде, ал Негізгі орта білім беруде «Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы», «Құқық негіздері», «Өзін-өзі тану» оқу пәндерінде іске асырылады.

Бастауыш мектепте «Адам және қоғам» білім беру саласы пәндерінің мазмұны «Адам –Қоғам» жүйесі шеңберінде кіріспе білімді қамтамасыз етуге бағытталған. Пәндердің мазмұны қоғамдық қатынастардың өткені мен бүгінін, олардың өзара байланысын, өз Отаны үшін мақтаныш сезімін қалыптастыруға, жергілікті, өңірлік, ұлттық және жаһандық қауымдастықтағы өз орнын ұғуға; қазақстандық қоғамның құндылықтары мен жалпы адамзаттық құндылықтарды түсінуге; өз халқының және басқа да халықтардың мәдениетіне деген құрмет сезімін дамытуға бағытталған.

Мектептегі тарихи білімнің негізгі мазмұны сатылы құрылымды білдіреді. «Дүниетану» пәнінің оқу бағдарламасы Қазақстан Республикасының Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартына сәйкес негізгі және жоғарғы мектепте қоғамдық-гуманитарлық цикл пәндерінің кіріктірілген пропедевтикалық курсы ретінде әзірленген.

«Дүниетану» пәні білім алушыларда:

- бүкіл әлемнің тарихи және қазіргі оқиғалары, олардың себептері, өзгерістері, сабақтастығы, ұқсастықтары мен айырмашылықтары туралы білім қалыптастырады;

- өткен және қазіргі оқиғалардың тигізетін әсері туралы түсінігін тереңдетеді;

- өз халқының және өзге халықтардың мәдениетін, дәстүрін сыйлай білу, ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтарды құрметтеу сезімін қалыптастырады;

Қоғамдық-гуманитарлық цикл пәндерінің кіріктірілген пропедевтикалық курсы ретінде әзірленген «Дүниетану» пәні бойынша тарихи білім мазмұны «Тарих толқынында» оқу бөлімі бойынша 3.1 Ежелгі мәдениеттер мен өркениеттер 3.2 Қазақстанның тарихи тамыры, 3.3 Қазақстан тарихындағы маңызды оқиғалар, 3.4 Атақты тарихи тұлғалар мен мәдениет қайраткерлер, 3.5 Қазақстан тарихы: тәуелсіздік, мемлекеттілік және патриотизм бөлімдері арқылы жүзеге асырылу көзделген. Үлгілік оқу бағдарламасында «Тарих толқынында» оқу бөлімі бойынша төмендегі кестеде көрсетілген оқыту мақсатының мазмұны пәндік тарихи сипаттағы білімдерді қамтиды:

3.1 Ежелгі мәдениеттер мен өркениеттер тақырыбы бойынша:

1-сыныпта:

- 1.3.1.1 көрнекі материалдарды зерделеу арқылы ежелгі адамдардың өмірі туралы әңгімелеу;

- 1.3.1.2 ежелгі заманның танымал тарихи ескерткіштері/жәдігерлері туралы әңгімелеу

2-сыныпта:

2.3.1.1 көрнекі материалдар негізінде иемденуші және өндіруші шаруашылық арасындағы айырмашылықты анықтау;

2.3.1.2 түрлі дереккөздерді зерделеу арқылы көне қалалар мен ескерткіштерді сипаттау

3-сыныпта:

3.3.1.1 көшпелі және отырықшы өмір салтының ерекшеліктерін түсіндіру;

3.3.1.2 тарих және мәдениет ескерткіштерін сақтау маңыздылығын түсіндіру

4-сыныпта:

4.3.1.1 түрлі дереккөздер негізінде тарихи кезеңдердегі технологиялық прогресті анықтау;

4.3.1.2 тарихи мұражайлардың қызметін түсіндіру;

4.3.1.3 мұражайдың өзіндік жобасын ұсыну.

Бастауыш білім беру аяқталғанда білім алушы «Адам және қоғам» білім беру саласы бойынша Қазақстанның әлемдегі орнын; қазақ халқының және елде тұрып жатқан басқа да ұлт өкілдерінің мәдени және салт-дәстүрлерінің ортақ және ерекше белгілерін; жеке тұлғаның даму факторларын талдайды;

– қоғамдық құбылыстар мен процестерді жүйелеу және топтастыру үшін білімі мен дағдыларын; қоғамның кейбір өзекті проблемаларын айқындау үшін білімі мен дағдыларын; кеңістікте (орын), уақытта (хронологияда), әлеуметтік ортада (қоғамда) бағдарлануы үшін жеке шешімдерін; тұлғааралық және қоғамдық салаларда коммуникация модельдерін; саяхатты ұйымдастыру бойынша өз жобаларын, өзіндік рухани-адамгершілік дамуы бойынша шешімдерін жинақтайды;

– адамгершілік нормасы тұрғысынан қоғамның, мемлекеттің әрбір адам өміріндегі маңыздылығын; заманауи өмірдегі дәстүр мен фольклордың рөлін адамгершілік нормалары тұрғысынан бағалайды.

2016 жылы енгізілген жаңартылған білім мазмұнына сәйкес «Дүниетану» пәні бойынша тарихи білім мазмұны «Тарих толқынында» оқу бөлімі бойынша 1-4 сыныптарда 3.1 Ежелгі мәдениеттер мен өркениеттер тақырыптары берілген. «Дүниетану» пәнінің оқу бағдарламасы Қазақстан Республикасының Бастауыш білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартына сәйкес негізгі және жоғарғы мектепте қоғамдық-гуманитарлық цикл пәндерінің кіріктірілген пропедевтикалық курсы ретінде бағдарламада берілген оқу мақсаттарына сай, тақырыптар берілмеген. Қоғамдық-гуманитарлық цикл пәндеріне кіріспе ретінде оқу мазмұны ашылмаған.

1-4-сыныптарда 3.1 Ежелгі мәдениеттер мен өркениеттер тақырыптары бойынша оқу мақсаттарына сай, оқулықтарда тарихи мазмұн берілмеген.

Сондықтан съезд шешіміне сәйкес 5-сыныпта *«Тарихқа кіріспе» пәнін енгізу маңызды болып табылады.*

5-сыныпта білім алушылардың бастауыш сыныптарда алған тарихи білімі одан әрі толықтырылып, нақтыланады. 6-11-сыныптардағы Дүниежүзі тарихының жүйелі курсын оқытуға кіріспе ретінде беріледі. Сондықтан пән мазмұнын құрылымдауда білім алушылардың білімі мен тарихи ойлау

дағдыларына әсер ететін оқу материалдарына назар аудару қажет.

Негізгі орта білім берудің «Адам және қоғам» саласы бойынша базалық мазмұны білім алушыларға тек ғылым негіздерін оқытып қана қоймай, олардың тиімді әлеуметтенуіне ықпал ететін рухани, әлеуметтік және мәдени тәжірибелерін одан әрі дамытуды қамтамасыз етудің қажеттілігі ескеріле отырып анықталады.

«Адам және қоғам» білім беру саласының мазмұны білім алушыларда «Адам – Қоғам» жүйесі шеңберінде қоғамдық-гуманитарлық ғылымдар бойынша білім негіздерін қалыптастыруға бағытталған. «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінің мазмұны білім алушыларда тарихи ойлау, өткен және қазіргі жағдайды, олардың өзара байланысын түсіну мен ұғыну, тарихи, экономикалық, саяси, әлеуметтік ақпарат көздері материалдары бойынша талдау мен негізделген қорытындылар жасау және соның негізінде ешкімге тәуелсіз тұжырым жасау, өзіндік сараланған шешімдер қабылдау дағдыларын қалыптастыруға; патриотизм сезімін тәрбиелеуге, демократиялық құқықтық қоғам идеалдары мен құндылықтарын түсінуді, әлеуметтік-мәдени байланыс жағдайында тиімді өзара қарым-қатынасты іске асыру және коммуникативтік құралдарды таңдау үшін белсенді азаматтық ұстанымды қалыптастыруға; жалпыадамзаттық, этномәдени құндылықтар жүйесіне, әлеуметтік-экономикалық және саяси жағдайларға жеке қатынасын айқындай білуін дамытуға, адамгершілік таңдауды жүзеге асыру үшін қажетті әлеуметтік құбылыстар мен оқиғаларды бақылау мен бағалауға бағытталған.

Жаңартылған оқу бағдарламасында *оқу мақсаттарының жүйесі* білім алушылардың білім және дағдыларды дамыту негізінде құрылған. Оқу мақсаттарының жүйесі әр сыныптар бойынша әлеуметтік қатынастардың дамуы, мәдениеттің дамуы, мемлекеттің дамуы, экономикалық дамуы бөлімдері негізінде берілген. Мысалы, әлеуметтік қатынастардың дамуы бөлімі бойынша 5-сыныпта 5.1.1.1 түрлі теориялар негізінде адамның пайда болуын түсіндіру; 6-сыныпта 6.1.1.1 феодалдық қоғамның әлеуметтік құрылымын сипаттау; 7-сыныпта 7.1.1.1 «капитал», «буржуазия», «жұмысшы табы» \пролетариат\ ұғымдарын қоғамның әлеуметтік құрылымын түсіндіру үшін қолдану; 8 -сыныпта 8.1.1.1 тарихи оқиғаның нәтижелерін талдау арқылы әлеуметтік құрылымның өзгеруіне Қазан төңкерісі әсерін сипаттау және 9-сыныпта 9.1.1.1 социалистік даму жолынан бас тартуға байланысты әлеуметтік құрылымдағы өзгерістерді анықтау.

«Дүниежүзі тарихын» оқыту барысында төмендегідей пәндермен пәнаралық байланыс жүзеге асырылады:

1) Қазақстан тарихы:

Ежелгі Қазақстан тарихы. Орта ғасырлардағы Қазақстан тарихы. Қазақстанның жаңа заман тарихы. Қазақстандағы қоғамдық-саяси үдерістер.

2) География:

Тарих қоғамды уақыт аясында ғана емес, сонымен қатар кеңістік аясында да қарастырады, осы тұрғыдан алғанда тарихи пәндер географиямен тығыз байланысты болады. Дүниежүзінің саяси картасында болған өзгерістерді оқытуда оқушылардың географиялық кеңістік туралы білімдері пайдаланылады

3) Әдебиет:

Ғылым мен мәдениет тарихының негізгі мәселелерін түсіндіргенде оқушылардың шетел, орыс және қазақ әдебиетінен алған білімдерін пайдалану қажет. Сонымен қатар оқытылып отырған кезеңнің саяси және әлеуметтік бейнесін ашатын әдеби көркем шығармалар да пайдаланылады.

4) Қазақ, орыс, шет тілдері:

Тарихи түсініктермен және терминдермен жұмыс істегенде оқушылардың ана тілі мен шетел тілінен алған білім, білік, дағдылары пайдаланылады.

5) Химия және физика:

Мәдениет, ғылым және техниканың даму тарихын оқыту барысында оқушылардың атомдық-молекулалық ілім, бүкіләлемдік тартылыс заңы туралы білімдері және әлемнің физикалық құрылымы туралы физика мен химия пәнінен алған түсініктері пайдаланылады.

6) Математика:

Оқушыларға хронологиялық және синхрондық кестелер жасату барысында олардың математика пәнінен меңгерген абстракциялау дағдыларын пайдалану қажет.

«Дүниежүзі тарихы» пәнінің құрылымы мен мазмұны

Жоба

9-кесте. Негізгі орта білім беру деңгейінің 6-11-сыныптарына арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні бойынша қолданыстағы үлгілік оқу бағдарламасы

«Дүниежүзі тарихы» оқу пәні		
Сынып	Кезең, хронология	Көлем
5	Тарих (Кіріспе пән) 5-сыныпта «Қазақстан тарихы» және «Дүниежүзі тарихы» пәндеріне ортақ тарих пәндеріне кіріспе пропедевтикалық пән болады	34 сағ.
6	Ежелгі дүние тарихы, Өркениет пайда болған сәттен бастап б. з. V ғасырға дейін.	51 сағ.
7	Орта ғасырлар тарихы, VI-XV ғғ.: дәстүрлі қоғамның дамуы, әлемдік діндердің үстемдігі, ренессанс кезеңі, отарлаудың басталуы.	51 сағ.
8	Жаңа тарих, ерте кезең, XVI-XVII ғасырлар: дәстүрлі қоғамның дағдарысы.	51 сағ.
9	Жаңа тарих, XVIII-XIX ғғ.: индустриалды қоғамның қалыптасуы мен дамуы.	51 сағ.
10	Қазіргі заман тарихы, XX ғасырдың бірінші жартысы индустриалды қоғамның дағдарысы және постиндустриалды қоғамның қалыптасуы.	68 сағ.
11	Қазіргі заман тарихы, XX ғасырдың екінші жартысы – XXI ғ.: постиндустриалды қоғамның гүлденуі мен дағдарысы және ақпараттық қоғамға көшу.	68 сағ.

6-сыныпқа арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұны

6-сыныпқа арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні Ежелгі дүние тарихы, Өркениет пайда болған сәттен бастап б. з. V ғасырға дейінгі кезеңді қамтиды, базалық білім мазмұны келесі тараулардан тұрады:

1) Кіріспе –1 (сағат). Ежелгі дүние тарихы туралы түсінік. Ежелгі дүние тарихының кезеңдері. Ежелгі дүние тарихының әлем тарихындағы орны.

2) Алғашқы адамдар және қоғам. Африкадағы адамның пайда болуы. Адам және табиғат. Гоминидтер және ең көне адамдар. Тас дәуірінің құралдары. Аңшылар мен терімшілер және оның қоғамы. Ежелгі адамдардың көші-қоны және жаңа жерлерді игеру. Адамдардың жаңа ортаға бейімделуі. Жаңа құралдар мен технологиялар. «Неолиттік революция» ұғымы. Иемденуші және өндіруші шаруашылық түрлері: мал шаруашылығы мен егіншіліктің пайда болуы. Көне діни наным-сенімдер. Алғашқы қауымдық өнердің түсінігі мен түрлері.

3) Ежелгі өзенаралық өркениеттері. «Құнарлы жарты айдың» табиғи жағдайлары. Месопотамиядағы қала-мемлекеттер: Шумер және Аккад. Абыздар, әскербасылар мен билеушілері. Алғашқы әулеттер. Шаруашылық жүйесі, мәдениет, діни наным-сенімдер. Саргонның жаулап алуы және алғашқы империя. Вавилон империясы және Хаммурапи заңдары. Инд алқабы өркениеті. Ніл өркениеті: Мысырдың алғашқы патшалығы. Перғауындар. Хуанхэ өзені бойындағы өркениет. Қытайдың өзен аралық әулеттері. Ежелгі Орта Азия өркениеті. Мал шаруашылығы қоғамдары. Атқа мінушілер мен дөңгелекті арбалар. Сақ пирамидалары: Пазырақ, Есік және Бешатыр, Алатау /Шығыс Түркістан/, Аржан /Тыва/обалары. Аң стилі.

4) Ежелгі Мысыр. Орта және Жаңа патшалық. Ежелгі Мысырдың әлеуметтік құрылымы, экономикасы, діни наным-сенімдері және ғылыми білімі, өнері.

5) Ежелгі Үндістан. Ежелгі Үндістанның әлеуметтік құрылымы (касталық жүйе). Шаруашылығы. Ежелгі Үндістандағы индуизм және буддизм. Мәдениет пен ғылыми білімді дамыту.

6) Ежелгі Қытай. Империялардың дүниеге келуі. Конфуций мен Лао Цзы ілімдері. Ежелгі Қытайдың саяси, экономикалық және әлеуметтік құрылымы. Ежелгі Қытайдың мәдениеті, Қытайдың ұлы жаңалықтары: жібек, шай, қағаз, компас, иероглифтер.

7) Ежелгі Грекия. Гомер кезеңі және архаикалық дәуір. Классикалық кезең. Грекиялық қала-мемлекеттер. Афина мемлекеті. Ежелгі Спарта. Ежелгі Грекияның саяси, шаруашылық және қоғамдық құрылысы. Грек-парсы соғыстары. Александр Македонскийдің соғыс жорығы және дүниежүзілік мемлекеттің пайда болуы.

8) Ежелгі Грекия мәдениеті. Ежелгі Грекияның тарихшылары мен философтары. Ежелгі Грекиядағы білім мен ғылым. Ежелгі Грекияның мәдениеті (күнделікті өмірі мен мерекелері, Олимпиада ойындары, діни наным-сенімдер, аңыздар мен мифтер, театр, сәулет және мүсін өнері, кітапханалар).

9) Ежелгі Рим. Апеннин түбегінің табиғи-географиялық ерекшеліктері. Ежелгі Римнің саяси және қоғамдық құрылысы (патшалық басқару және ерте республика кезеңі тұсында). Кейінгі республика. Римнің жаулаушылық

соғыстары. Рим империясы. Рим империясындағы басқару жүйесі мен әлеуметтік ұйымдасу. Шаруашылығы мен тұрмысы. Мәдениет. Империя дағдарысы. Христиандықтың пайда болуы. Рим империясының құлауы.

10) Ежелгі Рим мәдениеті, өнері мен сәулеті, адамдар мен тұрмыс, қоғамдық ойындар. Христиандықтың қалыптасуы, Ежелгі Римнің мәдени мұрасы. Рим және батыс өркениетінің тамыры.

11) Орталық Азиядағы ғұндардың көшпелі империясы. Ғұндар туралы деректер. Орталық Азияда Ғұн империясының пайда болуы. Ғұн мемлекетінің ыдырауы, оңтүстік және солтүстік облыстарға бөлінуі. Мөде (Мете) тұсындағы «Ғұндардың шығыс империясы». Ұлы Қытай қорғаны Ғұндардың жаулап алушылық жорықтары Батыс Рим империясының ыдырауы мен антикалық кезеңінен орта ғасырларға көшу процесінің бір факторы ретінде.

12) Қазақстан аумағындағы ежелгі қоғамдар. Қазақстан аумағындағы ежелгі мемлекеттер. Ежелгі әлемдегі көшпенділердің рөлі. Ежелгі қоғамның әлеуметтік ұйымы. Шаруашылық жүйесі. Халықтардың ұлы қоныс аударуына жол салған тайпалар. «Ұлы көштің» басталуы. Солтүстік ғұндардың Батысқа қарай жылжуы және олардың жаулап алулары (IV ғасырдан). Еуропаға экспедиция. Аттила мемлекеті (433-454). Ғұндардың жауынгер билеушісі Атилла, оның Еуропа халықтарына басқыншылық жорықтары. Ғұндардың басқа мемлекеттермен және халықтармен дипломатиялық және мәдени қатынастары.

6-сыныпта оқитын ежелгі әлемнің тарихы мектептегі тарихи білім беру құрылымында ерекше орын алады. Осы курстан бастап оқушылар тарихты оқу пәні ретінде оқи бастайды. Ол тарихты жүйелі түрде зерттеуге негіз қалайды. Оқушылар өткенді зерттеуге, оқу-танымдық іс-әрекеттің арнайы, пәндік тәсілдерін игеруге құндылық қатынасын қалыптастыру процесін бастайды.

6-сыныпқа арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұнына білім алушылардың жас ерекшелік деңгейіне сәйкес келмейтін адамның пайда болу теориялары туралы ақпарат қысқартылды.

Пәннің ғылымилығын қалпына келтіру мақсатында Мысыр мен Ежелгі Қытай тарихына қатысты түсіндірулер жасалды. Бұл кезең жаңартылған бағдарламада өте үстірт берілгендіктен, Ежелгі Грекия тарихының ерте кезеңі, Қытайдың ұлы жаңалықтары: жібек, шай, қағаз, компас, иероглифтер, Орталық Азиядағы ғұндардың көшпелі империясы, Александр Македонскийдің соғыс жорығы және дүниежүзілік мемлекеттің пайда болуы, Ежелгі Рим мәдениеті туралы ақпарат қосылды. Ежелгі әлем тарихы туралы тұтас түсінік қалыптастыру үшін Батыс Рим империясының құлауы мен Ежелгі Орта Азия өркениеті туралы ақпарат берілді.

Біздің ата-бабаларымыздың әлемдік тарихтағы орны мен рөлі туралы түсінікті қалыптастыру мақсатында Қазақстан аумағында ежелгі мемлекеттердің даму ерекшеліктерін ашатын тарау «Қазақстан аумағындағы ежелгі қоғамдар» тарауы қосылды. Ежелгі әлем тарихы аясында оқушылар алғашқы қоғам тарихымен, Ежелгі Шығыс және ежелгі өркениеттермен танысады. Бағдарлама ежелгі өркениеттердің саяси және әлеуметтік дамуын, адамдардың экономикалық қызметін зерттеуді қамтиды. Рухани мәдениетті,

адамның өмір салтын, оның менталитеті мен күнделікті өмірін дамытуға ерекше көңіл бөлінеді.

7-сыныпқа арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұны

7-сыныпқа арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні Орта ғасырлар тарихы, VI-XV ғғ.: дәстүрлі қоғамның дамуы, әлемдік діндердің үстемдігі, ренессанс кезеңі, отарлаудың басталуы кезеңін қамтиды, базалық білім мазмұны келесі тараулардан тұрады:

1) Ортағасырдың басталуы. Батыс Рим империясы құлауының салдары. Тарихтағы «орта ғасыр» түсінігі. Орта ғасырлар тарихын кезеңдеу. «Феодализм» түсінігі. Франктер корольдігіндегі феодалдық қатынастардың пайда болуы. Феодалдық шаруашылық түрінің ерекшеліктері. Феодалдық қоғамның әлеуметтік құрылымы. Қайта өрлеу дәуірі. Ортағасырдағы батыс және шығыстық қалалар мен өнердің даму ерекшеліктері.

2) Византия империясы. Юстиниан I, Юстиниан II тұсындағы Византияның Түрік қағандығымен дипломатиялық қарым-қатынастары. Византия және Киев Русі.

3) Ислам тарихы. VI-VII ғғ. басындағы Арабстанның саяси, әлеуметтік, этникалық, мәдени жағдайы. Ислам дінінің пайда болуы. 610 және 1258 жылдар аралығындағы ислам тарихындағы басты оқиғалар. Ортағасырлық шығыс мәдениетінің дамуы.

4) Түркі әлемі және Орта Азия. Түріктердің мұрагерлері. Авар және Хазар қағанаты. X ғ. Еділ бұлғарлары мемлекеті. Ұйғыр қағанаты. Ұлы Жібек жолы бойындағы қала өмірінің жандануы. Халықаралық сауда. Түріктердің мәдени мұрасы мен көшпелілер дүниетанымы.

Саманилер мемлекеті (875-999). Еділ Болгар мемлекеті (IX-XIII ғғ.). Ғазнауилер мемлекеті (961-1086). Шығыстың ұлы ойшылдарының бірі – Бирунидің ғылыми қызметі. Оғыздар (IX-XI ғғ.) және Ұлы Селжұқтар империясы (1038-1157). Хорезмшах мемлекеті (1077-1231). Орталық Азиядағы мемлекеттердің мәдени дамуы: қалалардың дамуы, қолөнер, тау-кен ісі, сауданың дамуы, сауда керуендері, керуен сарайлар.

5) Крест жорықтар. Орта ғасырдағы католик шіркеуі. Крест жорықтарының (1-4 крест жорықтары) себептері, барысы мен салдары.

6) Шыңғыс империясы. Моңғолдардың әскери өнері. Моңғолдардың Орталық Азия мен Закавказьедегі билігі. Қазақстандағы, Орта Азия мен Закавказьедегі моңғолдар билігі кезіндегі феодалдық қатынастар. Моңғол қолбасшыларының Үндістанға, Иранға, Кавказға, Руське, Дешті-қыпшаққа әскери жорықтары. Моңғол империясының құрылуы, оның ішкі-сыртқы саясаты, мемлекеттік құрылысы, әлеуметтік жүйесі. Шыңғыс ұрпақтарының ішкі-сыртқы саясаты. Шығыс Еуропаға жорық. Жекелеген ұлыстардың пайда болуы және біртұтас империяның ыдырауы. Еуразия картасының өзгеруіне Шыңғысхан жорықтарының әсері (Моңғол империясы, Алтын Орда, Әмір Темір империясы, Мәскеу мемлекеті, Құбылай мемлекеті, Ильханат).

Шыңғыс империясының Еуразия тарихындағы рөлі мен тарихи маңызы.

7) Орталық және Оңтүстік Азиядағы Түркі әулеті. Үндістан мен Египеттегі түркі мемлекеттерінің мемлекеті. Дели сұлтандығы. Дели Сұлтандығындағы түрік қыпшақтар. Кутб-ад-ин Айбек-Дели түрік мұсылман сұлтандығының негізін салушы. Мамлюк термині. Мамлюктердің шығу тегі. Солтүстік Үндістандағы Түрік Мамлюктер әулеті. Мысырдағы мамлюктер мемлекеті. Сұлтан Бейбарыс. Еуразия даласында Алтын Орда мемлекетінің Мысыр мамлюк мемлекетімен байланыстары. Мамлюктердің крест жорықтарына қарсы күрестегі табыстары.

XVI ғ. басындағы Дели сұлтанаты. З.М. Бабырдың Дели сұлтанатының талқандалуы мен Ұлы Моғол империясының құрылуы. Бабырдың Үндістанда Ұлы моғолдар әулетінің негізін салуы. Бабырдың ата мекен үшін күресі. Ұлы моғол империясындағы түрік билеуші элитасы. Орталық Азия елдерімен сауда және елшілік қатынастар. "Бабырнама".

8) Осман империясы. Осман мемлекетінің құрылуы және оның XIV-XV ғғ. саяси дамуы. Кіші Азияға Ақсақ Темірдің шапқыншылығы. Османдардың Балқандағы жалаушылық соғыстары. Осман империясының еуропалық державалармен соғыстары. Осман империясының құрылуы мен гүлденуі. Осман империясының қуатты мемлекетке айналуы. Мехмет II және сұлтан Сүлеймен I кануни. Түрік-ислам сәулет құрылыстары.

9) XIV ғасырдағы – XV ғ. ортағасырлық еуропалық қоғам. Германия, Англия, Франция мысалында ортағасырлық қоғам. «Қара індет». Франция мен Англиядағы шаруалар көтерілісі.–Ағылшын парламенті. Феодалдық соғыстар (Жүз жылдық соғыс, Ал қызыл және Ақ раушандар соғысы) және Еуропадағы бір орталықтанған мемлекеттердің қалыптасуы. Жанна д'Арк.

10) Батыс пен Шығыстағы абсолютизм. Феодалдық мемлекеттің даму кезеңдері. таптық-өкілдік монархия. Батыс пен Шығыс мемлекеттеріндегі абсолютизмнің ерекшеліктері (Франция, Англия (Генрих VIII Тюдор), Қытай, Жапония, Үндістан (Ұлы Моғолдар империясы).

11) XV ғасырдың соңы - XVI ғасырдың басындағы Ұлы географиялық ашулар мен олардың салдары. Алғашқы отарлық империялар (Португалия, Испания). Қытайдағы Мин әулетінің теңіз саяхаттары (Чжен Хе басшылығымен). Колумбтың келуіне дейінгі Америка халықтары.

12) Халықаралық сауда және әлемді игеру. Ұлы Жібек жолының батыс және шығыс елдерінің мәдени және экономикалық дамуына әсері. Ұлы Жібек Жолы және көне түріктердің, қалалық мәдениеті. Орта Азиядағы ірі ортағасырлық қалалар. Орта азия сәулет өнер ескерткіштері.

13) Батыс Еуропадағы қайта өрлеу дәуірінің мәдениеті. Гуманистер идеялары. Өнертабыстар мен ғылыми жаңалықтар. Шығыстық ренессанс (Бабыр, Фирдауси, Низами, Навои, Алишер).

XI—XV ғасырлардағы Еуропа мен Орталық Азия елдерінің мәдениеті. XI—XV ғасырлардағы Еуропадағы ағарту ісі мен ғылыми білімнің дамуы;

Ғылыми білім. Ортағасырлық мектептер. Жылнамалар. Әдебиеттің дамуы. Поэзия. Орта ғасырлардағы бейнелеу, сәулет және мүсін өнері.

Ұлы Жібек жолының X-XII ғ. қызметі. Архитектура, қолөнер. Бейнелеу өнері. Түркілердің исламтануға қосқан үлесі. Олардың ғылыми мұралары және әлемдік өркениетте алар орны. Ғылыми білімдердің дамуы. Көрнекті ғұламалар. Әдебиеттің дамуы. Ұлықбектің астрономиялық мектебі. Әбу-Райхан Бируни. әл-Хорезми. Әбу-Әли ибн-Сина. Әдебиет. Ә. Фердоуси. А. Рудаки. Ә. Науаи. Омар Хайям. Рашид-ад-Дин. «Жылнамалар жинағы». Әбу Насыр әл-Фараби, А. Иассауи, М. Қашқари, Ж. Баласағұн, М. Дулати, Қ. Жалайыри. «Манас» эпосы. Сәулет, сурет өнері және көркемөнер.

7-сыныпта білім алушылар орта ғасырдағы әлемдік өркениеттер тарихын оқиды. Ортағасырлық кезеңдегі адамзат тарихын дәйекті және жүйелі зерттеу нәтижесінде білім алушылар ортағасырлық өркениеттер қоғамы дамуының негізгі тенденциялары мен заңдылықтарының ұқсастығы туралы идеяны қалыптастыруы керек. Орта ғасырдағы адамдар мен қазіргі заманғы адамдардың қоғамдағы қатынастар жүйесіндегі, әлем мен қоғамды қабылдаудағы, адамның өмірлік құндылықтары туралы идеяларындағы айырмашылықтары туралы білім алушылардың идеяларын қалыптастыру өте маңызды.

7-сыныпқа арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұнына Рим империясының құлауы туралы ақпарат қысқарту, себебі бұл оқиға 6-сынып бағдарламасында қарастырылады. Франк империясы туралы ақпарат дерексіз құрылымдарға емес, феодализмнің ерекшеліктерін мысал арқылы қарастыру.

Византия империясының билеушісі Юстиниан II туралы ақпарат қосылды. Ислам тарихы бөлімінде ортағасырлық Шығыс мәдениеті тақырыбы қарастырылады. Византия мен Осман империясының тарихы туралы тақырыптар бөлек көрсетілген. Бірқатар тақырыптар оқу процесін гуманизациялау мақсатында нақты тарихи тұлғалардың есімдерін көрсетумен нақтыланды. Түркі әлемі және Орта Азия, Моңғолдардың Орталық Азия мен Закавказьедегі билігі, Шыңғыс ұрпақтарының ішкі-сыртқы саясаты. Шығыс Еуропаға жорық, Шыңғыс империясының Еуразия тарихындағы рөлі мен тарихи маңызы мен Орталық және Оңтүстік Азиядағы Түркі әулеті. Үндістан мен Египеттегі түркі мемлекеттерінің мемлекеті және XI—XV ғасырлардағы Еуропа мен Орталық Азия елдерінің мәдениеті тараулары қосылды. Қайта өрлеуге арналған бөлімде Шығыс мәдениетіне баса назар аударылған. Реформация бөліміне орта ғасырдың аяғында болған процестер туралы неғұрлым толық және сенімді көріністі қалыптастыру үшін реформацияға қарсылық туралы ақпарат енгізілді.

Дүниежүзі тарихын зерделеу «Қазақстан тарихы» оқу пәнімен контекстік бірлікте жүзеге асырылуы керек.

Мектептегі тарихты зерттеу құзыреттілік тәсілді жүзеге асыру тәсілі, оқытудың өмірмен байланысы принципі ретінде үлкен тәжірибеге бағытталған және қолданбалы бағытқа ие болуы керек. Бұл мәселені шешу оқушылардың өмірлік, әлеуметтік тәжірибесін тарту және оқу процесіне нақты жағдайлар мен

шындықта туындайтын проблемаларды қосу негізінде мүмкін болады. Тарихты оқытудың қолданбалы бағыты тарихты қазіргі заманмен байланыстыру, нақты өмірлік жағдайларда Тарихи біліммен жұмыс істеу, нақты жағдайларды талдау, жобалау әдісі арқылы жүзеге асырылуы мүмкін. Сондықтан білім алушыларға алған білімдерін қолдануға болатын әр тарихи тақырыпты зерттеу не үшін қажет екенін түсіндіру және көрсету өте маңызды.

«Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінің мазмұнын табысты игеру оқытудың түрлі құралдары мен әдістерін пайдалануды көздейді. Тарихты оқыту процесі жаңа оқу материалының көп бөлігін білім алушылар сабақта игеретін етіп ұйымдастырылуы керек, ол үшін белсенді және интерактивті оқыту әдістерін қолданған жөн. Ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалану оқу процесін қарқындатуға, оны қызықты әрі мазмұнды етуге көмектеседі. Сабақта көрнекіліктің барлық түрлерін қолдану айтарлықтай нәтиже береді: графикалық, шартты-графикалық, пәндік. Дүниежүзілік тарих туралы материалды зерттеуде тарихи карталар ерекше рөл атқарады.

8-сыныпқа арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұны

8-сыныпқа арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні Жаңа тарих, ерте кезең, XVI-XVII ғасырлар: дәстүрлі қоғамның дағдарысы кезеңін қамтиды, базалық білім мазмұны келесі тараулардан тұрады:

1) жаңа заманның басталуы. Курсқа кіріспе. «Жаңа заман» түсінігі, жаңа заман тарихын кезеңдеу. Дәстүрлі өркениет дағдарысы және Англияда XVII ғасырда жаңа қоғамның пайда болуы. Феодалдық құрылыстан капиталистік шаруашылыққа өту. Мануфактура, фабрикалардың пайда болуы және жалдамалы жұмысшы табының қалыптасуы. XVII ғасырдағы ағылшын бұржуазиялық революциясы. Өнеркәсіп төңкерісі, мәні, маңызы және салдары.

2) реформация. Реформацияның себептері мен маңызы және оның Еуропа елдеріндегі таралуы. Мартин Лютер және Жан Кальвин. Контрреформация. Зайырлылық және әлемге көзқарастардың өзгеруі. Әлемнің қазіргі ғылыми бейнесінің негізін қалаушылар (Ұлықбек, Николай Коперник, Галилео Галилей, Джордано Бруно, Иоганн Кеплер).

3) Ағартушылық идеяларының таралуы. Ағартушылық кезеңінің қайраткерлері және олардың қоғам дамуына көзқарастары. «Ағартушылық абсолютизмі». Еуропа мен Солтүстік Америкадағы революциялық процестердің таралуындағы ағартушылық идеялардың рөлі. Солтүстік Америкадағы ағылшын отарларының әлеуметтік-экономикалық дамуы. Тәуелсіздік үшін күрес және Америка Құрама Штаттарының құрылуы. АҚШ мемлекеттік тәртібі. «Тәуелсіздік декларациясы».

4) I Петр дәуіріндегі Ресей. Алдыңғы қатарлы еуропалық мемлекеттерден Ресейдің артта қалуының себептері. Ішкі қайта құрулардың алғышарттары. I Петрдің реформалары. Солтүстікке соғыс және оның қорытындылары.

9-сыныпқа арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұны

9-сыныпқа арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні Жаңа тарих, XVIII-XIX ғ. индустриалды қоғамның қалыптасуы мен дамуы кезеңін қамтиды, базалық білім мазмұны келесі тараулардан тұрады:

1) Индустриалды қоғамның қалыптасуы, индустриялық өзгерістер, зауыттық өндіріс, урбанизация, индустриялық қоғамның әлеуметтік келбеті. Индустриалды қоғамның әлеуметтік-экономикалық және саяси құрылымының ерекшеліктері.

2) XVIII ғасырдағы Үндістан және Ұлыбритания. Ұлы Моғолдар империясының дағдарысы және күйреуі. Еуропалық мемлекеттердің Ост-Үнді компаниясы. Франция мен Ұлыбританияның Үндістанға үстемдік жүргізудегі бәсекелестігі. Британ отарлық империясының құрылуы. XVIII ғасырдағы Үндістанның әлеуметтік-экономикалық жағдайы.

3) Француз буржуазиялық революциясы. Француз абсолютизмнің дағдарысы. XVIII ғасырдағы Француз буржуазиялық революциясының негізгі оқиғалары. Ағартушылық дәуірі идеяларының революцияның барысы мен нәтижелеріне әсері. Революциялық оқиғалардың Франция бейнелеу өнеріндегі көрінісі. Республикалық құрылыстың ерекшеліктері. Наполеон Бонапарттың ішкі және сыртқы саясаты. Азаматтық кодекс. Антифранцуздық коалициялар.

Вена конгресі және Вестфалия бейбітшілігі мен Вена конгресі нәтижесінде Еуропа картасындағы саяси өзгерістер, Еуропа тарихындағы француз революциясы мен Наполеон соғыстарының маңызы. Еуропаның өзгеруіне Наполеон жорықтарының әсері

Ұлтшылдық және ұлттық мемлекеттер, Еуропадағы ұлтшылдықтың күшеюі, Германия империясы мысалында ұлттық мемлекет құру.

4) XIX ғасырдағы империялар және олардың бәсекелестігі. XVIII ғасырдың II - жартысындағы Осман империясының әлсіреуі: ішкі және сыртқы саясат. XIX ғасырдың бірінші жартысындағы халықаралық қатынастар жүйесіндегі Ресей. Қырым соғысының себептері мен салдары; Ұлыбритания мен Ресейдің Иранға ықпал ету бәсекелестігі. Осман империясының саяси және әлеуметтік-экономикалық даму ерекшеліктері. Танзимат реформасы: мақсаттары мен нәтижелері. Осман империясы түрік мемлекеттерімен (Қырым, Кавказ, Орал-Еділ аймағы және Орталық Азия) байланысты болды.

Екі жақты Осман империясы мен бауырлас түрік мемлекеттерімен қарым-қатынасы. Осман империясының Бұхара, Хиуа, Қоқан және Қашғар хандықтарымен жан-жақты дипломатиялық қарым-қатынасы.

5) Орталық Азиядағы әлеуметтік-экономикалық және ішкі саяси жағдай.

Қазақ-бұхар қарым-қатынастары. Ташкент, Түркістан қалаларының қазақтар қолына өтуі Хорезмнің бөлініп шығуы. Бұхар хандығының ішкі-сыртқы саясаты. Қоқан хандығының құрылуы және оның мемлекеттік құрылымы. Хиуа хандығының құрылуы. Қоқан хандығы. Хандықтың аумағы, халқы, әлеуметтік-саяси және экономикалық өмірі мен байланыстары. Кауфманның Бұхара Әмірлігі мен Хиуа хандығы бойынша шеруі. XIX ғ. I жартысындағы Қоқан Бұхар, Қоқан Хиуа қарым-қатынастары.

Ресей империясының Орта Азияға қатысты саясаты.

ХІХ ғ. ІІ жартысындағы Орталық Азиядағы геосаяси жағдай. Британ экспансиясы.

6) ХІХ ғасырдағы Қытай мен Еуропа елдері. Цин династиясының оқшаулану саясаты мен еуропалықтардың сауда, дипломатиялық миссиялары. Апиын соғыстары: себептері мен салдары. Ихэтуандар көтерілісі («боксерлер» көтерілісі). Еуропалық мемлекеттердің Қытайды «ықпал ету аймақтарына» бөлуі. Жартылай отар Қытайдың әлеуметтік-экономикалық жағдайы. «Миссионерлік», «экспансия», «фактория», «отарлау» түсініктері.

7) революциялық идеялардың ХІХ ғасырда Еуропаға таралуы. Германия, Италия мемлекеттерінің саяси және әлеуметтік-экономикалық жағдайы. Либерализм, национализм, социализм. Марксизмнің қалыптасуы мен таралуы. Еуропадағы 1848 жылғы буржуазиялық революциялар. Франко-Пруссия соғысы және Германияның бірігуі. Италияның бірігуі.

8) ХІХ ғасырдағы Ресейдегі қоғамдық-саяси ойдың дамуы және әлеуметтік-экономикалық даму. Ресейдегі азаттық қозғалыстың үш кезеңі. Декабристер көтерілісі. ІІ Александр императордың реформалары. Халықшылдардың қозғалысы. Ресейдегі марксизмнің таралуы мен В.И. Лениннің революциялық қызметінің басталуы.

9) ХІХ ғасырдың ІІ жартысындағы еуропалық отарлық үстемдік. 1857-1859 жылдардағы Үндістандағы отаршылдыққа қарсы (сипайлар) көтеріліс. Үндістанды басқарудағы өзгерістер. ХІХ ғасырдың соңында әлемдік отарлық жүйенің қалыптасуы.

10) Америка Құрама Штаттарының күшеюі. Америка Құрама Штаттарының «Айқын болашақ» идеясы және АҚШ территориясының ұлғаюы. Қиыр шығыстық саясат. «Жапонияны ашу». «Мейдзи» реформалары. Канонер дипломатиясы. Трансатлантикалық құл саудасы. 1861-1865 жылдардағы азамат соғысы және Америка Құрама Штаттарындағы құлдықтың жойылуы. ХІХ ғасыр соңындағы өнеркәсіптің өркендеуі және әлеуметтік-экономикалық даму.

11) ХІХ ғасырдағы өзгерістерге суретшілер және жазушылар көзқарастарымен шолу. ХІХ ғ. әдебиет пен өнер. Өнер стилдері. Өнердегі әлеуметтік әділетсіздіктің суреттелуі (Э.Золя, А.Құнанбаев, Ч.Диккенс, Ф.М.Достоевский, Р. Тагор);

12) Ғылыми ойдың дамуы. ХІХ ғасырдың ғылыми жаңалықтары (Ч.Дарвин, Г.Мендель және т.б.).

13) Халықаралық қатынастар – (1 сағат):

ХІХ ғасырдың соңындағы империалистік соғыстар. ХХ ғасырдың басында ұлы державалардың экономикалық және әлемдік одағы. Ұлы державалар арасындағы әлемнің аумақтық бөлінуінің аяқталуы, олардың арасындағы қақтығыстың тереңдеуі. Экономикалық дамудың теңгерімсіздігі. Әскери-саяси блоктардың құрылуы.

Жаңа уақыттың тарихын зерттеуге 2 оқу жылы бөлінген. 8 сыныпта оқушыларға ерте жаңа уақыт кезеңінде (ХҮІ–ХҮІІ ғғ.) батыс және Шығыс Еуропа, Азия мемлекеттері мен халықтарының дамуының маңызды аспектілері ұсынылады.

Белгіленген аймақтардағы қоғамдардың саяси, әлеуметтік-экономикалық, этникалық, діни және мәдени даму фактілері мен процестеріне бірдей көңіл бөлінеді. Бұл ретте 8-9 сыныптарда зерделенетін әлемдік өркениеттер тарихының кезеңі алдыңғы уақытқа қарағанда әлемнің әртүрлі өңірлері арасындағы неғұрлым тығыз өзара іс-қимылмен және сайып келгенде жалпы әлемдік қоғамдастықтың қалыптасуының басталуымен сипатталатынын ескеру қажет.

«Дүниежүзі тарихы» оқу пәні жаңа тарих кезеңі білім алушылардың жас ерекшелігіне байланысты, күрделі базалық мазмұнды қамтығандықтан, Жаңа тарих кезеңі 8-сыныпта XVI-XVII ғасырлар: дәстүрлі қоғамның дағдарысы кезеңінен бастап 9-сыныпта XVIII-XIX ғғ.: индустриалды қоғамның қалыптасуы мен дамуына дейінгі кезеңмен оқытылады.

9-сыныпқа арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұнына жаңа тарих өзгерістер енгізу, өйткені бұл кезең осы жас ерекшелігі үшін өте күрделі. Осы кезеңдегі саяси процестер мен оқиғалар туралы неғұрлым толық түсінік қалыптастыру мақсатында «Мәйджи революциясы», «Азаматтық кодекс» сияқты кейбір маңызды ұғымдар мен құжаттарды енгізілді.

10-сыныпқа арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұны

10-сыныпқа арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні Қазіргі заман тарихы, XX ғасырдың бірінші жартысы индустриалды қоғамның дағдарысы және постиндустриалды қоғамның қалыптасуы кезеңін қамтиды, базалық білім мазмұны келесі тараулардан тұрады:

1) XX ғасыр басындағы дүние жүзі. Еуропалық индустриалдық өркениеттің дағдарысы және постиндустриалдық даму сатысына өту үрдісі. Құрылымдық экономикалық дағдарыстар, мемлекеттік реттеу жүйесінің қалыптасуы, ғылыми-техникалық революция, жаңа саяси идеологиялардың (фашизм, большевизм) және дәстүрлі саяси ағымдардың жаңартылған нұсқаларының (неолиберализм, неоконсерватизм) шығуы.

2) Бірінші дүниежүзілік соғыс. Еуропадағы күштердің жаңа балансының қалыптасуы, соғыстың себептері, барысы және салдары. XX ғасырдың басына қарай әлемнің аумақтық бөлінуі және мемлекеттердің саяси құрылымы. XX ғасырдың басындағы жетекші капиталистік мемлекеттер арасындағы қарама-қайшылықтар. Бірінші дүниежүзілік соғыстың себептері. 1914-1918 жылдардағы негізгі соғыс қимылдары.

Бірінші дүниежүзілік соғыс, Бірінші дүниежүзілік соғыстың Қазақстанға әсері. Соғыс жылдарындағы әскери стратегиялардың, ғылым мен техниканың дамуы. Германия мен оның одақтастарының жеңілуі. Компьен бітімі; Бірінші дүниежүзілік соғыс туралы концепциялар: ескі және қазіргі жаңа ой-пікірлер.

3) Версаль-Вашингтон жүйесі. Париж бітім конференциясы. Әлемнің саяси картасының өзгеруі. Империялардың күйреуі. Мандаттық жүйе. Ұлттар Лигасының құрылуы және қызметі. Вашингтон конференциясы. Азия мен Еуропадағы соғыс ошақтарының қалыптасуы. Версаль-Вашингтон жүйесінің қарама-қайшылығы мен әлсіздігі;

4) Париж бітім конференциясында «Қытай мәселесі». Синьхай революциясы. Гоминьдан үкіметі мен Қытай коммунистік партиясының күресі. Сунь Ятсеннің «Үш халықтық принципі». 1925-1927, 1927-1937 жылдардағы Азамат соғысы. Жапонияға қарсы біртұтас майдан құру мәселесі. Чан Кайши үкіметінің саясаты.

5) Ресейдегі революциялық оқиғалар және оның салдары. Ресей империясындағы 1917 жылғы революциялық оқиғалар. Саяси күштердің күресі. Большевиктердің билік басына келуі. Кеңес үкіметінің алғашқы декреттері. «Еңбекшілер құқығы туралы Декларация». Азамат соғысы және шетел интервенциясы. «Әскери коммунизм» саясатынан жаңа экономикалық саясатқа көшу. Кеңестік Социалистік Республикалар Одағының құрылуы. Әміршіл-әкімшіл жүйенің қалыптаса бастауы;

6) Азия елдері соғысаралық кезеңде.

Орталық Азия 1917-1918 жж революция және азамат соғысы жылдарында (1918-1920 жж.). Түркістан генерал-губернаторлығындағы 1917 жылғы Ақпан төңкерісі. Қоғамдық-саяси өмірдегі өзгерістер. Ұлттық партиялар («Алаш», «Шуро-и-Исламия», «Тұран», «Букара» сөзі. Олардың көшбасшылары мен бағдарламалары. Ташкенттегі қарулы көтеріліс және Кеңес өкіметін орнату. Өлкеде Кеңес өкіметінің орнауы. Түркістанда Кеңес автономиясының жариялануы. Басмашылар қозғалысы және оның мәні. Түркістан Республикасында қарулы қарсыласудың күшеюі. Энвар паша Түркістанда. Жоғары билік орындарында ұлттық оппозицияның күшеюі. Т.Рысқұлов және «Түрік Республикасының» құрылуы идеясы. Хиуа хандығының жойылуы және Хорезм халық Кеңес Республикасының құрылуы. Эмираттың күйреуі және Бұхар халық Кеңес республикасының жариялануы.

Осман империясында сұлтан билігінің жойылуы және шетел интервенттеріне қарсы күресі. Мұстафа Кемалдың Түрік Республикасын құрудағы рөлі. Ататүрік реформалары. Саяси, экономикалық және мәдени өзгерістерді жүзеге асыру.

Үнді ұлттық конгресі мен Мұсылмандар Лигасы лидерлері Үндістанның тәуелсіздігіне қол жеткізу жолындағы күрестегі ұстанымдары. М. Гандидің басшылығымен күш қолданбай қарсыласу (сатыграха) науқандары.

Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі Жапония (күріш бүлігі). «Танака меморандумы» және басқыншылық саясат. «Антикоминтерндік пакт» пен «Үштік пакт». Жапонияның Қытайдағы және Оңтүстік-Шығыс Азия елдеріндегі басқыншылық саясаты;

7) 1929-1933 жж әлемдік экономикалық дағдарыстың себептері мен салдары. «Гүлдену» кезеңіндегі Америка Құрама Штаттарының экономикалық және саяси дамуы.

Франклин Делано Рузвельттің «Жаңа бағыты». Соғысаралық кезеңдегі Америка Құрама Штаттарының сыртқы саясаты. Германияның, Францияның, Жапонияның әлемдік экономикалық дағдарыстан шығу жолдары;

8) Тоталитаризм мен демократияға қарсы тұру. Кеңестік Социалистік Республикалар Одағындағы тоталитарлық саяси режим (әкімшілік-әміршілік жүйе). Жеделдетілген индустрияландыру: өңірлік және ұлттық ерекшеліктер.

Ауыл шаруашылығын ұжымдастыру және оның қайғылы салдары. 1932-1933 жж. КСРО-дағы ашаршылық ұжымдастырудың нәтижесі ретінде. Социалистік реализм, Сталиндік жеке басқа табыну. Кеңестік қоғамның әлеуметтік құрылымы. 1930 ж. ауылдан қалаға: күшпен халықтың қоныс аударуы мен көші-қонының салдары. 1937-1938 жылдардағы жаппай саяси репрессиялар. ГУЛАГ жүйесі.

9) I дүниежүзілік соғыстан кейінгі Европа елдері. Италия. Фашистердің билікке келуі. Фашизмге қарсы демократиялық күштердің күресі. «Маттеотти дағдарысы». Б. Муссолини үкіметінің ішкі және сыртқы саясаты.

Германия. Веймар республикасының құрылуы. Соғыс салдары, экономикалық және саяси дағдарыстар. А. Гитлер және ұлттық социалистік партия. Тоталитарлық режимнің орнығуы. Ұлтшылдар партиясының әлеуметтік-экономикалық саясаты. Үшінші Рейхтің жүргізген сыртқы басқыншылық саясаты.

Халықтық майдан. Бірінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі Францияның дамуы. Әлемдік экономикалық дағдарыс және оның Франциядағы салдары. Франциядағы фашизмнің жеңілу себептері. Халықтық майдан үкіметі.

Соғысаралық кезеңдегі Испания. Примо де Ривера әскери-монархиялық режимі. Буржуазиялық-демократиялық революция. Республиканы жариялау. Халықтық майданның жеңісі. Азамат соғысы және

1936-1939 жылдардағы фашистік интервенция. Ф. Франко диктатурасының орнауы;

10) XX ғасырдың бірінші жартысындағы мәдениет және ғылым. Өнер стильдерінің әлеуметтік жағдайы (реализм, авангардизм, символизм, модерн). Бұқаралық мәдениет. Қоғамдағы дін рөлінің өзгеруі.

XX ғасырдың бірінші жартысындағы жаратылыстану, қоғамдық ғылымдар, техника мен өндірістегі маңызды жаңалықтар мен жетістіктер.

11) Екінші дүниежүзілік соғыс: себептері мен салдары. Екінші дүниежүзілік соғыстың себептері. Берлин-Рим-Токио осінің қалыптасуы. Антикоминтерн пактісі. Австрия аншлюсі. Мюнхен келісімі, Молотов-Риббентроп пактісі.

Екінші дүниежүзілік соғыстың басталуы. Германияның Батыс Еуропа елдерін басып алуы. Балқан түбегі, Солтүстік Африкадағы соғыс қимылдары. Басып алынған аумақтарда орнатылған фашистік «Жаңа тәртіп».

Фашистік Германияға қарсы кеңес халқының Ұлы Отан соғысы.

Жапонияның Перл-Харборға шабуылы және Америка Құрама Штаттарының соғысқа кірісуі. Антифашистік коалиция. Ленд-лиз туралы заң. Соғыс кезіндегі түбегейлі өзгеріс. «Үлкен үштік». «Екінші майдан» ашу.

Ялта, Қырым конференциялары. Соғыстың қорытындылары мен сабақтары. Потсдам конференциясы. БҰҰ құрылуы;

Екінші дүниежүзілік соғыстың нәтижелері мен сабақтары;

12) Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы Орталық Азия халықтары Орталық Азия халықтарының Екінші дүниежүзілік соғысқа қатысуы. Генерал С. Рахимов. Орталық Азия өнеркәсібі соғыс жылдары. Украина мен Ресейден Орталық Азия Республикасына өнеркәсіптік кәсіпорындарды

эвакуациялау. Машина жасау және металлургия өнеркәсібін құру. Соғыс уақытындағы ауыл шаруашылығы. 1937-1938 Қиыр Шығыстағы корейлерді, 1940 ж. Балтық бойы халықтарын, 1941 ж. немістерді депортациялау, 1943-1944 жж. (қарашай, ингуш, шешен, қырым татарларын және т. б.) күшпен көшіру. Жергілікті тұрғындардың оларға деген достық қарым-қатынасы.

13) 1939-1945 жылдар. Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы білім беру, ғылым мен мәдениет. Әдебиет, Бейнелеу өнері. Театр және Музыка өнері.

XX ғасырдың тарихын қарастыруды соғысқа дейінгі кезеңнен емес, I дүниежүзілік соғыстан бастау. өйткені жаңа тарихты зерттеудің соңында I дүниежүзілік соғыстың тарихи алғышарттары тұтастай қарастырылады.

Тарихты оқытуда европоцентристік көзқарасты еңсеру мақсатында Азия елдері туралы ақпаратты кеңейту.

II дүниежүзілік соғыстың тарихы туралы объективті және толық түсінік қалыптастыру мақсатында Еуропа елдеріндегі халық майданының қызметі туралы, «лендлиз туралы» Заң туралы ақпарат, Еуропалық индустриалдық өркениеттің дағдарысы және постиндустриалдық даму сатысына өту үрдісі, Орталық Азия 1917-1918 жж революция және азамат соғысы жылдарында (1918-1920 жж.), Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы Орталық Азия халықтары, 1939-1945 жылдар. Екінші дүниежүзілік соғыс жылдарындағы мәдениет тақырыптары қосылды.

11-сыныпқа арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәнінің базалық білім мазмұны:

11-сыныпқа арналған «Дүниежүзі тарихы» оқу пәні Қазіргі заман тарихы, XX ғасырдың екінші жартысы – XXI ғ.: постиндустриалды қоғамның гүлденуі мен дағдарысы және ақпараттық қоғамға көшу кезеңін қамтиды, базалық білім мазмұны келесі тараулардан тұрады:

1) XX ғасырдың екінші жартысы - XXI ғ. дүние жүзі дамуындағы негізгі үдерістер. Ғылыми-техникалық үдеріс. Ақпараттық қоғам. Әлемдік саяси кеңістікте түбірлі сапалы өзгерістердің басталуы. «Постиндустриалдық даму сатысына өтуде халықаралық қатынастар жүйесіндегі сапалы өзгерістер. Дүниенің саяси дамуының ерекшеліктері. Жаңа геосаяси ахуал. Әлемде бейбітшілік пен қауіпсіздікті сақтау. Ақпараттық дәуірдің басталуы. Әлем бейнесін өзгерту. Интернет және ғаламдық ақпараттық кеңістікті қалыптастыру. Бірыңғай ақпарат кеңістікті қалыптастыру нәтижелері. Әлем жаңа бірігу мен жаңа құндылықтарды қалыптастыру жолында.

2) XX ғасырдың екінші жартысындағы әлемнің саяси картасы. Отарсыздандыру процесін күшейту және әлемдік отарлық жүйенің ыдырауы. Британдық Үндістанды бөлу және екі мемлекеті: Үндістан және Пәкістанның қалыптасуы. Үндіқытайдағы отаршылдық мәселесінің шиеленісуі. Африка жылы.

Маршалл жоспары. У.Черчилдің Фултондағы сөзі және «қырғи қабақ соғыстың» басталуы. Трумэн доктринасы. Екі полюсті әлем. Әскери-саяси одақтар НАТО және ВШҰ қарсылығы. Әлемдік «социалистік лагерьдің»

қалыптасуы. Қарулану жолындағы жарыс. 1948-1962 жылдардағы «қырғи қабақ соғыстың» негізгі оқиғалары;

3) Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі әлем 1945-2022

Батыс әлемі АҚШ пен Германия Федеративтік Республикасы мысалында. АҚШ қоғамы, ішкі саясаты, қоғамдық қозғалыстары, сыртқы саясаты. Германия Федеративтік Республикасының экономикалық дамуы, Шығыс және Батыс Германия арасындағы қатынастар. Коммунистік елдер, коммунистік жүйенің пайда болуы. КСРО, сталинизм, ыдырау, тоқырау. Коммунистік жүйенің күйреуі, қайта құру және жариялылық, Михаил Горбачев, Борис Ельцин, Германияның бірігуі.

4) халықаралық ұйымдардың қалыптасуы. Біріккен Ұлттар Ұйымының құрылуы мен қызметі. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы. XX ғасырдың екінші жартысындағы халықаралық мәселелерді реттеудің жолдары. Еуропалық интеграция (Еуроодақ, Еуропадағы Қауіпсіздік және Үнтымақтастық Ұйымы);

5) КСРО-дағы соғыстан кейінгі қалпына келу және әкімшіл-әміршіл жүйенің нығаюы. «Хрущев жылымығы». Кеңестік экономиканы реформалаудың сәтсіздікке ұшырау себептері. «Тоқырау» кезеңі (1960 жылдың II жартысы – 1980 жылдың соңы); Н. Ельцин, В.В. Путин саясаты. Дамудың инновациялық мақсаты және экономикалық құрылымы. Ресей Федерациясы: ішкі, сыртқы саясаты, көрші елдермен қатынастағы мәселелер.

6) XX ғасырдың екінші жартысындағы әлемдік экономиканың дамуы. Екінші дүниежүзілік соғыстың экономикалық салдары. 50-60 жылдардағы «экономикалық ғажайып». Батыс Еуропа мен Америка Құрама Штатындағы «мемлекеттік әл-ауқаттылық» негізінің қалыптасуы. Соғыстан кейінгі бағыт: «жаһандық жауапкершілік».

7) екі полюсті әлемнен көп полюсті әлемге бағыт алу үдерісі. 1979-1991 жылдардағы «қырғи қабақ соғыстың» түйінді оқиғалары және оның аяқталуы. КСРО-дағы қайта құру саясаты, «жаңа саяси ойлау». «Қырғи қабақ соғыстың» салдары: әлем картасындағы өзгерістер (барқыт төңкерісі, Германияның бірігуі, КСРО-ның ыдырауы);

8) XX ғасырдың екінші жартысындағы Таяу Шығыс. Екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі араб мемлекеттерінің негізгі даму тенденциялары. Араб-израиль қайшылығы мен Палестина мәселесі. «Араб көктемі»: әлемдік саясат үшін себептері мен салдары;

9) XX ғасырдың екінші жартысындағы Батыс елдерінің даму ерешеліктері. Ұлыбританиядағы консерватизмнің неоконсерватизмге ауысуы. «Тэтчеризм». Социализмнің «швед үлгісінің» қалыптасуы мен ерекшеліктері. Германиядағы «әлеуметтік-нарықтық шаруашылық» белгілері. Жоғары дамыған Еуропа елдерінің әлеуметтік құрылымы мен адамдардың өмір сүру деңгейі;

10) XX ғасырдың екінші жартысындағы Азия елдерінің даму ерешеліктері. Коммунистік Қытай: саяси және әлеуметтік-экономикалық жүйе сипаттамасы. Үндістанның тәуелсіз дамуы: мәселелер және шешу жолдары. XX ғасырдың екінші жартысындағы кемализм эволюциясы;

1950-1960 жылдардағы жапондық «экономикалық ғажайыптың» себептері. «Азиялық секіріс» және жаңа индустриялық елдердің құрылуы;

Түркия. Соғыстан кейінгі елдің саяси және экономикалық дамуы. Кемализм принципінің жаңа түсіндірмесі. Демократиялық партияның құрылуы, билікке келуі және оның сыртқы және ішкі саясаты. Ұлттық бірлік комитеті және оның қызметі. 1970-1980 жж. саяси дағдарыс. Көп партиялы жүйенің дамуы. Әлеуметтік-экономикалық дамуды жеделдету және саяси ырықтандыруды бастау жөніндегі шаралар.

11) Әлемдік саяси дамудың ерекшеліктері. Әлемді демократияландырудағы үш толқын. Қазіргі мемлекеттердің топтарға бөлінуі. Экстремизм мәселесі. Ұлтшылдық. Еуропалық интеграция. ЕҚЫҰ, АСЕАН. 1980 ж. халықаралық шиеленістің ушығуы. Халықаралық және аймақтық қақтығыстар. Таяу Шығыстағы қақтығыстар. Иран-Ирак соғысы (1980-1988). Ирактың Кувейтке қарсы агрессиясы. Шанхай Ынтымақтастық Ұйымы (ШЫҰ).

12) Қазіргі әлемнің жаһандануы. Жаһандану үдерісінің мәні. Жаһандану жағдайында ұлттық бірегейлікті сақтау мәселесі. Халықаралық лаңкестік және экстремизм. Аса ірі лаңкестік әрекеттер және оның салдары; Covid-19 пандемиясы. Пандемияның әлем елдерінің әлеуметтік-экономикалық және саяси процестерге әсері, Covid-19 пандемиясымен-әлем елдерінің күресі.

13) XX ғасырдың екінші жартысындағы - XXI ғасырдың басындағы ғылым, білім, мәдениет.

Ғылымның негізгі даму бағыттары. XX ғ. жаратылыстану ғылымдары, қоғамдық ғылым, техника және өнеркәсіп саласындағы жетістіктер мен маңызды жаңалықтар. Адамзаттың мәдени мұрасын сақтаудағы ЮНЕСКО-ның қызметі. Ғылыми-техникалық революция - ғылыми-техникалық прогрестің жаңа кезеңі. АҚШ-тағы ғылыми техникалық революцияның елдердің дамуына әсері. Дамушы елдердің мәдени-техникалық даму ерекшеліктері мен заңдылықтары. Ғарышты игері, «Байқоңыр» ғарыш айлағы. Қазіргі кездегі ғылымның негізгі даму бағыттары. XX ғасырдың екінші жартысы – XXI ғасырдың басындағы жаратылыстану, қоғамдық ғылымдар, техника мен өндірістегі маңызды жаңалықтар мен жетістіктер. Қазіргі кездегі ақпараттық қоғам. Қоғамның бәсекеге қабілеттілігін арттырудағы білім берудің рөлі.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жаңаша тарихи білім беруде күтілетін нәтижелер: Мектептегі тарих пәндерін оқытуда «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» мемлекеттік бағдарламасы, «Ұлы Даланың жеті қыры» мақаласында айшықталған мәселелер, «Тәуелсіздік бәрінен қымбат», «Білімді ұлт» ұлттық сапалы білім беру жобасының» мұраттары қамтылады.

Оқушылардың тарихи санасын қалыптастыруда тарихи білімді жүйелеп, түрлі дереккөздерді талдап, ақпаратты сыни тұрғыдан бағалауға арналған тарихи концептілерге негізделген, оқытудың әдістемелік ұстанымдары белгіленеді. Қазақстан Республикасы азаматтарының тарихи санасының базалық білімі қалыптасады. Тұжырымдаманың негізгі идеялары мен ұстанымдарын «Қазақ тарихы» мен «Әлем тарихына» арналған үлгілік оқу бағдарламалары мен оқу құралдарын құрастыру кезінде пайдалануға болады.

Мектепте тарихи білімнің дамытылуын қамтамасыз ету аса маңызды. Қазіргі кезде мектепке дейінгі білім беру де тарихи сананы қалыптастыруға қомақты үлес қосуы тиіс. Мектепке дейінгі тарихты оқытуға арналған нұсқаулықтар тәрбиешілер үшін маңызды. Мектеп жасына дейінгі балаларды тарихи тәрбиелеу үшін қажетті әдістер, әзірлемелер, бағдарламалар даярлаудың жоғары сапасын қамтамасыз ету өзекті мәселе болып табылады. Отбасының тарихи тәрбиеге ықпалы болуы үшін қазақтың ертегілері, ежелгі жыр-аңыздары, халықтың дәстүрлі мәдениет үлгілері сабақ барысында пайдалану жолдарын ескеру керек. Қазақ халқында ұлттық тарихи сананы қалыптастыруды, отбасылық тәрбие беруді әрқашан жасы үлкен қариялар іске асыратын болған. Дала жұрты менталитетінде тарихи білім отбасы мен ата-тегіне деген құрметіне негізделетін. Ата-бабалар ерліктері мысалында халық өз еліне деген мақтаныш сезімдерін тәрбиелейтін болған, сол дәстүр үзілмеуі керек.

Тарихи тақырыпта мультимедиялық құралдар - ұлттық мультфильм, компьютерлік ойын, қызықтыратын түрлі-түсті кітаптар, альбомдар шығарумен іске асады. Мектеп тарих пәнін оқыту негізінде қоғамның басым бөлігіне, бұқара халықтың көпшілігіне тарихи білім береді, жүйелі әрі қарапайым түрде түсіндіреді. Өткен замандарды адамшылық тұрғысынан қабылдауға, ұлттық мақтаныш сезімін оятуға, экономикалық ынтымақтастық, сауда-саттық, мәдениеттердің өзара әсері, бейбіт өмір мен дамуға көңіл бөліп, тарихтағы жасампаздыққа баса назар аудару қажет. Бейбітшілік өмір сүру құндылығы, өркениет жауһарларын қалдырған ата-бабаларымыздың даналығы дәріптеледі.

Тарихты оқытуда білім алушылар үшін бұрын орын алған тарихи оқиғалар мен фактілердің хронология тұрғысынан дәйектілігін есте сақтаумен шектеліп қалмай, тарихи үдерістің логикасынан хабардар болуы қамтамасыз етілуі тиіс. Тарихты үстірт сызбылаудан бас тарту аса маңызды. Мәдени-тарихи көпшілік идеяларын, тарихтың сызықпен емес, ырғақпен дамуы, циклдік сипатын қабылдату қажет. Орталық Азия халықтарының тарихы, Шығыс елдері тарихы, археология, тарихи география, демография, генеалогия, ұлттық геральдика, нумизматика, этнография, ел халықтарының мәдени тарихы, қазақ

эпосы бойынша арнайы курс материалдарын «Қазақ тарихы», «Әлем тарихы» курстарына қосқан тиімді болады.

Тарихи пәндер бойынша мектеп оқулықтары тарихи шындықтарды ескере отырып жазылады. Оқу әдебиеттерін конкурстық негізде шығару ережелеріне сәйкес болуы тиіс. Тарих бойынша гуманитарлық циклдің басқа пәндерімен – әдебиет, бейнелеу өнері, музыка пәндерімен кіріктірілген авторлық бағдарламалар құру маңызды. Барлық білім алушыларға тарих пәнін оқыту жоғары сапалы тарихи білім көзі болуы тиіс. Тарихи сананы қалыптастыратын жаңаша құрылған оқу курсы саралануы қажет.

Гуманитарлық бағыттағы білім алушылардың іргелі тарихи білім алуы маңызды. Бұдан басқа әлемдік тарих, философия тарихы, діндер тарихы курстарын оқуы қажет. Тарихи мазмұн гуманитарлық білім саласындағы әр түрлі мамандық иелері үшін өте маңызды. Әлемдік және ұлттық мәдениет тарихы, өнер тарихы, театр және кино тарихы, әлем және ұлттық әдебиет тарихы бойынша арнайы курстар мен факультативтерді енгізу керек. Тарихи білім беруді түбегейлі жаңартып, мектептің тарих курсына үлкен мәдени бағыт беру, қазіргі өркениетке назар аудару, адамзаттың рухани ізденістерін көрсету маңызды. Орта білім беру ұйымдарының бағдарламалары Қазақстанның әрбір өңірінің тарихын тұтас оқытылуын қамтамасыз етуі тиіс. Қазақ патриотизмін тәрбиелеу туған өлке тарихын білуден басталады.

Тарихшы мамандарды даярлау үшін дереккөздердің маңызы ерекше. «Әлем тарихы» мен «Қазақ тарихы» пәндеріне қатысты деректерді қазақ тілінде жариялау өзекті. Жаңа архив құжаттарын жариялауды қамтамасыз ету қолға алынды. Тарихшыларды шетелде оқытуды қамтамасыз ету, білім алушылар мен оқытушылардың алмасуын кеңінен жүргізу маңызды. Тарихи тақырыптағы кітаптардың кең таңдауы, қамтылуы жүзеге асырылып: оқулықтар мен оқу құралдары, анықтамалықтар мен энциклопедиялар жарыққа шығуы керек.

Тарихты оқытуда «Тарихи кітапхана», «Таңғажайып адамдардың өмірі», «Қазақстан қалаларының тарихы», «Қазақстан тарихы туралы архив материалдары» сияқты әртүрлі өлкетану әдебиеттерін, әдеби-көркем және мемуарлық-публицистикалық серияларды пайдаланған ұтымды болады. Жалпы білім беретін мектептеріне арналған «Қазақ тарихы» карталары тұрақты шығарылуын қамтамасыз ету. Тарихи білім беру мәселесінде медиаресурс порталдары ерекше орын алады, оларды тарихи ақпарат алу және тарихқа қызығушылық тудыру үшін кеңірек пайдалану керек. «Ұлы дала тарихы», «Тарихи аңыз-әпсаналар», «Тарихи атаулар», «Ұлы дала өркениетінің құндылықтары» тақырыбындағы жарияланым түрлерін пайдалануға болады.

Негізгі орта білім беру мазмұнында айқындалған негізгі құндылықтар:

- мемлекеттік патриотизм мен азаматтық жауапкершілік;
- ынтымақтастық пен сыйластық;
- жасампаздық еңбек пен шығармашылық;
- ашық сана мен өмір бойы білім алу.

Білім берудегі құндылықтарды дарытудағы білім алушылардың қабілеттері:

- Қазақстан мүдделеріне қызмет ету;
- Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын сақтау;
- әлеуметтік жауапкершілік және шешім қабылдай алу;
- мемлекеттік тілді толық меңгеруге;
- қазақ халқының мәдениеті мен дәстүріне құрмет;
- әлемдегі мәдениеттің алуан түрлілігін түсіну;
- рухани кемелдік идеясына қызмет жасау;
- қоршаған ортаға және экологиялық тұрақтылықты сақтауға дұрыс қатынас;
- шығармашылықпен және сын тұрғысынан ойлау;
- коммуникативтік құралдар мен ақпараттық-коммуникациялық технологияларды тиімді қолдану;

Тұлғаның жалпы мәдениетін қалыптастыру, тұлғаны қоғам өміріне бейімдеу, кәсіпті, мамандықты саналы түрде таңдауға және меңгеруге негіз жасау, оның ішінде білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескеру білім берудің мақсаты болып табылады.

Негізгі орта білім берудің негізгі міндеттері білім алушылардың:

- рухани биік, адамгершілігі жоғары кісілік қасиеттерін қалыптастыру;
- ғылым негіздері бойынша базалық білім жүйесін дамыту;
- -өздігінен білім алу мен тұлғалық өзін-өзі дамыту дағдыларын қалыптастыру;
- оқу, жобалау, зерттеушілік іс-әрекеттерін жүзеге асыру дағдыларын дамыту;
- сын тұрғысынан және шығармашылық ойлау дағдыларын дамыту;
- қауымда өзін-өзі іске асыру және өзара әрекет жасау дағдыларын дамыту болып табылады.

Негізгі орта білім берудің мазмұны оқу нәтижелеріне бағдарланады және Стандарт талаптары негізінде әзірленетін оқу пәндерінің оқу бағдарламаларымен айқындалатыны белгілі. Сонымен қатар оқу, жобалау және зерттеу іс-әрекеттерінің мақсатты ұйымдастырылған тәрбие жұмысымен үйлесімі арқылы іске асырылатын академиялық дайындықты, білім алушылардың дербестігін дамытуды және рухани-адамгершілік тәрбиені кіріктіру негізінде айқындалуы тиіс.

Негізгі орта білім берудің мазмұны мынадай бағдарларды ескере отырып айқындалады:

- заманауи қоғамның серпінді сұраныстарына сәйкес болу;
- сын тұрғысынан, шығармашылық және позитивті ойлауды дамыту қажеттілігі;
- оқу пәндері мазмұнын кіріктіруді күшейтудің орындылығы;
- бастауыш білім беру және негізгі орта білім беру деңгейлері арасындағы білім беру мазмұнының үздіксіздік және сабақтастық қағидатын сақтауды қамтамасыз ету;
- білім беру мазмұнында академиялық және практикалық теңгерімін

сақтау;

– оқыту, тәрбиелеу мен дамытудың біртұтастығын қамтамасыз ету.

Негізгі орта білім беру деңгейінде оқыту процесін ұйымдастыру оқыту мен тәрбиенің бірлігі қағидатын іске асыруға, оның ішінде білім алушылардың ерекше білім беру қажеттіліктері мен жеке мүмкіндіктерін ескеруге бағытталған. Оқытуды ұйымдастыру кезінде білім алушылардың жетекші қызметі ретінде оқуға басым рөл беріледі. Оқыту процесінде әр оқу пәні арқылы тәрбие мәселелері шешіледі. Тәрбие жұмысының барлық түрлері білім алушылардың жаңа білімді субъективті тануы мен меңгеруі мәселелерін шешуге, ұлттық дәстүрлерді, мәдениетті зерделеуге және жалпы адамзаттық құндылықтарды дарытуға бағытталған. Сабақтан тыс іс-әрекеттің әртүрлі нысандарын ұйымдастыру жинақтала келе білім алушылардың рухани-адамгершілік, азаматтық-патриоттық, көркем-эстетикалық, еңбек және дене тәрбиесінің іске асырылуын қамтамасыз етеді.

Оқу процесін ұйымдастыру білім алушыларды ізденуге, мәселелерді талқылауда, көзқарасын дәлелдеуде белсенділікке, сындарлы шешімдер қабылдауға ұмтылу жолымен өздігінен тәжірибе меңгеруін ұйымдастыруға негізделген оқытудың интерактивті әдістерін пайдалануды көздейді. Міндетті оқу пәндерін оқытумен қатар таңдау курстары, сыныптан тыс сабақтарды өткізу, білім алушылардың ғылыми жобаларға қатысуы көзделеді. Білім алушылардың жобалау және зерттеу іс-әрекеті дағдыларын дамытуда жүйелілікті қамтамасыз ету білім беру ұйымдарында білім беру процесін ұйымдастырудың негізгі қағидаттарының бірі болып табылады.

Жаңаша тарихи білім беруде күтілетін нәтижелер:

тарихи сананы қалыптастырудағы мемлекеттік саясаттың негізгі басымдықтарын және мектеп тарихы курсының мазмұнын анықтау.

– Орта білім ұйымдарында «Қазақстан тарихы» пәні «Қазақ тарихы», Дүниежүзі тарихы пәні «Әлем тарихы» атауларымен енгізу ұсынылады.

– «Қазақ тарихы» пәні бағдарламасында ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі өркениет, мәдениет пен мемлекеттілік туралы тарихи білім сабақтастық тұрғысынан беріліп, білім алушылардың жаңа көзқарастағы тарихи санасы және жасампаз дүниетанымы қалыптастырылады.

– Қазақ мемлекеттілігінің даму тарихы ғасырлар бойы өз жерінде өмір сүрген байырғы халықтың өз жерінде бірігуі процестерінің сабақтастығы негізінде қарастырылады.

– Пән мазмұны «Болашаққа бағдар: Рухани жаңғыру» бағдарламасы, «Ұлы даланың жеті қыры» және «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» мақалаларындағы тұжырымдамалық идеялар тұрғысынан жүзеге асырылады.

– «Қазақ тарихы» және «Әлем тарихы» оқу пәндері мазмұны Тәуелсіздік жылдары айналымға енгізілген тарихи деректермен толықтырылады.

– білім беру ұйымдарында тарихи білімді дамыту мен тарихты оқытудың стратегиясын, оның негізгі бағыттары мен оқытудың сапалы жаңа нәтижелері бар конструктивті іске асыру тетіктерін әзірлеу;

– тарихи білім мен тарихи білім беру жүйесіне біртұтас көзқарасты

қамтамасыз ету және тарихи білімнің даму сипаты туралы жан -жақты көзқарасты қалыптастыру;

- Қазақстанның әлемдік қауымдастықтағы құқықтық субъектілігі жағдайында тарихи пәндер бойынша пәндердің оқу материалдарының ғылыми түсіндірілуін қамтамасыз ету;

- тарихи стандарттардың білім стандарты мен білім беру бағдарламасын жетілдіру принциптерін бекіту;

- ұлттық тарихтағы негізгі оқиғаларды негізгі әлемдік процестермен үндестіру;

- өзара байланыста еліміздің барлық аймақтарында Қазақстан тарихының біртұтас көзқарасын қалыптастыру;

- әлемдік тарихи даму процесінде Қазақстан тарихының орны мен маңыздылығын анықтау;

- инновациялық тәсілдер мен заманауи педагогикалық технологияларды енгізе отырып, ұлттық тарих оқиғаларын қамту бойынша оқытудың жинақталған практикалық тәжірибесін қолдану;

- тарихи білімге негізделген сыни ойлау дағдыларын дамыту

- өткендегі маңызды оқиғалар контекстінде тарихи тұлғалар қызметінің мәні туралы жүйелі түсінікті қалыптастыру;

- ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі Қазақстан тарихындағы кезеңдердің сабақтастығын қамтамасыз ету;

- қазақ мемлекеттілігінің дамуы, біртұтас мемлекеттік аумақ пен біртұтас халықтың қалыптасу процестерінің сабақтастығын анықтау;

- «Рухани жағыру» бағдарламасы мен «Ұлы даланың жеті қыры» мақаласы аясында білім берудің тұжырымдамалық міндеттерін жүзеге асыру;

- дәлелді ғылыми деректер мен шынайы дереккөздерден алынған тарихи деректерге негізделген ұлттық тарихты қамту

- қазақ халқының тарихын ежелден бергі замандардан сабақтастықта оқытып, отандық тарихты оқытудың білімдік, танымдық, басымдылық рөлін күшейту;

- қазақ халқының тарихы түркілік әлем тарихының ажырамас бөлігі ретінде оқыту;

- Қазақстан Республикасының тарихын дүнежүзілік даму мәнінде оқыту;

- тарихи білім беру барысында Қазақстанның әлем тарихына өз әсерін көрсету;

- тарихи білімнің тұлғалық бағдары, догматикалық нышандардан бас тарту;

- тарихи білім деңгейлерін үздіксіз білім беру шеңберіндегі сабақтастықта оқыту;

- тарих оқыту барысында тарихи сана мен таным қалыптасуына баса назар аудару;

- тарихты оқытуда біртұтас көзқарас пен ұлттық өзіндік сананы қалыптастыру;

- оқытылатын тарихтың мазмұнын жан-жақты және мағыналы тұрғыда оқыту;
- тарих оқытуда сапалы білім қалыптастыру мен тәрбиелік қызметін жүзеге асыру;
- тарихи материалдарды іріктеуді маңызды тарихи тақырыптарды қамтып оқыту;
- тарих пәнін оқытудағы пәнаралық байланыс талаптарын ескеріп оқыту.
- тарихи білім беру жүйесі туралы тұтас көзқарасты қамтамасыз ету және тарихи білімнің даму сипатына кешенді көзқарас қалыптастыру;
- жалпы білім беру ұйымдарында тарихи білімді дамыту және тарихты оқыту стратегиясын, және тарихты оқытудың жаңа сапалы нәтижелерін жүзеге асыру тетіктерін әзірлеу;
- ұлттық тарихтың түйінді оқиғаларын негізгі әлемдік үдерістермен жүйелі үндестіру;
- тарих кезеңдерінің ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі сабақтастығын қамтамасыз ету;
- «Қазақ тарихы» мен «Әлем тарихы» пәндерін оқытудың ұстанымдарын бекіту;
- тарихтың оқиғаларын баяндауда оқытудың жинақталған практикалық тәжірибесін қолдану жолдарын көрсету;
- Қазақ тарихы кезеңдерінің ежелгі дәуірден бүгінгі күнге дейінгі сабақтастығын көрсетіп, бірізділікті сақтап оқыту;
- «Әлем тарихы» пәнін оқытуда формациялық ұстанымнан феноменологиялық таным негізіндегі мәдени-өркениеттік ұстанымға толық өту;
- Қазақ тарихы Түркі әлемі тарихының ажырамас бөлігі ретінде көрісетіледі және әлемдік тарихтың құрамдас бөлігі ретінде оқытылады. Жаһандық тарихи процестердегі оның орны сипатталады.

Тарих пәнін оқыту мектептен кейін жоғары оқу орындарында жалғасын табады, өйткені тарихи білім қоғам дамуында үлкен мәнге ие, тарихи білімнің әлеуметтік және тәрбиелеушілік мүмкіндіктері көп, тұлғаның жан-жақты адамшылық ұстанымдарын, азаматтық көзқарастары мен өмірлік құндылықтарын қалыптастыру үшін қажет тарихи білім адамды елге адал қызмет етуге бастайды. Тарихи білім адамның өмірлік кезеңіне әрбір жасқа тән психологиясына, кәсіби қажеттіліктеріне орай берілуі керек. Қазіргі кезде мектепке дейінгі білім беру тарихи сананы қалыптастыруы тиіс, ал жалпы білім беретін мектепте тарихи білім көлемі мен мөлшері, баланың жас ерекшеліктеріне сай болуы тиіс.

Қоғамдық тарихи сананы ұлттық тұрғыда тәрбиелеу, тарихи сапалы білім беру жастарды өз халқының рухани әлемімен жақын танысып, ұлттық мәдениет пен тарихты түсінуге, халықтың асыл қазыналары – поэзиясы, музыкасы, ою-өрнек, дәстүрлі рәміздік символдар мен таным жүйесін қабылдауға ықпал етуге арналады. Осы мақсатта тарихи өлкетану пәнінің де маңызы зор, тарих, мәдениет және табиғи ескерткіштерін қорғауды күшейту, дәстүрлі қолөнерді жалғастырып, дамыту керек. Тарихи сана ғылым, білім, отбасылық тәрбие,

мұражай, мұрағат, әдебиет, өнер, мәдени-ағарту, өлкетану жұмысы, бұқаралық ақпарат құралдары, туризм арқылы, тарихи ой жетістіктері мен қоғам мәдениетімен таныстыратын арналармен қалыптастырылады. Қазақстан Республикасының жалпы білім беру ұйымдарында тарих пәнін оқыту тұжырымдамасы «Қазақстан тарихы» және «Дүниежүзі тарихы» пәндерінің мазмұнын қамтиды.

Пайдаланылған әдебиеттер мен дерек көздер

1. Нұрсұлтан Назарбаев: «Архив-2025» жеті жылдық бағдарламасын жасау керек // URL https://www.inform.kz/kz/nursultan-nazarbaev-arhiv-2025-zheti-zhyldyk-bagdarlamasy-n-zhasau-kerek_a3462016
2. Мемлекет басшысының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласы// https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/press_conferences/memleket-basshysynyn-bolashakka-bagdar-ruhani-zhangyru-atty-makalasy
3. Тоқаев Қ.К.Тәуелсіздік бәрінен қымбат// <https://www.egemen.kz/article/260146-tauelsizdik-barinen-qymbat>
4. Қазақстан Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Ұлытау төріндегі сұхбаты // https://www.akorda.kz/kz/events/akorda_news/akorda_other_events/kazakstan-prezidenti-nenazarbaevtyn-ulytau-torindegi-suhbaty
5. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020–2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988>
6. Инчхонская декларация и ЦУР 4 – Образование-2030: Рамочная программа действий
7. Шакирова Т. Образование в интересах устойчивого развития в Центральной Азии: анализ достижений, вызовы и взгляд в будущее, 21 августа 2018 года // <http://carececo.org/main/ckh/publications/ESD-outlook/>
8. Шегенова З., Жанисов А. Проблемы и перспективы школьного исторического образования в условиях обновления содержания среднего образования // Открытая школа. - №3 (154). 2016 // http://www.open-school.kz/glavstr/tema_nomera/tema_nomera_154_4.htm
9. «Қазақстан Республикасының 2025 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 26 ақпандағы № 521 Жарлығы;
- 10.«Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаевтың мақаласы//Егемен Қазақстан. 05 қаңтар 2021 ж.
11. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрінің 2018 жылғы 31 қазандағы №604 бұйрығымен бекітілген Негізгі орта білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарты.
12. Бастауыш білім беру деңгейінің 1-4-сыныптарына арналған «Дүниетану» оқу пәнінен үлгілік оқу бағдарламасы
13. Негізгі орта білім беру деңгейінің 5-9-сыныптарына арналған «Қазақстан тарихы» пәнінен жаңартылған мазмұндағы үлгілік оқу бағдарламасы
14. Білім мазмұнын жаңарту аясында (5-9-сыныптарда) «Қазақстан тарихы», «Дүниежүзі тарихы» оқу пәндерін оқыту бойынша әдістемелік ұсынымдар, – Астана: Ы. Алтынсарин атындағы ҰБА, 2019. – 33б

Глоссарий

Ақпарат – мәліметтер, оның бір түрі тарихи деректемелерге қатысты, тарихи білім жүйесіне қарай қоғамның әлеуметтік-саяси өмірі мен шаруашылық-экономикалық дамуы туралы хабар жеткізетін әр түрлі өмірбаяндық, хронологиялық, жылнамалық, діни, әдеби-көркем, статистикалық, құрылымдық, тұлғалық, персонографиялық мәліметтерді құрайды.

Анықтамалықтар – білім алушының өзіндік жұмыс жасау үшін қажет, міндетті оқу материалды игеруге көмек беретін, ақпараттарды түсіндіруге арналған энциклопедиялық- анықтамалық түрде білім бере алатын оқытудың қосымша басылым түрі;

Әлеует – мүмкіндіктердің жиынтығы, мемлекет пен қоғамның даму шама-шарқы, әлеуметтік, экономикалық, әскери, өндірістік қуат

Жұмыс дәптері – білім алушының танымын дамыту үшін мазмұнында әр түрлі тапсырмалары мен кескін карталары берілген жеке жұмыс оқу құралы;

Менталитет – адамның ойлау қабілеті және әлемді сезіну; дүниетаным, дүниені қабылдау, психология.

Методология – ғылыми таным туралы ілім; тарихи методология тарих ғылымында қолданылатын әдістер жиынтығын білдіреді.

Мұғалімге арналған тақырыптық сабақ әзірлемелері, әдістемелік әдебиеттер және дидактикалық материалдар берілген қосалқы оқыту көмекші басылым;

Нормативті – реттеу; бір тәртіпке келтіру.

Объективтілік – пәндік; адам санасы мен ниетінен тыс шындық.

Оқу құралы – жалпы білім берудегі міндетті мазмұнды қамтыған және керекті иллюстрациялар мен әдістемелік материалдармен қамтамасыз етілген оқыту басылымы;

Оқу құралы – міндетті емес факультативтік курстарға арналған шағын оқулық;

Оқуға арналған кітап – негізгі оқулықтың басты тақырыбы мен маңызды жеке тақырыптарын толықтыратын оқыту қосалқы басылым;

Парадигма – мысал; үлгі; дәлел ретінде тарихтан алынған мысал; зерттеу мәселесін шешуге арналған үлгі ретіндегі теория, модель; мәселені қою түрі.

Процесс – жылжу, үдеріс; әртүрлі жағдайлар мен құбылыстардың алмасып отыруы.

Сана – қоршаған орта, тіршілік, табиғат пен дүние болмысы жайында, және дүниедегі өзінің орны туралы адамның түсінігі; сана түрлеріне қоғамдық сана, ұлттық сана, тарихи сана, діни сана жатады. Қазақ халқы өз өмір салты мен тарихи санасын түрік мәдениетінен, көшпелілер өркениетінен жалғастырған.

Символикалық – шартты белгі; көркем бейне, көзқарас.

Тарих – өткен оқиғалар жайында жыл, мезгілдері, кезеңдері бойынша әңгіме, нақпа-нақ апайтқанда уақыт мәнін білдіреді; білген, зерттеген құбылыс

туралы сөз; тарих – адамзаттың өткен уақыттарын нақтылы әрі жан-жақты түрде зерттейтін әрі оқытатын қоғамдық ғылымдар кешені мен оқу пәні.

Тарих оқыту – балаларға тарихи білім беруге бағытталған арнайы кәсіби қызметті іске асыру үдерісі, тарихи деректер арқылы тарихи білім, тарихи сана мен таным жүйесін қалыптастыру, тәрбиелеуді қамтамасыз ету қызметі.

Тарихи атластар – түрлітүсті суреттер мен түсіндірме мәтіндер берілген тарихи карталардың топтамасы;

Тарихи білім беру – тарихи мамандыққа бейімдеп білім беру және тәрбиелеу жүйесі, соның аясында қалыптастырылатын тарихи ақыл-ойы, білімі мен біліктілігі, дағдылары мен құзыреттіліктері, және құндылықтары мен қызмет атқару тәжірибелері.

Тарихи сана – тарихты білу, тарихи тәжірибе мен оның сабақтарын ұғынып түсіну, әлеуметтік болжау, өз іс-әрекеті үшін тарихи жауапкершілікті түсіну. Оқу-тәрбие процесінің маңызды құрамдас бөлігі болып табылатын тарихи білім тұлғаның, азамат пен патриоттың қалыптасуына көмектеседі.

Тарихи таным – тарих құбылыстары, үдерісі, оқиғалары мен тұлғалары, шынайы әлемнің, қоғамның даму заңдылықтары туралы білім жинау барысы, реті, тәртібі, әдісі.

Тарихи уақыт – адамзаттың даму кезеңдері ретін жүйелеуге қолданылатын уақыт өлшемдері, оның санаттарына күн, ай, жыл, ғасыр, дәуір сияқты уақыт межесін өлшеу ұғымдары жатады. Тарихи уақыт жылнамалық өлшемдері әр түрлі жылсанау жүйелері арқылы іске асырылады, бірі сызықтық уақыт кескінінде болса, екіншісі циклдық уақыт ретіде қалыптасады. Негізінен, миляди, хиджра, он екі жылдық мүшел жылсанау жүйелері қолданыста болған. Қазіргі уақытта көбіне миляди жылсанауы пайдаланылады.

Тарих ғылымы – табиғат пен қоғамның өзара қатынастағы даму үдерісін, адамзаттың өткен уақыттарын нақтылы әрі жан-жақты түрде зерттейтін қоғамдық ғылымдардың кешені (тарих ғылымдары), ол тарих дүние жүзі тарихы және жеке елдер мен халықтардың тарихын қарастырады, бір нәрсенің тарихи құбылыстардың дамуы, адамдардың санасында сақталған өткен заман туралы әңгіме әрі оқиғаларды зерттейді.

Теория – қоғамның объективті даму заңдылықтарын ашатын қоғамдық тәжірибені біріктіру, бақылау; зерттеу; ғылыми тұжырым, қағидалар мен көзқарастардың жиынтығы, білім әрі ой.

Форма – сыртқы пішін; қалпы, көрінісі; өмір сүру тәсілі; мазмұнын білдіру; құрылымы; жүйесі; қалыптасқан үлгі; бейнелеу тәсілдерінің жиынтығы.

Хрестоматия – отандық және жүйежүзі тарихы туралы құжаттар мен деректеме топтамасы.

Шежіре – тарихи- генеалогиялық жады, халық жинаған тәжірибе, білім, насабнама негізіндегі тарихи сана мен таным дәстүрі; шежіре тарих оқиға баяндауды хронологиялық принципке емес, генеалогияға негіздейді; тарихи мезгілі ретінде тұлғаның тарихи заманын айтады.

МАЗМҰНЫ

Кіріспе	3
Нормативтік сілтемелер	9
1 Орта білім ұйымдарында «қазақстан тарихы», «дүниежүзі тарихы» пәндерін оқытудың тұжырымдамалық негіздерінің мақсаты мен міндеттері	12
2 Тарихи білім берудің қазіргі жағдайына талдау	19
3 Мектептегі тарихи білім берудің жаңа ұстанымдары мен жаңарту жолдары	31
4 «Қазақстан тарихы» пәнінің құрылымы мен мазмұны	49
5 «Дүниежүзі тарихы» пәнінің құрылымы мен мазмұны	86
Қорытынды	118
Пайдаланылған әдебиеттер тізімі	125
Қосымшалар	126

**ОРТА БІЛІМ БЕРУ ҰЙЫМДАРЫНДА «ҚАЗАҚСТАН ТАРИХЫ»
ЖӘНЕ «ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ» ПӘНДЕРІН ОҚЫТУДЫҢ
ТҰЖЫРЫМДАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ**

Басуға 26.05.2022 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/16.
Қағазы офсеттік. Офсеттік басылыс.
Қаріп түрі «Times New Roman». Шартты баспа табағы 7,5